

Medborgerskab og betalt arbejde

Minoritetsetniske kvinder mellem inkludering og ekskludering

af
Camilla Kjerulf Christensen

Masteroppsats GNVM03, VT2015
Genusvetenskapliga institutionen
Lunds Universitet

Vejleder: Diana Mulinari

ABSTRACT

This thesis focuses on the lived experiences of ethnic minority women in an analysis of employment and citizenship in a Danish context. The empirical material consists of six semi-structured qualitative interviews. These are analysed using feminist and postcolonial theories of citizenship and nation. The thesis has two focal points. Firstly, the analysis covers how the informants relate to norms of economic self-reliance, reciprocity and gender equality. Norms that are often considered central to the conception of the Danish welfare state. Secondly, the analysis covers experiences of gendered and racialized discrimination and marginalization in relation to employment. The thesis concludes that the informants identify with the norms related to employment and participate in employment as a citizenship practice. The informants' articulations of relations to citizenship norms are also read as negotiations of belonging to the nation-state. At the same time their positions in the labour market are revealed as marginalized, and they encounter gendered and racialized discrimination and marginalization. On this basis, the thesis argues, that the informants in different ways can be regarded as both included in and excluded from citizenship.

Key words: Citizenship – employment – ethnic minorities – women – discrimination

Nøgleord: Medborgerskab – betalt arbejde – etniske minoriteter – kvinder – diskrimination

INDHOLDSFORTEGNELSE

ABSTRACT.....	s.2
1. INDLEDNING.....	s.4
1.1 Formål og forskningsspørgsmål.....	s.5
1.2 Disposition.....	s.6
2. FORSKNINGSFELT.....	s.8
2.1 Integrations- og arbejdsmarkedsforskning.....	s.8
2.2 Medborgerskabsforskning.....	s.13
3. TEORETISKE RAMMER.....	s.16
3.1 Feministisk medborgerskabsteori.....	s.16
3.2 Feministisk kritisk raceteori.....	s.21
3.3 Assemblage.....	s.24
3.4 Medborgerskab og betalt arbejde i velfærdsstaten.....	s.27
4. METODOLOGI, METODE OG FELTET.....	s.31
4.1 Videnskabsteori og vidensproduktion.....	s.31
4.2 Metode.....	s.39
4.3 Oversigt over feltet.....	s.41
4.4 Analysestrategi og disposition.....	s.44
5. ANALYSE.....	s.47
5.1 Medborgerskab og betalt arbejde.....	s.47
5.2 Marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet.....	s.64
6. KONKLUSION.....	s.90
7. DISKUSSION.....	s.93
7.1 Inklusion og eksklusion i medborgerskabet.....	s.93
7.2 Metodologiske overvejelser og forskningsmæssige perspektiver.....	s.94
8. REFERENCER.....	s.97
9. BILAG.....	s.103

1. INDLEDNING

”Kommer du til Danmark, skal du arbejde”. Under dette slogan lancerede Socialdemokraterne, i marts 2015 en ny kampagne om deres flygtninge- og indvandringspolitik (socialdemokraterne.dk). Socialdemokraterne sidder på nuværende tidspunkt i regeringen som det største parti og kampagnen er blot en af de seneste politiske og massemedierede artikuleringer af relationen mellem flygtninge og indvandrere og beskæftigelse i Danmark. På tværs af skiftende regeringer har der i årtier hersket en udpræget politisk konsensus om sammenhængen mellem betalt arbejde og integration, og arbejdsmarkedsdeltagelse er både blevet forstået som en betingelse for, og som et middel til, etniske minoriteters generelle integration i det danske samfund.

I den danske velfærdsstat betragtes betalt arbejde i overvejende grad som en medborgerskabspligt, og etniske minoriteters lavere arbejdsmarkedstilknytning og større afhængighed af offentlig forsørgelse, forstås ofte som en trussel mod velfærdsstaten. Der findes desuden en udbredt myte om, at etniske minoriteter mangler motivation til at arbejde. Myten reproduceres ofte i offentlige debatter. Der eksisterer med andre ord en forestilling om, at etniske minoriteter ikke i tilstrækkelig grad opfylder pligten til at arbejde og dermed ikke bidrager til velfærdssamfundets fortsatte beståen.

Muslimske tørklæder er ofte et centralt omdrejningspunkt for debatter om minoritetsetniske kvinders manglende eller problemfyldte arbejdsmarkedsdeltagelse. Disse debatter er ofte ensidige og fremstiller typisk minoritetsetniske kvinder i Danmark som en meget homogen gruppe. Særligt medierne er med deres repræsentationer af minoritetsetniske kvinder med til at reproducere stereotypen om den ”undertrykte indvandrer kvinde” som et offer for sin kultur og/eller religion. Muslimske tørklæder står centralt for sådanne forestillinger. Synet på etniske minoriteter og især stereotyper som den ”undertrykte indvandrer kvinde” kan ses som en form for kulturel andetgørelse, som er afgørende for konstruktioner af danskhed, herunder forestillinger om danske kvinders ligestilling i en klassisk os-dem konstruktion. Forestillinger om minoritetsetniske kvinders manglende eller problemfyldte tilknytning til arbejdsmarkedet forstærker den kulturelle andetgørelse og offergørelsen, eftersom (etnisk danske) kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet udgør en hel central del af den normative forestilling om det kønsligestillede danske samfund.

De stereotype forestillinger om minoritetsetniske kvinder står således på flere måder i modsætning til normer om kønsligestilling og normer om deltagelse i betalt arbejde i Danmark. Men med opfattelsen af minoritetsetniske kvinder som en homogen gruppe, og den ensidige

problematisering af muslimske tørklæder i relation til arbejdsmarkedsdeltagelse usynliggøres en lang række af minoritetsetniske kvinder med vidt forskellige positioner. Blandt andet de minoritetsetniske kvinder som allerede deltager på arbejdsmarkedet. Dette studie tager netop udgangspunkt i en gruppe minoritetsetniske kvinder, som alle deltager i betalt arbejde. Empirisk tager jeg udgangspunkt i seks semistrukturerede kvalitative interviews, som omhandler disse kvinders erfaringer af betalt arbejde og medborgerskab.

Etniske minoriteters placering i det danske samfund kan både betragtes som et spørgsmål om medborgerskab og om integration. Jeg har valgt at tage teoretisk udgangspunkt i medborgerskabsbegrebet, fordi medborgerskabsbegrebet både tillader et blik på medborgerskabsnormer- og pligter samt tilhørsforhold til det nationale fællesskab og desuden muliggør et diskriminationsperspektiv. Sidstnævnte er særlig relevant fordi studier viser, at diskrimination af etniske minoriteter på arbejdsmarkedet er et fremherskende problem, som medvirker til både en økonomisk og social marginalisering.

1.1 Formål og forskningsspørgsmål

Dette studiets overordnede formål er således, at inddrage minoritetsetniske kvinders levede erfaringer i en teoretisk styret, empirisk forankret analyse af betalt arbejde og medborgerskab. Hovedvægten ligger på en kritisk dialog mellem feministiske og postkoloniale teorier om medborgerskab og nation, på den ene side, og mine informanternes beretninger på den anden. Analysen har til formål at besvare følgende forskningsspørgsmål:

- Hvordan forholder informanterne sig til medborgerskabsnormer relateret til betalt arbejde?
- Hvilke former for marginalisering og diskrimination erfarer informanterne i relation til arbejdsmarkedet?

Jeg tager udgangspunkt i tre centrale medborgerskabsnormer som er knyttet til betalt arbejde i Danmark. For det første normen om selvforsørgelse, for det andet normen om reciprocitet i velfærdsstaten og, for det tredje normen om kønsligestilling. Analysen er primært centreret om kategorierne etnicitet og køn og sammenspillet mellem disse. Studiet har i øvrigt det sideløbende sigte, at udfordre stereotype forestillinger om minoritetsetniske kvinder i relation til betalt arbejde.

1.2 Disposition

I kapitel 2 indleder jeg med en introduktion til to forskningsområder, som har beskæftiget sig med etniske minoriteter, arbejdsmarked og medborgerskab i Danmark. Det drejer sig om henholdsvis integrations- og arbejdsmarkedsforskningen samt medborgerskabsforskningen.

I kapitel 3 præsenterer jeg min teoretiske ramme. Jeg indleder med en præsentation af nogle centrale pointer fra den feministiske medborgerskabsforskning. Herunder definerer jeg begrebet diskrimination og skitserer hvilken betydning diskrimination og marginalisering har for medborgerskabet. Under overskriften feministisk kritisk raceteori beskæftiger jeg mig med forholdet mellem nationalstat og medborgerskab og begreberne etnicitet og racialisering. Jeg beskriver kulturel andetgørelse som en del af afgrænsningen af nationale fællesskaber og kulturel genkendelighed både som et parameter for inkludering i fællesskabet samt en del af forhandlingen af nationale tilhørsforhold. Derefter beskæftiger jeg mig med, hvordan også følelser kan forstås i en sådan forhandling. Afslutningsvist beskriver jeg gennem assemblagebegrebet min forståelse af, hvordan kategorierne køn og etnicitet kan ses som samvirkende, men også hvordan det materielle og symbolske plan må sammentænkes. Jeg afslutter kapitlet med et delvist teoretisk delvis kontekstualiserende overblik over relationerne mellem medborgerskab og betalt arbejde i den danske velfærdsstat. Herunder forestillinger om integration og kønsligestilling i relation til betalt arbejde.

I kapitel 4 præsenterer jeg mit videnskabsteoretiske udgangspunkt. Udover en kort positionering situerer jeg mig gennem en afdækning af forskningsprocessen. Jeg præsenterer en række refleksioner over empiriproduktion, anvendelsen af analytiske begreber og kategorier samt min egen mellemkomst som forsker. Herefter diskuterer jeg, hvilken rolle det marginaliserede perspektiv spiller for studiet, min tilgang til at arbejde med levede erfaringer som empiri, samt metodologiske begrænsninger og risici forbundet med mit fokus på diskrimination. Jeg vender mig her mod en beskrivelse af min metode, det semistrukturerede kvalitative interview. Herunder mine forberedelser og kontakt til feltet, udvælgelsen af informanter, selve interviewprocessen inklusiv transskribering og anonymisering og til sidst en vurdering af interviewkvaliteten. Dernæst giver jeg en oversigt over feltet, præsenterer informanterne og de temaer interviewene omhandler. Til sidst præsenterer jeg min analysestrategi. Herunder hvordan jeg har kodet og anvendt empirien i vekselvirkning med de teoretiske rammer, og hvordan jeg har anvendt informanternes erfaringer, forståelser og forhandlinger i analysen.

Dette bringer os frem til analysen i kapitel 5. Analysen falder i to dele. Hver analysedel beskæftiger sig med et af de forskningsspørgsmål, jeg opstiller. I analysens første del undersøger jeg,

hvordan betalt arbejde indgår i informanternes liv og hvilken betydning det har i et medborgerskabsperspektiv. Jeg undersøger hvordan informanterne forholder sig til medborgerskabsnormerne selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling og hvordan de relaterer betalt arbejde hertil. Herunder ser jeg på informanternes identifikation med normerne som en form for positionering og skabelse af tilhørsforhold. I den anden analysedel ser jeg på informanternes erfaringer af marginalisering og diskrimination. Først ser jeg på marginalisering i form af informanternes positioner på arbejdsmarkedet. Derefter undersøger jeg de former for kønnet marginalisering og diskrimination, racialiseret marginalisering og diskrimination samt kønnet og racialiseret marginalisering og diskrimination, som informanterne erfarer i relation til arbejdsmarkedet. Hver analysedel afsluttes med en delkonklusion.

I kapitel 6 samler jeg delkonklusionerne i den endelige konklusion. I kapitel 7 fremhæver jeg nogle modsætningsforhold som jeg gennem analysen har fundet mellem informanternes egne oplevelser og erfaringer på den ene side og forståelser af relationen mellem betalt arbejde og medborgerskab på den anden side. Jeg påpeger her hvordan informanterne gennem deres modsætningsfyldte relation til arbejdsmarkedet kan forstås som på samme tid inkluderet og ekskluderet i medborgerskabet.

2. FORSKNINGSFELT

I dette kapitel orienterer jeg mig mod de forskningsområder i Danmark, som beskæftiger sig med etnicitet, køn, betalt arbejde og medborgerskab, som mit eget studie forholder sig til. Generelt er der en tendens til opsplitning af feltet, således at næsten ingen forskning beskæftiger sig med disse aspekter i et samlende perspektiv. Etniske minoriteters position i samfundet er både blevet beskrevet ud fra begreber om integration og begreber om medborgerskab. Men hvor jeg beskæftiger mig med sammenhængen mellem medborgerskab og betalt arbejde, er det primært studier indenfor den såkaldte integrationsforskning, som beskæftiger sig med etniske minoriteters relation til arbejdsmarkedet. Jeg placerer derfor mit studie indenfor to overordnede felter: Integrations- og arbejdsmarkedsforskning samt medborgerskabsforskning.

2.1 Integrations- og arbejdsmarkedsforskning

Det er som sagt især integrationsforskningen, der har beskæftiget sig med etniske minoriteter og arbejdsmarkedet. Det skyldes blandt andet at arbejdsmarkedsintegration generelt har været forstået som en betingelse og forudsætning for en mere generel integration i det danske samfund (AMID 2002, M. Ejrnæs 2001, Dahl og Jakobsen 2005, A. Ejrnæs 2008). I forbindelse med forventningerne om manglende arbejdskraft i fremtiden og den nuværende økonomiske krise forstås etniske minoriteters lave beskæftigelsesgrad og afhængighed af offentlig forsørgelse også som et problem for velfærdsstaten (AMID 2002, M. Ejrnæs 2001, Winter 2005), hvilket i høj grad afspejles i integrations- og arbejdsmarkedsforskningen. Det er karakteristisk for integrationsforskningen som felt, at det er præget af forskellige fagvidenskabelige udgangspunkter med forskellige videnskabelige tilgange og teorier som anvender forskellige begreber eller anvender de samme begreber på forskellige måder (Emerek 2003). Desuden er studierne af etniske minoriteters integration ”præget af den til enhver tid dominerende faglige - og politiske – diskurs” (ibid.: 11). En stor del af de studier, der beskæftiger sig med etniske minoriteter, arbejdsmarked og integration, er således også undersøgelser og udredninger bestilt af ministerier og styrelser. Og langt størstedelen af den forskning der findes om etniske minoriteters deltagelse på arbejdsmarkedet er kvantitativt orienteret (AMID 2002, Dahl og Jakobsen 2005, Jagd 2007).

De fleste studier indenfor integrations- og arbejdsmarkedsforskningen beskæftiger sig med gruppen af ”ikke-vestlige indvandrere”. Ud over en kønsopdeling differentieres der typisk ikke mellem

forskellige positioner indenfor denne gruppe. Den eksisterende forskning på området slår fast, at både indvandrere og efterkommere af indvandrere samlet set har en ringere arbejdsmarkeds-tilknytning.

Arbejdsløsheden blandt etniske minoriteter (ikke-vestlige indvandrere og deres efterkommere) er markant højere end blandt etniske danskere (Dahl og Jakobsen 2005, Møller og Rosdahl 2006, Deding og Jakobsen 2008, A. Ejrnæs 2008), og arbejdsløshedsperioderne er længere (Winter 2005, Dahl og Jakobsen 2005). På arbejdsmarkedet er der også markante forskelle mellem de positioner som den etniske minoritet og den etniske majoritet generelt indtager. Etniske minoriteter har sværere ved at opnå stabile ansættelser (Dahl og Jakobsen 2005, A. Ejrnæs 2008), og de ansættes i højere grad i job, der ikke svarer til deres uddannelsesmæssige kvalifikationer (Dahl og Jakobsen 2005, Kleif et. al 2012). Derudover ansættes personer med etnisk minoritetsbaggrund ofte inden for andre brancher, især indenfor servicebranchen, og længere nede i stillingshierarkiet end personer med etnisk majoritets baggrund (Jakobsen 2008, A. Ejrnæs 2008). En tendens, der faktisk er stigende for efterkommere af indvandrere fra ikke-vestlige lande (A. Ejrnæs 2008). Her udfører de ofte rutinepræget arbejde og sandsynligheden for opkvalificering og opadgående mobilitet er meget lille (ibid.)

Inddrager man et kønsperspektiv i integrations- og arbejdsmarkedsforskningen, viser det sig, at der er relativt færre minoritetsetniske kvinder end mænd i beskæftigelse sammenlignet med majoritetsetniske kvinder (Dahl og Jakobsen 2005, Deding og Jakobsen 2008). Etniske minoritetskvinder er desuden den størst repræsenterede gruppe lavest i stillingshierarkiet (Jakobsen 2008, A. Ejrnæs 2008).

De etniske minoriteters ringere arbejdsmarkedstilknytning har betydning for deres indkomstniveau. Både for indvandrere og deres efterkommere gælder i følge Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (Dahl 2005), at deres gennemsnitlige indkomst er væsentlig lavere end de etniske danskeres. Dette gælder også, når man sammenligner med etniske danskere med samme uddannelsesniveau (Winter 2005, Jakobsen 2008). A. Ejrnæs (2008) peger i sin afhandling på, at der reelt foregår en etnisk segregering på arbejdsmarkedet, som bidrager til en økonomisk marginalisering af disse grupper. Mikkelsen (2008: 66) betegner gruppen af indvandrere og efterkommere i Danmark som en arbejder- og underklasse med generelt forringede livsmuligheder. Andre har brugt betegnelser som ”serviceproletariat” (A. Ejrnæs 2008) og ”etnisk proletariat” (Socialforskningsinstituttet 2005).

Ser man på de forklaringsmodeller som størstedelen af den danske integrations- og arbejdsmarkedsforskning anvender, for at forstå etniske minoriteters ringere tilknytning til arbejdsmarkedet, tegner der sig en noget ensformigt billede. De mest dominerende forklarende faktorer

er oprindelsesland, forældrenes baggrund, social arv og tilknytning til religion og traditioner (AMID 2002). En del af forklaringen på dette er, at rigtig mange studier på området er baseret udelukkende på registerdata og statistiske metoder. A. Ejrnæs (2008) peger desuden på hvordan også etniske minoriteters manglende motivation samt manglende uddannelsesmæssige og sproglige kompetencer har forskningens fokus og bruges som forklaringsmodeller. Den danske forskning, der har rettet opmærksomheden imod kønsspecifikke barrierer for integration på arbejdsmarkedet har set specielt på minoritetsetniske gruppers traditionelle kønsrollemønstre som barrierer (Dahl og Jakobsen 2005, Deding og Jakobsen 2008). Selvom der også findes et vist fokus på diskrimination og fordomme i denne forskning (AMID 2002), fokuserer langt de fleste forklaringsmodeller altså på de etniske minoriteters kultur og human kapital¹ (A. Ejrnæs 2008, Slot 2011). Der er dog enkelte danske studier, som modificerer dette billede.

I Andersens (2013) *Forklarende analyse af ikke-vestlige indvandreres arbejdsmarkeds-tilknytning* blev det undersøgt, hvordan forskellige individuelle faktorer påvirker arbejdsmarkedsdeltagelsen for ikke-vestlige indvandrere, deres efterkommere og majoritetsetniske danskere. Undersøgelsen viser, at individuelle faktorer, såsom den uddannelsesmæssige baggrund, sprogkompetencer, oprindelsesland, helbred, køn, alder, bopælskommune, civilstand, opholdsgrundlag og erhvervs erfaring, har en statistisk betydning for tilknytning til arbejdsmarkedet (for alle grupper). Men den viser også, at sammenligner man indvandrernes løn og beskæftigelse med en gruppe af majoritetsetniske danskere, der er demografisk, uddannelses- og helbredsmæssigt sammenlignelige, så mindskes forskellen i løn og beskæftigelse ikke væsentligt. Forklaringen på forskellen i løn og beskæftigelse, skal derfor søges et andet sted end blandt de individspecifikke faktorer.

I deres opsamling af eksisterende forskningsresultater om kønsspecifikke barrierer for integration fra Danmark, Norge og Sverige fremhæver Jakobsen og Dahl (2005) både hvordan minoritetsetniske kvinder gennem forhandlinger med familien udvider deres muligheder for arbejdsmarkedsdeltagelse og hvordan stereotype forestillinger om minoritetsetniske kvinder (og mænd) medvirker til diskrimination.

Der findes meget få danske studier af racediskrimination på arbejdsmarkedet (Jagd 2007, Slot 2011). En del af dem er af lidt ældre dato. I 1996 svarede 25% af de adspurgte private virksomheder ”ja” til, at et dansk eller nordisk klingende navn øger en ansøgers chance for at blive kaldt til samtale til en praktikplads (Nævnet for etnisk ligestilling 1996). Hjarnø og Jensens (1997) persontest fra samme

---

¹ Ved human kapital forstås et individs samlede kundskaber og erfaringer, herunder arbejds erfaring, uddannelse og sproglige kompetencer (Dahl og Jakobsen 2005, A. Ejrnæs 2008, Mikkelsen 2008)

periode viste at unge med majoritetsetnisk baggrund blev inviteret til samtale tre gange så ofte som unge med minoritetsetnisk baggrund, uanset at de havde de samme kvalifikationer. Arbejdsmarkedsstyrelsen (2001) har fundet, at 39% af et stort udvalg af private virksomheder ikke er villige til at ansætte flygtninge og indvandrere, selv i tilfælde af rekrutteringsproblemer.

I nyere tid har Jagds (2007) feltarbejde blandt dansk-somalierer (som jeg vender tilbage til i næste afsnit) vist, at diskrimination er udbredt blandt arbejdsgivere. A. Ejrnæs (2008: 236) finder at både arbejdsgivere og kunder frasorterer etniske minoriteters arbejdskraft på baggrund af stereotype forestillinger om deres sproglige inkompetencer, uvilje mod at lære dansk, religiøsitet og køns- og demokratisyn. Senest har Slot (2011) undersøgt racediskrimination i relation til praktikpladser på de erhvervsfaglige uddannelser, hvor kvalificerede ansøgere fravælges med henvisning til deres minoritetsetniske baggrund og forestillinger knyttet til denne. Denne diskrimination er omfattende, og Slot argumenterer for at samme tendenser gør sig gældende for resten af arbejdsmarkedet (ibid.: 14). Minoritetsetniske kvinders diskrimination på arbejdsmarkedet er ofte knyttet til deres brug af muslimsk tørklæde (Dahl og Jakobsen 2005: 68), og arbejdsgivere og andre arbejdsmarkedsaktører har ofte en (misforstået) forestilling om at tørklædet er en hindring for arbejdsmarkedsdeltagelse (Jagd 2007). Udover de marginaliserede positioner, som etniske minoriteter ofte indtager på arbejdsmarkedet, som jeg beskrev ovenfor, har A. Ejrnæs (2008) fundet, at der er en tendens til at minoritetsetniske grupper ikke integreres i arbejdsfællesskaber med majoritetsetniske danskere. De isoleres derimod ofte gennem enkeltmandsarbejde og er ofte ansat sammen med andre fra samme etniske gruppe (ibid.: 7-8, 224). Det betyder, konkluderer A. Ejrnæs, at de job og de virksomheder, som etniske minoriteter ansættes i, ofte ikke bidrager væsentligt til integration (ibid.: 241). Studiet bygger blandt andet på en case-analyse af virksomheden ISS. ISS er en virksomhed med ca. 13.000 ansatte, der løser en lang række serviceopgaver for private og offentlige virksomheder og myndigheder, såsom rengøring, catering, office support og ejendomsdrift. Det er med andre ord en virksomhed, der dækker hele spektret i forhold til uddannelses- og kompetenceniveau, fra lavstatus til højstatus job.

Selvom flere undersøgelser peger på etniske minoriteters økonomiske marginalisering, er det karakteristisk for en stor del af integrations- og arbejdsmarkedsforskningen, at den mangler blik for kompleksiteten i de samvirkende processer af etnicitet og klasse. Klasse indgår implicit eller eksplicit i de fleste undersøgelser i form af forklarende socioøkonomiske faktorer (AMID 2002, Mikkelsen 2008). Marginaliseringsproblemer knyttes ofte til spørgsmål om kultur, human kapital og/eller klasse i form af uddannelsesbaggrund og socioøkonomisk status (A. Ejrnæs 2008). Men forskningen enten nedtoner

eller overser ofte racediskrimination, og holder blandt andet på den måde etnicitet og klasse adskilt som helt separate, ikke samvirkende kategorier. I sin oversigt over forskningen på integrationsområdet i Danmark 1980-2002 påpeger AMID (Akademiet for Migrationsstudier i Danmark) det fragmentariske og relativt ringe omfang denne forskning på daværende tidspunkt har. Særligt påpeges den manglende viden om, hvordan majoritetens holdninger til etnisk minoritiserede grupper påvirker integrationsprocessen samt den manglende viden om omfanget af diskrimination på arbejdsmarkedet (AMID 2002, 42).

Det er vigtigt at åbne op for disse perspektiver, der omhandler diskriminationens betydning for etniske minoriteters arbejdsmarkedstilknnytning. Hidtil har integrations- og arbejdsmarkedsforskningen primært anvendt forklaringsmodeller, der placerer problemet og løsningen omkring arbejdsmarkedstilknnytning inden for gruppen af etniske minoriteter. Det forekommer problematisk at forskningen ikke søger forklaringer eksternt i samfundet, idet forskningen gennem ensidige undersøgelser risikerer at reproducere stereotype forestillinger om etniske minoriteter, deres kompetencer og relation til arbejdsmarkedet. På baggrund af de få men forholdsvis entydige studier af racediskrimination på arbejdsmarkedet, tegner der sig et billede af, at racediskrimination faktisk er en væsentlig del af forklaringen på etniske minoriteters ringere arbejdsmarkedstilknnytning og deraf følgende marginalisering.

Det er imidlertid en generel tendens indenfor den forskning, som beskæftiger sig med minoritetsetnicitet i Danmark, at den har bevæget sig fra at se på ”integration” til i højere grad at se på ”medborgerskab” (M. Ejrnæs 2001). Forklaringen på dette skal for det første findes i det forhold, at begrebet integration er et voldsomt politiseret ord i den danske kontekst, og for det andet i at integrationsbegrebet har en tendens til på en reduktionistisk og essentialiserende vis at fokusere på kulturel uforenelighed, mens begrebet medborgerskab i højere grad muliggør analyser af ulighed, diskrimination og inklusions- og eksklusionsmekanismer (M. Ejrnæs 2001, Jagd 2007, Grauslund 2005). I Danmark begynder man således at tale om medborgerskab i akademiske kredse i slutningen af 1980'erne (Skjeie og Siim 2000: 346). Men studier af etniske minoriteters medborgerskab i Danmark er i langt overvejende grad blevet belyst ud fra andre parametre end arbejdsmarkedsdeltagelse. Selvom der på den måde er et hul i forskningen mellem medborgerskab på den ene side og økonomisk integration på den anden (Emerek 2003), står arbejdsmarkedsdeltagelse centralt for medborgerskabet (Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011, Dahl og Jakobsen 2005), og integrations- og arbejdsmarkedsforskningen fortæller en hel del om etniske minoriteters ringere medborgerskabsstatus i

kraft af deres økonomiske marginalisering.

2.2 Medborgerskabsforskning

Størstedelen af den medborgerskabsforskning, der beskæftiger sig med etniske minoriteter, fokuserer på politisk medborgerskab, i form af muligheder og begrænsninger i relation til politisk repræsentation, deltagelse og indflydelse, formelt såvel som uformelt (Siim 2000, Skjeie og Siim 2000, AMID 2002, Togeby 2003). Det samme er tilfældet for den del af forskningen som fokuserer på minoritetsetniske kvinders medborgerskab (Skjeie og Siim 2000, AMID 2002, Nielsen 2008). En anden del af forskningen omkring etniske minoriteters medborgerskab, fokuserer på socialt medborgerskab i et rettighedsperspektiv. Her har M. Ejrnæs (2001) for eksempel undersøgt de ekskluderende effekter af forringede sociale rettigheder, som indførslen af starthjælp/introduktionsydelse til flygtninge og indvandrere. Generelt for denne forskning er et blik for, hvordan politisk uenighed om etniske minoriteters (sociale) medborgerskabsstatus skaber en risiko for at skabe et samfund med første- og andenrangsborgere (Grauslund 2005). Den del af medborgerskabsforskningen, som har fokuseret specifikt på køn, har primært fokuseret på kvinders politiske og sociale medborgerskab og med relationen mellem disse. Blandt andet har forskningen set på, hvordan danske/skandinaviske arbejdsmarkedsmodeller påvirker politisk deltagelse og indflydelse (Siim 2000). Medborgerskabsforskningen har i den forbindelse også haft et vist fokus på den voksende ulighed, der er at spore *imellem* kvinder på baggrund af uddannelse, beskæftigelse, etnicitet og klasse (Siim 2000, 150), og påpeget at man generelt ser en polarisering af arbejdsmarkedet, mellem veluddannede og ufaglærte kvinder og mellem minoritetsetniske og majoritetsetniske kvinder (Siim 2000, 147).

Sammenhængen mellem etniske minoriteters medborgerskab og deres arbejdsmarkedsdeltagelse har fået en del politisk opmærksomhed (Ministeriet for Flygtninge Indvandrere og Integration 2007, Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011), og der eksisterer enkelte kvantitative undersøgelser som inkluderer etniske minoriteters beskæftigelse og holdninger til beskæftigelse som et mål for deres identifikation med arbejdsmarkedsdeltagelse som medborgerskabsnorm (Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011). Men selvom der forskningsmæssigt i de senere år har været et voksende fokus på etniske minoriteters deltagelse i andre dele af samfundet, særligt uddannelse og foreningsliv og den såkaldte demokratiske integration, er fokus på relationen mellem betalt arbejde og medborgerskab nærmest ikke eksisterende. Med undtagelse af Jagd (2007), har det ikke været muligt at identificere kvalitativt orienteret dansk forskning, som har beskæftiget sig indgående med betalt

arbejde i relation til medborgerskabskategorien.

Antropologen Christina Bækkelund Jagd har i sin Ph.d.-afhandling *Medborger eller modborger? Dansksomaliernes kamp for at opbygge en meningsfuld tilværelse i det danske samfund – gennem et arbejde* (2007), set på sammenhænge mellem betalt arbejde og medborgerskab. Hun har undersøgt dansksomaliernes motivationer og strategier for at komme i arbejde, som led i at opnå anerkendelse og opbygge et meningsfuldt liv Danmark. Jagd beskæftiger sig med forestillinger om selvansvarlighed og selvforsørgelse som gennemgribende normer indenfor rammerne af den danske velfærdsstat. Normer som har afgørende betydning for opfattelsen af den gode medborger og dermed for inkludering i medborgerskabskategorien. Hun beskæftiger sig også indgående med de former for diskrimination dansksomalierne møder og påvirkes af, og berører også spørgsmålet om eksklusionsmekanismer, der baserer sig på forestillinger om etniske minoriteters kulturelle eller religiøse forskellighed. Hun påpeger, hvordan relationerne mellem minoritet og majoritet skaber bestemte vilkår for minoritetens medborgerskab, og særligt hvordan det danske majoritetssamfund kan, og har ansvaret for at, skabe bedre vilkår for immigranternes deltagelse i samfundet (ibid.: 31, 45-46). Således repræsenterer Jagds kvalitativt orienterede studie netop et mere samlende perspektiv på etnicitet, arbejde og medborgerskab, hvor spørgsmål om køn og klassetilhørsforhold også inddrages.

Jagd konkluderer blandt andet, at informanterne i hendes studie i høj grad er motiverede for at finde et arbejde og forsørge sig selv, men at deres adgang til arbejdsmarkedet begrænses af den racediskrimination de møder. Informanternes følelse af tilhørsforhold til Danmark og deres orientering mod en position som medborger kompromitteres både af ekskludering fra arbejdsmarkedet og de negative forestillinger om etniske minoriteter, som de møder gennem medier og mellem menneskelige relationer. Jagd understreger den manglende forskning på området og problematiserer, ligesom A. Ejrnæs (2008), forestillingen om, at arbejdsmarkedstilknytning skaber integration eller social og kulturel deltagelse i samfundet. Hun forsøger ud fra sine analyser og kritikker at rekonstruere medborgerskabsbegrebet med det formål at gøre det mere inkluderende.

Jagds og mit studie ligger emnemæssigt tæt op ad hinanden, men adskiller sig også på en række punkter. Jagds studie er baseret på et langt etnografisk feltarbejde, og mit på seks interviews. Jagd undersøger desuden en specifik nationalt/etnisk afgrænset gruppe af primært flygtninge og sekundært familiesammenførte. Gruppen af informanter i mit studie er langt mere sammensat (se afsnit 4.3.1). Gruppen af dansksomalier er den etniske gruppe i Danmark, som har den svageste arbejdsmarkedstilknytning (Jagd 2007), selvom de er relativt veluddannede. Informanterne i mit studie er alle

højtuddannede, og deltager alle i betalt arbejde, og er på den måde forholdsvist mere privilegerede.

Jeg vil placere Jagds og mit eget studie inden for en postkolonial og anti-racistisk forsknings-tradition, som er forholdsvis begrænset i Danmark. Siim (2000, 2007) har nævnt de perspektiver, som denne forskningstradition bidrager med, uden dog at tage det som sit egentlige genstandsfelt, men det har ikke har ikke været muligt at identificere anden dansk forskning om medborgerskab og betalt arbejde. Der er altså en generel opsplitning af feltet, hvor integrations- og arbejdsmarkedsforskningen ikke i særlig høj grad beskæftiger sig med racediskrimination. Hvor medborgerskabsforskningen i langt højere grad har diskrimination og marginalisering som fokus, beskæftiger den sig kun perifert med processer af inklusion og eksklusion på arbejdsmarkedet. En stor del af den eksisterende forskning bruger ofte en implicit intersektionalitetsteori (Lykke 2008: 105), og differentierer mellem race, køn og klasse på en forsimplet måde, som reproducerer disse kategorier som entydige og adskilte, frem for som samvirkende og flydende begreber. Nærværende studie forsøger netop at gøre op med denne tendens og samle trådene i en undersøgelse af minoritetsetniske kvinders relation til betalt arbejde og medborgerskabsnormer som knytter sig til betalt arbejde, samt deres erfaringer af diskrimination på arbejdsmarkedet.

3. TEORETISKE RAMMER

Min teoretiske ramme udgøres af feministiske og postkoloniale debatter om medborgerskab og nation samt feministisk kritisk raceteori. Det er i disse teoretiske perspektivers interaktion og gensidige befrugtning, at jeg finder klangbund for min analyse. Begrebet *assemblage* udgør desuden et grundlæggende teoretisk, tildels metodologisk, udgangspunkt for analysen. I dette kapitel introducerer jeg først feministisk medborgerskabsteori og feministisk kritisk raceteori. Derefter introducerer og diskuterer jeg Puars (2007) assemblagebegreb, og beskriver min egen position mellem symbolisme og materialisme.

3.1 Feministisk medborgerskabsteori

Medborgerskab er omstridt både som teoretisk begreb og som anvendt, politisk kategori (Lister 2003, Siim 2000). Blandt andet derfor må medborgerskab også betragtes som et kontekstualiseret begreb, hvis betydning varierer i forskellige nationale, politiske, kulturelle og sociale kontekster (Siim 2000: 1). Adskillige forskere har påpeget globalisering og transnationale processer som centrale for medborgerskab, og betydningen af disse i feministiske og anti-racistiske rekonstruktioner af medborgerskabskategorien (se for eksempel Lister 2003, Siim 2000, Yuval-Davis og Werbner 1999, Isin og Wood 1999, Anthias og Yuval-Davis 1992). Jeg fokuserer imidlertid udelukkende på medborgerskab i en nationalstatslig ramme. Her omhandler ideer om medborgerskab både individuelle rettigheder og pligter samt tilhørsforhold og deltagelse i det politiske og nationale fællesskab, og ikke mindst balancen mellem disse elementer (Lister 2003, Siim 2000). Den Britiske sociolog T.H. Marshall introducerede i 1950 en medborgerskabsmodel som definerede civile, politiske og sociale rettigheder som forskellige medborgerskabsaspekter og som, uanset den kritik modellen har mødt, stadig danner udgangspunkt for en stor del af debatterne indenfor medborgerskabstænkningen (Lister 2003, Siim 2000). Civile rettigheder henviser til individuelle frihedsrettigheder som for eksempel ytringsfrihed, politiske rettigheder henviser til retten til selvbestemmelse og politisk/demokratisk deltagelse, mens de sociale rettigheder henviser til retten til et minimum af social og økonomisk velfærd (Siim 2000: 26).

I en dansk kontekst skelner man mellem statsborgerskab, som en juridisk status og medborgerskab, som dog ofte afhænger af ens juridiske status, men som også kan forstås i form af en medborgerskabspraksis og en medborgerskabsidentitet (ibid: 4). Statsborgerskab er med andre ord ikke en forudsætning for medborgerskab, og medborgerskab handler både om formelle og reelle lige

muligheder i et givent socialt fællesskab (Grauslund 2005).

3.1.1 Universalisme og diversitet

Medborgerskab blev oprindeligt forstået som en universalistisk kategori. Men feministisk medborgerskabsteori har set på den manglende reelle inklusion af kvinder i relation til civile, politiske og sociale rettigheder og har blandt andet kritiseret Marshalls model og traditionel medborgerskabstænkning for at bygge på universaliserede maskuline normer. Den feministiske forskning har påpeget, hvordan medborgerskabet, og de dertilhørende rettigheder og privilegier, historisk set knytter sig til manden som arbejdstager og aktør i den offentlige sfære. Medborgerskabets idealer om universel lighed relaterede sig således til specifikke maskuline forestillinger og idealer og en problematisk opdeling mellem det offentlige og det private, som feministiske perspektiver har forsøgt at dekonstruere (Lister 2003, Siim 2000). I de seneste årtier har feministisk og anti-racistisk tænkning gjort opmærksom på spørgsmålet om diversitet. Disse perspektiver har haft fokus på kvinders forskelligartede positioner i relation til sociale kategorier som seksualitet, klasse og race eller etnicitet og har bidraget med yderligere kritikker af essentialistiske og universalistiske forestillinger om medborgerskab (Lister 2003, Siim 2000: 32).

3.1.2 Inklusion og eksklusion

Medborgerskabsbegrebet indeholder både i teori og praksis en dobbelttydighed, idet det på den ene side er et begreb for en mulig emancipation, men på den anden side også virker ekskluderende og meget ofte er knyttet til essentialiserende, kønnede og kulturelle diskurser (Lister 2003: 71-73, Yuval-Davis og Werbner 1999: 28). Medborgerskab kan på den måde beskrives som på samme tid inkluderende og ekskluderende (Lister 2003: 4-5, Siim 2000, Grauslund 2005). En stor del af den feministiske forskning om medborgerskab, både i dansk og international kontekst, har beskæftiget sig med medborgerskab i et rettigheds- og omfordelingsperspektiv og har netop forsøgt en emanciperende rekonstruktion af medborgerskabsbegrebet. Hensigten med disse teoretiske rekonstruktioner er at synliggøre medborgerskabets ekskluderende effekter samt i praksis at kunne bringe medborgerskabskategorien i anvendelse, som en mere inkluderende samfundskategori i relation til både køn, klasse, etnicitet og andre sociale skel (Yuval-Davis og Werbner 1999, Lister 2003, Isin og Wood 1999, Siim 2000). Denne forskning har således lagt vægt på medborgerskabskategorien som en mulighed for modstand mod eksklusion og undertrykkelse. Dette studie følger ikke denne tendens, men

anvender medborgerskabsbegrebet analytisk til at beskrive den enkeltes livsmuligheder i et ligestillings- og diskriminationsperspektiv (M. Ejrnæs 2001).

3.1.3 Diskriminations betydning for medborgerskab

Diskrimination påvirker medborgerskabet på flere måder. Mit fokus er her på diskrimination i relation til betalt arbejde. Fattigdom og økonomisk afhængighed er generelt en hindring for medborgerskab (Lister 2003: 46) og diskrimination og segregering på arbejdsmarkedet er derfor en hindring for både medborgerskabsstatus og medborgerskabspraksis (Lister 2003: 201).

Lister definerer netop betalt arbejde som en medborgerskabspraksis, som udgør et centralt normativt omdrejningspunkt for socialt medborgerskab (ibid.: 138), idet det kan ses som en forpligtelse, der sikrer (andre) velfærdsrettigheder. Ligeledes understreger Siim (2000) sammenhængen mellem rollen som arbejdstager og forestillingen om den gode medborger indenfor rammerne af den danske eller nordiske velfærdsstat, når hun beskriver den ideelle medborger som den arbejdende medborger ("the citizen-worker") (ibid.: 25). Der er med andre ord en sammenhæng mellem medborgerskabsnorm og medborgerskabspraksis, hvad angår betalt arbejde. M. Ejrnæs (2001) påpeger netop betydning af en kommunitarisk medborgerskabsforståelse i en dansk kontekst, som sættes i relation til ideer om, at man gør sig fortjent til sin status og rettigheder gennem sine pligter (ibid.: 15). En kommunitarisk medborgerskabsforståelse vægter på den måde et normativt værdifællesskab, hvor der hersker enighed om relationen mellem rettigheder og pligter, og udførelsen af pligterne ses som forudsætning for inkludering i medborgerskabet. Ligesom medborgerskabsnormer og medborgerskabspraksis på den måde hænger sammen, hænger de forskellige medborgeraspekter også sammen. For eksempel kan både økonomisk afhængighed og fattigdom, som relaterer sig til det sociale medborgerskab, have negative konsekvenser for det civile og politiske medborgerskab (Lister 2003). Arbejdsmarkedstilknytning og dermed tilgang til materielle ressourcer, kan på den måde have betydning for den generelle medborgerskabsstatus. Da arbejde også i høj grad opfattes som en grundlæggende medborgerskabs*norm* indenfor rammerne af den danske velfærdsstat (Siim 2000, 2007, M. Ejrnæs 2001), har arbejdsmarkedstilknytning også i høj grad betydning for den enkeltes normative tilknytning til medborgerskabet og tilhørsforhold til nationalstaten.

Medborgerskab omhandler altså både materielle og symbolske processer. Jeg betragter her medborgerskab som en nationalstatslig kategori, der omhandler individets rettigheder, pligter og tilhørsforhold til nationen, og som fungerer både inkluderende og ekskluderende. Medborgerskabet er

et parameter for individets livsgrundlag, livsmuligheder og samfundsdeltagelse, men kan også være et udtryk for et normativt tilhørsforhold til nationalstaten. Med afsnittet om feministisk kritisk raceteori sætter jeg mere fokus på de symbolske medborgerskabsprocesser. Først introducerer jeg ganske kort diskriminationsbegrebet.

3.1.4 Diskrimination og marginalisering

Spørgsmål om diskrimination kan anskues forskelligt inden for forskellige fagområder. Overordnet kan man inddele feltet i en juridisk tradition og en sociologisk/politisk filosofisk tradition (Slot 2011) herefter kaldet den sociologiske tradition. Der findes mange former for lovlig forskelsbehandling og grænsedragningsprocesser mellem individer og grupper. Rent juridisk er der først tale om diskrimination, når differentieringen foregår på måder, som er i strid med nationale og internationale forbud (Jagd 2007: 172). Juridisk set er Danmark forpligtet på en række menneskerettighedskonventioner og desuden dansk lov.

Jeg anvender her Jagds sociologiske perspektiv, hvor hun forstår diskrimination som ”handlinger og institutionelt forankrede praksisser, som udøves af (typisk) den dominerende etniske gruppe, og som har differentierede og *negative følger* for andre (typisk) mindre privilegerede/mindre magtfulde etniske grupper eller gruppemedlemmer” (Jagd 2007: 172, kursiv i original). Dette sociologiske perspektiv på diskrimination retter fokus mod det asymmetriske magtrelation, og hæfter sig netop ved de negative konsekvenser som diskrimination har.

Diskrimination på arbejdsmarkedet er altid en form for institutionel diskrimination, uagtet at den ofte udøves af enkeltpersoner. Institutionel diskrimination omfatter organiserede former for adfærd og social praksis. Den forekommer når en bestemmelse, betingelse eller praksis på en arbejdsplads får en urimelig og uforholdsmæssig virkning for medlemmer af visse befolkningsgrupper (ibid.: 174). Rent juridisk kan diskrimination defineres som *direkte* eller *indirekte* diskrimination afhængig af diskriminationsudøverens intention og motiv. Det sociologiske perspektiv kan være med til at forklare de sociale mekanismer i direkte diskrimination. Med udgangspunkt i Jagd (2007) og Slot (2011) præsenterer jeg her ganske kort to former for direkte diskrimination, som er relevant for analysen: Statistisk diskrimination og diskrimination med henvisning til tredjepart.

Diskrimination med henvisning til tredjepart er en form for direkte diskrimination, hvor udøveren er bekendt med den ekskluderende effekt, men vælger at diskriminere af hensyn til en tredjepart. På arbejdsmarkedet, hvor udøveren typisk er arbejdsgiveren, kan tredjeparten for eksempel

være kollegaer eller kunder, som arbejdsgiveren formoder vil have problemer med at acceptere en person med etnisk minoritetsbaggrund. Udbredelsen af denne form for direkte institutionel diskrimination med henvisning til tredjepart er langt fra kortlagt, men er veldokumenteret indenfor for eksempel hjemmeplejen (Jagd 2007: 175).²

På arbejdsmarkedet leder *statistisk diskrimination* til afvisning af ansøgere fra en bestemt samfundsgruppe, fordi udøveren af diskrimination (arbejdsgiveren) anser visse uønskede adfærdsmønstre eller andre negative forhold for karakteristiske for gruppen. Det vil sige at en arbejdsgiver fravælger en ansøger på baggrund af ansøgerens gruppetilhørsforhold, frem for at tage stilling til den enkeltes kvalifikationer (Slot 2011: 41). Der mangler også forskning, som kortlægger omfanget af statistisk diskrimination på arbejdsmarkedet. Slot (2011: 118) mener imidlertid, at den høje grad af etnisk betinget statistisk diskrimination, som hun fandt i forbindelse med besættelsen af praktikpladser på erhvervsuddannelserne, formentlig kan overføres til arbejdsmarkedet i almindelighed.

Hverken Jagd (2007) eller Slot (2011) beskæftiger sig med racisme, som et ideologisk paradigme, der kan ligge til grund for diskrimination. Men Jagd påpeger, hvordan diskrimination blandt andet udøves, legitimeres og reproduceres gennem diskriminerende sociale teknologier og rutiner. Disse sociale teknologier og rutiner hviler på nogle bestemte kulturelle modeller som arbejdsgivere og andre aktører ræsonnerer ud fra, hvor forestillinger om kulturel genkendelighed og kulturdeterminisme spiller en central rolle (Jagd 2007: 216-217).

Jeg anvender også begrebet *marginalisering*. Det gør jeg på to sammenhængende måder. For det første henviser jeg til en strukturel marginalisering på arbejdsmarkedet, som blandt andet kan aflæses i de positioner etniske minoriteter indtager på arbejdsmarkedet. For det andet anvender jeg begrebet marginalisering på individniveau. For eksempel når informanterne møder en arbejdsgivers marginaliserende praksis, i form af fordomme og andetgørelse, men hvor det er umuligt at afgøre om der (også) er tale om egentlig diskrimination i juridisk forstand (se afsnit 4.1.8). Jeg anvender derimod ikke begrebet *barrierer*, som jeg forstår for eksempel som manglende sproglige eller faglige kompetencer. Jeg har her taget udgangspunkt i racediskrimination, da denne form for diskrimination har hovedfokus i analysen. Jeg beskæftiger mig med den kønnede diskrimination ud fra samme perspektiver og definitioner. Både indirekte og direkte diskrimination samt marginalisering relateret til køn og/eller etnicitet har betydning for deltagelsen i betalt arbejde og dermed for medborgerskabet.

---

2 Jagd (2007) henviser til Thomsen, Margit, Christina Bækkelund Jagd og Trine Land Hansen (2000). *Etnisk ligestilling i kommunerne – mellem personalepolitik og integration*. Taastrup: Teknologisk Institut

3.2 Feministisk kritisk raceteori

Feministisk kritisk raceteori har beskæftiget sig med spørgsmål om race og etnicitet i et feministisk og anti-racistisk perspektiv. Anti-racistiske og postkoloniale perspektiver er brudt igennem i visse dele af medborgerskabsforskningen blandt andet hos Lister (2003), mens Anthias og Yuval-Davis's *Racialized Boundaries* (1992) kan ses som eksempel på en sammentænkning af feministisk kritisk raceteori og nationale processer, herunder medborgerskab. Mit primære fokus ligger her på medborgerskabets inkluderende og ekskluderende mekanismer og på dets relation til essentialiserende kulturelle diskurser.

3.2.1 Nationalstat og medborgerskab

Konstruktioner af kollektivitet og tilhørsforhold involverer mekanismer af både inklusion og eksklusion. Individuer inkluderes i og ekskluderes fra kollektiviteten på baggrund af en inddeling af hvem, der kan "høre til" og hvem, der ikke kan (Anthias og Yuval-Davis 1992: 2). Både etniske og nationale kollektiver kan på den måde forstås som forestillede fællesskaber (imagined communities), som Benedict Anderson i sin tid formulerede begrebet (Yuval-Davis 1997: 16, Anthias og Yuval-Davis 1992: 25, Hall 2000: 228-229). De kan begge opfattes som konstruktioner af grænsedragning, hvor det at handle og opføre sig i overensstemmelse med normative, kulturelle og symbolske praksisser spiller en central rolle (Anthias og Yuval-Davis 1992). Som sådan tjener medborgerskab både normativt og praktisk til reproduktionen af nationalstaten, og jeg anvender netop begrebet "nationalstat" frem for "nation" på grund af den materielle, økonomiske betydning som normen om betalt arbejde har for både medborgerskabet og nationalstaten.

3.2.2 Etnicitet og racialisering

Etnicitet og race og deres indbyrdes relationer har længe været genstand for debat. En kort redegørelse for min brug af begreberne er her på sin plads, fordi jeg tager begrebsligt udgangspunkt i kategorien etnicitet, og samtidig anvender begrebet racialisering. I denne sammenhæng udgår jeg fra Anthias og Yuval-Davis (1992: 112), som mener, at begge kategorier forholder sig til en socialt konstrueret historisk, geografisk, kulturel eller fysiognomisk kollektivitet. Hvor fysiognomi relaterer sig til personers udseende, især ansigtstræk. Både etnicitet og race har altså med sociale processer af afgrænsning at gøre.

Etnicitet kan ikke relateres specielt til minoritiserede eller undertrykte grupper (ibid.: 44), men

vedrører på det mest overordnede niveau det at tilhøre en specifik gruppe og dele gruppens livsvilkår (ibid.: 8). Begrebet race er, ifølge Anthias og Yuval-Davis, altid knyttet til ideer om uforanderlige biologiske eller fysiognomiske forskelle, som måske, måske ikke forstås udtrykt gennem kultur og livsstil. Jeg har valgt at bruge begrebet etnicitet frem for race, samtidig med at jeg anvender begrebet racialisering, frem for eksempelvis etnificering, om det blik den etniske minoritet mødes med. Baggrunden herfor er Ongs (1996) pointering af, at forestillingen om race og determinerende raciale forskelle stadig er tilstede i synet på etniske minoriteter. Jeg anvender blandt andet begrebet racialisering i relation til processer af kulturel andetgørelse (se næste afsnit).

Det er imidlertid en væsentlig svaghed ved den ovenstående definition af etnicitet, at den umiddelbart overser for eksempel køn, seksualitet og klasse som væsentlige kategorier, der differentierer den etniske gruppe indadtil, og som har betydning for den enkeltes livsvilkår. Ligeledes er brugen af begreberne etnisk minoritet og etnisk majoritet problematisk for så vidt som det reproducerer et udifferentieret dikotomisk blik på disse kategorier samt de grupper de refererer til (Gunaratnam 2003), og tager synlige karakteristika som beskrivende for en masse forskellige mennesker (Mohanty 2003).

3.2.3 Kulturel andetgørelse og kulturel genkendelighed

Begrebet "kultur" har vundet indpas i både politiske og akademiske diskurser og er blevet et helt centralt begreb i ideologier knyttet til nationale kollektiver såvel som til analyser af disse (Yuval-Davis 1997: 39, Ong 1996). Jeg beskæftiger mig ikke med "kultur" som et akademisk begreb, men som en politisk, ideologisk term, der iværksættes til beskrivelse af forskellige normer, værdier og praksisser relateret til forskellige racialiserede grupper. Denne iværksættelse af kulturbegrebet i dominerende samfundsdiskurser er selv sagt ikke neutral. Den fremsætter ofte essentialiserede konstruktioner af kulturel forskellighed og italesætter ofte også minoritiserede etniske grupper og individer som mere eller mindre determinerede af "deres" kultur (Lykke 2008, Andreassen 2007). Etnicitet kan imidlertid ikke reduceres til kultur, lige så lidt som kultur kan forstås som et fikseret, uforanderligt fænomen (Yuval-Davis 1997: 45, Andreassen 2005).

Konstruktionen af nationalidentitet er altid afhængigt af et "konstitutivt udenfor" (Gunaratnam 2003: 12) og kræver, ifølge Hesse (1997: 89), lige så meget investering i bestemmelsen af det nationale "selv" som i den nationale "anden". I Danmark kan ideen om kønsligestilling karakteriseres som en del af den nationale identitet (Siim 2007, 498) og flere forskere påpeger, hvordan kønsligestilling ofte

bliver set som en, for den etniske majoritetsbefolkning allerede realiseret, dansk norm, et udtryk for dansk kultur (Christensen og Siim 2010, Borchorst 2009, Andreassen 2005) (se også afsnit 3.4.2). Samtidig kan synet på etniske minoriteter og stereotyper som den ”undertrykte indvandrerkvind” (Andreassen 2005) også ses som afgørende for konstruktioner af danskhed, herunder forestillinger om danske kvinders ligestilling i en klassisk os-dem konstruktion (Siim 2007, Andreassen 2005, Mohanty 2003). Forestillinger om minoritetsetniske mænd som undertrykkere og minoritetsetniske kvinder som ofre for kultur og/eller religion (Andreassen 2005, 2007) har ekskluderende effekter for minoritetsetniske grupper, fordi de ikke opfattes som en del af det nationale værdifællesskab.

Den kulturelle andetgørelse kan på denne måde ses som en del af de racialiserede og racialiserende afgrænsninger af nationale og etniske fællesskaber (Yuval-Davis 1997: 11), som placerer visse, tilsyneladende uønskede, normer og praksisser i de ”andres” kultur (Andreassen 2005). Den kulturelle andetgørelse er således en central eksklusionsmekanisme, der virker på et overordnet samfundsniveau som en medvirkende faktor i skabelse af ”danskhed”. Den er for dette studie i særdeleshed central på individniveau, hvor andetgørelsen til stadighed må forhandles af den enkelte i mødet med arbejdsmarkedet.

Kulturelle tilhørsforhold antages ofte gennem en aflæsning af overflade i form af hudfarve, hårfarve, påklædning og lignende (Andreassen 2007, Mohanty 2003). Ifølge Anthias og Yuval-Davis (1992: 5) står forskellige kontekstuelle og relative ”kriterier for identifikation” centralt for forhandlingerne af etniske grænsedragninger. Jagd (2007: 170, 195) påpeger, hvordan et ”genkendelighedskriterium” gør sig gældende som et (ureflekteret) rekrutteringsgrundlag på mange arbejdspladser, hvor ansøgere med etniske minoritetsbaggrund frasorteres fordi de formodes ikke at passe ind i arbejdspladsens kultur, hvad angår ”indstilling, humor, normer, værdier, personlige kompetencer og så videre” (ibid. 195). Uanset de racialiserede og kønnede former genkendeligheden måtte antage, beskriver jeg den som en form for kulturel genkendelighed. Jeg har valgt at bruge termerne *tilegnelse* og *tilskrivelse* i forbindelse med begrebet, idet der er en dobbelthed på spil i spørgsmålet om kulturel genkendelighed. På den ene side ser jeg genkendeligheden dikteret af nogle specifikke normative strukturer, som bestemmer, hvad der er genkendeligt overhovedet og som kan *tilskrives* den enkelte. På den anden side er disse strukturer til forhandling i den individuelle, aktive tilpasning og *tilegnelse* af genkendelighed. Tilegnelser og tilskrivelser af genkendelighed skal derfor også forstås som relative, mobile og processuelle og ikke ensidige eller endelige.

3.2.4 Følelser i forhandlingen af tilhørsforhold

Medborgerskabet skal, som jeg allerede har beskrevet, også forstås som et tilhørsforhold til et (nationalstatsligt) fællesskab (Yuval-Davis 1997, Siim 2000, Lister 2003). Spørgsmålet om kulturel genkendelighed er i høj grad relateret til spørgsmålet om forhandling af tilhørsforhold. I sin bog *The Cultural Politics of Emotion* (2004) beskæftiger Sara Ahmed sig med hvilken effekt følelser har i konstruktionen af individer og kollektiver, især i relation til nationen. Ahmed (2004: 4) tilbyder ikke en egentlig teori om følelser og hvad følelser *er*, men beskæftiger sig med hvad følelser *gør*. Hun beskriver, hvordan konstruktionen af nationale tilhørsforhold involverer artikulation af specifikke former for affekt. Ahmed forstår heller ikke følelser som eksisterende ”i” tekster, men som effekter af selve benævnelsen af følelser (ibid.: 13). Desuden behøver en følelse ikke at være navngivet som sådan, men kan være tilstede og genkendes gennem (andre) ord og handlinger. Handlinger, gestikulationer, intonationer, kan således genkendes som ”tegn” på følelser (ibid.: 13 n23).

Ahmed beskriver tilknytning til nationen som en kærlighedsrelation, og kærlighed som en følelse, som gør krav på gengældelse. Men kærligheden kan også eksistere uden at denne gengældelse finder sted, mener Ahmed. I lyset af den manglende gengældelse vil kærligheden eksistere netop gennem en intensivering af sin affekt (ibid.: 130). Jeg har i analysen valgt at lade betegnelsen *loyalitet* træde i stedet for Ahmeds betegnelse *kærlighed*, men pointen er den samme. Ahmed (2004: 135) beskriver, hvordan det ofte er det, at have den rette følelse af kærlighed til nationen, som giver adgang til fællesskabet, og hvordan man ved at fremvise kærligheden til fællesskabet, viser at man er med fællesskabet (ibid.: 135).

3.3 Assemblage

I *Terrorist Assemblages. Homonationalism in Queer Times* anvender Jasbir Puar begrebet *assemblage*, som en afløser for intersektionalitetsteori. Ud fra assemblagebegrebet tilbyder hun en teori om normative kategoriers intra-aktion i processer af inklusion og eksklusion i relation til nationalstaten samt i produktionen af nye normativiteter. Med fokus på, seksualitet, race og homonationalisme anvender hun blandt andet assemblagebegrebet til at se på, hvordan bestemte grupper af andetgjorte indlemmes og inkorporeres i den nationale forestillingsverden, mens andre udgrænses. Hun ser desuden på, hvordan visse former for identifikation med og tilhørsforhold til nationalstaten meddelagtiggør det enkelte individ eller den enkelte gruppe i reproduktionen af ekskluderende normativiteter.

Ved at tage udgangspunkt i assemblagebegrebet forsøger jeg at undgå risikoen for en forenklet

og alt for statisk forståelse af inkludering og ekskludering i relation til medborgerskab. Frem for en enten-eller forståelse af inklusion og eksklusion vil jeg gerne insistere på mobiliteten i disse processer, hvor det at kunne høre til, er under stadig forandring og forhandling.

3.3.1 Assemblage og intersektionalitet

Intersektionalitetsbegrebet og dets forskellige begrebsliggørelser og anvendelser har været genstand for meget diskussion især i anti-racistiske og feministiske akademiske kredse (se blandt andre Lykke 2008, 2003, Carbin og Tornhill 2004 samt Yuval-Davis 2006). I sit opgør med intersektionalitetsbegrebet opstiller Puar en intersektionel identitetsmodel, som antager at ”components – race, class, sexuality, nation, age, religion – are separable analytics and can therefore be *disassembled*” (Puar 2007: 212, min kursivering). Overfor denne stiller Puar en assemblagemodel, der stiller skarpt på de samvirkende og rodede, frem for adskilte og stringente, identitetsprocesser. Det gør hun i et forsøg på at understrege identifikationens fiktive og performative karakter og for gøre op med ideer om sammenhængen mellem identiteter og positioner (Puar 2005, 2007). Puar anerkender vigtigheden af intersektionalitetsanalytiske interventioner (Puar 2007, 216 n32). Men hun ønsker at privilegere tilblivelse, samspil, bevægelse og forandring over den stilstand og opsplnitning, hun mener at finde i intersektionalitetsmodellen.

Selvom kritikken af intersektionalitetsbegrebets rigiditet er hørt før, bibringer Puars kritik nogle værdifulde indsigter om intersektionalitetsteoriens potentielle faldgruber. Jeg mener imidlertid også, at hun i sin kritik generaliserer et stort og mangfoldigt felt, hvor hun ser bort fra raffinementer og videreudviklinger af intersektionalitetsbegrebet. Yuval-Davis's (2006) diskussion af intersektionalitetsbegrebet og dets analytiske anvendelse kan ses som et eksempel herpå. Anthias og Yuval-Davis (1992) og Yuval-Davis (1997), som danner udgangspunktet for mit afsnit om feministisk kritisk raceteori, anvender også hvad man kan kalde en implicit feministisk intersektionalitetsteori (Lykke 2008: 105). De inkorporerer i høj grad de kritiske pointer som Puar (gen)fremsætter, når de ser på forskellige kategorier af undertrykkelse som bevægelige, samvirkende og producerende specifikke ekskluderende effekter.

Mit eget teoretiske og analytiske mellemværende udspiller sig altså ikke i relation til intersektionalitetsteorien som sådan. Jeg anvender assemblagebegrebet, fordi jeg har fundet dets fokus på normativiteters intra-aktion og transformativitet inspirerende, og fordi begrebet forsøger at lægge afstand til en teoretisk og analytisk tilgang, som er udbredt i en stor del af den danske forskning, der

beskæftiger sig med etnicitet, køn og betalt arbejde (se kapitel 2).

3.3.2 Etnicitet og køn som assemblages

En stor del af den kritik der er blevet rettet imod feministisk, anti-racistisk og marxistisk tænkning, går på, hvordan henholdsvis køn, race, etnicitet og klasse ofte er blevet universaliseret, essentialiseret og hierarkiseret som adskilte kategorier af undertrykkelse. Kategorierne er til tider blevet behandlet som internt homogene, hvorved de, som værktøjer til analyse af en levende virkelighed, ikke har formået at indfange de former for andetgørelse, eksklusion og inklusion, som eksisterer i kategoriernes sammenspil (Anthias og Yuval-Davis 1992: 97, Puar 2007).

Jeg opfatter her etnicitet og køn som dynamiske og kontinuerligt socialt konstruerede kategorier, som ikke kan hierarkiseres, men skal forstås i deres samspil (Gunaratnam 2003, Puar 2007). Kategorierne forstås både som samvirkende og samtidige, men også som ontologisk forskellige og dermed separate dimensioner (Anthias og Yuval-Davis 1992: 17, Puar 2007: 214), hvis samspil kan og skal analyseres. Etnicitet forholder sig på det ontologiske plan til kollektivitet og tilhørsforhold, hvor køn forholder sig til en binær forståelse af biologiske kønsforskelle (Anthias og Yuval-Davis 1992: 109). Kategoriernes beskaffenhed, kan på den måde siges at være forskellige, men ingen af dem kan reduceres til deres ontologiske udgangspunkter. Køn og etnicitet forstås som relationelle og bevægelige, frem for som statiske og afgrænsede, homogene forskelskategorier (Gunaratnam 2003: 20). For eksempel kan racialiseringer på den måde forstås som kønnede eller omvendt. Kategorierne forstås på den måde i samvirkende processer, hvor de hver især inkorporerer og gensidigt konstituerer andre kategorier (Anthias og Yuval-Davis 1992, Puar 2007, Mohanty 2003).

Jeg tager i dette studie udgangspunkt i kategorierne ”kvinde” og ”etnicitet” som analytiske kategorier. Ingen af kategorierne kan således føres tilbage til en de facto eksisterende homogen gruppe forud for kategoriseringen (Mohanty 2003: 22). Selvom kvindekategorien udgør en problematisk universalisme, giver det mening at anvende kategoriseringen som teoretisk og politisk værktøj, eftersom kvinder, på tværs af deres forskellige positioneringer, har en i bedste fald marginaliseret medborgerskabsstatus til fælles (Lister 2003: 198). Det samme kan siges at gøre sig gældende for etniske minoriteter (se eventuelt kapitel 2).

Selvom jeg ikke eksplicit beskæftiger mig analytisk med kategorien klasse, er det relevant at nævne, hvordan klasse netop er et væsentligt aspekt af medborgerskabet. Klasse inkluderes således implicit i den teoretiske ramme med Cooles (1996) definition af klasse som økonomisk, strukturel

marginalisering. Coole har argumenteret for, at klasse er en mindre bevægelig og mere materielt orienteret kategori. Jeg forstår klasse som en kategori, der forholder sig til økonomiske relationer og status, herunder uddannelsesmæssig status, lønarbejde og social mobilitet (Anthias og Yuval-Davis 1992). En kategori som kan og skal forstås i en interaktion med køn og etnicitet.

3.3.3 Symbolisme og materialisme

Puars (2007) assemblagebegreb er orienteret imod det symbolske frem for det materialistiske. Det er en væsentlig svaghed, at Puar i langt overvejende grad tolker assemblages (eller intra-sektioner) i termer af identiteter, frem for i termer af sociale, materielle relationer. Med min tilgang til medborgerskab befinder jeg mig i et teoretisk spændingsfelt mellem en postmoderne symbolisme og en mere marxistisk orienteret materialisme. Puars underteoretisering af den politiske økonomi, udgør derfor en udfordring for min anvendelse af hendes assemblagebegreb og kræver en modificering af fokus. Hvor styrken i den postmoderne tilgang ligger i at forsøge at dekonstruere essentialistiske kategorier (Siim 2000, 42). Eksisterer intra-aktionen mellem køn, etnicitet og klasse både på et symbolsk, normativt plan og på et materielt plan. De to dimensioner, det symbolske og det materielle, understøtter og konstituerer hinanden og må derfor også sammentænkes teoretisk og analytisk (Fraser 2009, Mohanty 2003).

3.4 Medborgerskab og betalt arbejde i velfærdsstaten

Betalt arbejde figurerer centralt i forhold til medborgerskab, både i medborgerskabsliteraturen (Lister 2003, Siim 2000, 2007) og i politiske diskurser og foranstaltninger (M. Ejrnæs 2001, Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011). I dette afsnit skitserer jeg, hvordan betalt arbejde indgår i forestillinger om integration og kønsligestilling. Jeg har allerede defineret betalt arbejde som en medborgerskabsnorm og medborgerskabspraksis, som relaterer til medborgerskabsstatus. Her ser jeg på, hvordan betalt arbejde indgår i et større normativt kompleks, der også omfatter normer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling. Det er disse medborgerskabsnormer, som jeg tager udgangspunkt i under analysen. I denne sammenhæng er velfærdsstaten en central både praktisk og normativ samfundsmæssig kontekst.

3.4.1 Betalt arbejde som vejen til integration

Fra politisk side er spørgsmålet om etniske minoriteters placering og inklusion i samfundet

primært blevet formuleret som et ”integrations”-spørgsmål, frem for en spørgsmål om medborgerskab (M. Ejrnæs 2001: 2, Emerek 2003). På tværs af skiftende regeringer har der hersket en udtalt politisk konsensus om, at betalt arbejde er vejen til integration (Emerek 2003: 4). Arbejdsmarkedsintegration er både blevet forstået som en betingelse for og som et middel til en mere generel integration i det danske samfund (M. Ejrnæs 2001, A. Ejrnæs 2008, AMID 2002, Dahl og Jakobsen 2005). Udformningen af integrationspolitikken (herunder aktiveringspolitikken), understreger netop alle arbejdsdygtige medborgeres pligt til at arbejde (Siim 2000: 166-167).

Med væksten i antallet af indvandrere og flygtninge op gennem 1990'erne og den øgede opbakning til indvandrerkritiske politiske partier, kom de etniske minoriteters arbejdsmarkedsdeltagelse og deres relative afhængighed af offentlig forsørgelse i fokus. Det medførte blandt andet at integrationsspørgsmålet frem for alt blev et spørgsmål om selvforsørgelse og dermed om økonomisk inklusion eller assimilation (Emerek 2003:9). Etniske minoriteters deltagelse på arbejdsmarkedet forstås således i vid udstrækning som en forudsætning for velfærdsstatens fortsatte eksistens (Socialforskningsinstituttet 2005, Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011). I forlængelse af dette kan arbejdsmarkedsdeltagelse også opfattes normativt som vejen til en legitim placering i samfundet (Jagd 2007).

Udover det samfundsøkonomiske perspektiv er der også blevet fokuseret på det personlige aspekt af selvforsørgelse, hvor arbejdslivet ”med egen indkomst, med sociale kontakter og udvikling af egne kompetencer” (Socialforskningsinstituttet 2005: 4) forstås som en form for selvbestemmelse og en del af det gode liv (Ministeriet for Flygtninge Indvandrere og Integration 2007: 105). Sidst men ikke mindst er arbejdsmarkedet blevet set som et af de primære steder, hvor etniske minoriteter kommer i kontakt med etniske danskere og danske normer og værdier (ibid.: 33). A. Ejrnæs's studie *Integration eller isolation? Etniske minoriteter på arbejdsmarkedet* (2008) drager dog dette argument i tvivl (se afsnit 2.1).

3.4.2 Betalt arbejde, køn og ligestilling

De skandinaviske velfærdsstater, primært Danmark, Sverige og Norge, studeres ofte parallelt, på grund af de mange ligheder landene imellem. Der findes dog også væsentlige indbyrdes forskelle, hvad angår politiske kønsmodeller og -diskurser (Borchorst 2009), hvorfor jeg her udelukkende nævner den danske kontekst. Den medborgerskabsforskning, der har beskæftiget sig med køn og ligestilling i den danske velfærdsstat, har blandt andet sat fokus på kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet.

Forskningen påpeger, at institutionaliseringen af den danske velfærdsstat og udbredelsen af børnepasningsinstitutioner, har spillet en væsentlig rolle for kvinders indtog på arbejdsmarkedet. Dermed har den danske velfærdsmodel også været central for overgangen fra en ”male breadwinner” til en ”dual breadwinner” model, eller en såkaldt ”dobbeltforsørger” model. Betalt arbejde er et centralt holdepunkt for kvinders sociale medborgerskab og for den økonomiske lighed i hjemmet (Lister 2003: 138) og det giver generelt kvinder en bedre mulighed for selv at forme deres (daglige) liv (Siim 2000, 113). Dobbeltforsørgermodellen og den socialpolitik, som underbygger den, har ikke bare forbedret kvinders muligheder for at forsørge sig selv. Kombinationen af tildelingen af sociale og økonomiske rettigheder og en øget økonomisk selvstændighed medfører et overskud, som giver den enkelte mulighed for at udøve sine politiske og civile rettigheder på lige fod med andre. Dette muliggør en ligeværdig social og politisk samfundsdeltagelse (Lister 2003: 35). Udviklingen har altså haft betydning for kvinders generelle ligestilling og inkludering i medborgerskabet (Skjeie og Siim 2000, Siim 2000, Siim 2007).

Den kønnede ulighed opretholdes imidlertid på mange måder og optræder i nye former. På arbejdsmarkedet for eksempel i form af kønnede hierarkier, kønssegregerede arbejdsområder (Siim 2000, Emerek og Holt 2008a, Melby, Ravn og Wetterberg 2009). Kønssegregeringen giver sig udtryk i forskelle i jobindhold, forskellige arbejdsvilkår, ulige lønforhold og avancemuligheder samt kønnede forventninger i relation til reproduktion og omsorgsarbejde (Emerek og Holt 2008b, Borchorst 2009, Skjeie og Siim 2000). Den kønnede arbejdsdeling i hjemmet har også til stadighed en indvirken på kvinders muligheder for at deltage på lige fod på arbejdsmarkedet (såvel som andre samfundsområder) (Lister 2003).

Alligevel kan kønsligestilling, som allerede nævnt, ses som en del af en dansk nationalidentitet (Siim 2007: 498, Christensen og Siim 2010, Borchorst 2009, Andreassen 2005), og kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet er med tiden blevet normaliseret i en sådan grad, at den udgør en del af den normative forestilling om det kønsligestillede samfund og velfærdssamfundet som helhed. Et samfund, hvor kvinders arbejdsmarkedsdeltagelse ikke kun er af interesse for kvinderne, men en fælles samfundsinteresse inden for rammerne af velfærdsstaten, hvor alle bør bidrage til fællesskabet (Skjeie og Siim 2000: 357).

3.4.3 Selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling som medborgerskabsnormer

Den danske velfærdsstat hviler økonomisk på et fordelings- eller reciprocitetsprincip indbygget

i skattesystemet (Goul Andersen 2006, Wadensjö og Gerdes 2004, Jagd 2007). I nyere tid er det imidlertid i højere og højere grad et fokus på pligter som i karakteriserer forestillinger om velfærdsstaten, særligt i relation til flygtninge og indvandrere (Siim 2007). Betalt arbejde betragtes sjældent som en rettighed og opfattes i langt højere grad som en medborgerskabspligt (Siim 2000: 121, Jæger og Kvist 2004). Den normative forestilling om betalt arbejde skaber også sammenhængskraft og fællesskab (Goul Andersen 2006). Således er det en del af den etniske majoritetsbefolknings kollektive forståelse af velfærdssamfundet, at det bygger på dette reciprocitetsprincip (Jagd 2007: 246), og der hersker i Danmark en stærk fornemmelse af personlig social ansvarlighed og en implicit fordømmelse af personer på overførselsindkomster (Deding og Jakobsen 2008).

Litteraturen giver indtryk af, at betalt arbejde i velfærdsstaten gennem sin relation til forestillinger og kønsligestilling og integration, spiller en vigtig, omend til tider undervurderet, rolle i nationale forestillinger om danskhed. Forstået som medborgerskabspligt kan betalt arbejde opfattes både som en medborgerskabsnorm og en medborgerskabspraksis og kan på forskellig vis give adgang til en legitim medborgerskabsstatus (Lister 2003). Til betalt arbejde er altså knyttet normer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling. Disse normer er med til at konstituere betalt arbejde som et normativt kompleks i relation til medborgerskabet. Jeg definerer derfor selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling som medborgerskabsnormer og bruger dem som udgangspunkt for min analyse af medborgerskab og betalt arbejde.

4. METODOLOGI, METODE OG FELTET

Ramazanoglu og Holland (2002: 9) har beskrevet metodologi som måden at forbinde teorier, levede erfaringer og materiel og social virkelighed, så det resulterer i en valid og autoritativ vidensproduktion. I dette kapitel beskriver jeg de centrale metodologiske sammenhænge, der er at finde mellem disse elementer i mit studie. Derudover skitserer jeg nogle af de muligheder og begrænsninger, som er konsekvenserne af de metodologiske valg, jeg foretager. Jeg tager afsæt i en beskrivelse af mit videnskabsteoretiske udgangspunkt. Herefter beskriver jeg den specifikke proces, der ligger til grund for den vidensproduktion, som kommer til udtryk i det endelige tekstlige produkt, og jeg skitserer betydningen af marginaliserede perspektiver og min tilgang til at arbejde med levede erfaringer som empiri. Dernæst vender jeg blikket mod min metode og jeg giver et overblik over det empiriske felt, i form af en præsentation af informanterne og interviewtemaerne. Til sidst beskriver jeg min analysestrategi og præsenterer en disposition for analysen.

4.1 Videnskabsteori og vidensproduktion

Den mest grundlæggende videnskabsteoretiske pointe, som jeg tager udgangspunkt i er, at viden og vidensproduktion aldrig er universel og objektiv i traditionel forstand, men altid er situeret, partiel og politisk (Haraway 1991, Back 2007, Mohanty 2003, Kvale 1997: 226-227). Mit akademiske arbejde tager udgangspunkt i en politisk og etisk overbevisning om muligheden for en vidensproduktion, der lover solidaritet og retfærdighed frem for bekræftelse af det normative status quo (Haraway 1991: 193, Mohanty 2003: 7). En aktivistisk vidensproduktion, om man vil, som er kritisk i den forstand, at jeg ønsker, at stille spørgsmålstejn ved politiske og massemedierede ideologiske antagelser.

Jeg har fremskrevet en teoretisk ramme med udgangspunkt i en specifik politisk, samfundsmæssig og forskningsmæssig kontekst. Udformningen af denne ramme er styrende for de analyser, jeg foretager og de konklusioner, jeg drager (Kvale 1997: 205, Mohanty 2003: 113). Jeg anvender altså et specifikt og partielt blik på den materielle og sociale virkelighed, jeg gerne vil undersøge. Det betyder at visse perspektiver og aspekter fremhæves, mens andre lades i baggrunden eller helt udelades. Jeg har valgt netop denne teoretiske ramme, fordi den muliggør et syn på magtstrukturer og magtmekanismer, som ofte usynliggøres i den eksisterende danske forskning på området (se Kapitel 2). Dermed har jeg også en forhåbning om, at den kan bidrage til en vidensproduktion med kritiske og forhåbentlig også transformative potentialer. Det marginaliserede perspektiv som informanterne bidrager med, og som

jeg vender tilbage til nedenfor, er helt centralt i denne form for vidensproduktion.

4.1.1 Forskerposition og situering

Min egen sociale lokalitet eller position som interviewer og forsker er også relevant for studiet (Gunaratnam 2003, Haraway 1991). Men min situering består ikke i en opremsning af de multiple sociale positioner og relationer jeg befinder mig i, sådan som Haraway for eksempel foreskriver (Haraway 1991). Derimod har jeg valgt primært at situere mig gennem en afdækning af forskningsprocessen. Her vil jeg forsøge at synliggøre, lokalisere og forankre min vidensproduktion, for at undgå det af Haraway omtalte ”gudetrick” (ibid.: 1991), og for på den måde at tage ansvar for forskningsprocessen netop som en *vidensproducerende* process, hvor mine feministisk-politiske, antiracistiske og anti-nationalistiske sympatier vil skinne igennem.

Jeg finder det imidlertid væsentligt at afklare for læseren, at jeg som en hvid, etnisk dansk, uddannet kvinde fra en middelklasse-baggrund på utallige måder er impliceret i de normativiteter, som danner rammerne for den sociale og materielle virkelighed, jeg undersøger. Jeg indtager uundgåeligt en etnisk majoritetsposition, og jeg undersøger et specifikt normativt kompleks som privilegerer mig. Mine strukturelle privilegier er uundgåeligt, omend ofte uudtalt, tilstedeværende i interviewsamtalerne, som netop tager informantens etnisk minoritiserede position som et af sine udgangspunkter. Samtidig er interviewsamtalerne (også) præget af at informanterne og jeg deler visse positioner, for eksempel køn, alder, uddannelsesniveaue, interesseområder eller politiske overbevisninger, og har mange fælles erfaringer og forståelsesrammer. Når jeg afstår fra den slags situering som Back (2007: 159) har kaldt en ”tvungen refleksivitet” og som beskriver generelle fællestræk og forskelle mellem mig og informanterne. Er det således for at undgå risikoen for at konstruere og reproducere kønnede og raciale skel eller andre modsætningsforhold, eller fælles identifikationer, som ikke nødvendigvis har hold i virkeligheden (Gunaratnam 2003: 101, Mohanty 2003).

Nedenfor beskriver jeg mere dybdegående forskningsprocessen, min egen rolle i processen og hvordan jeg i praksis har skabt forbindelse mellem teori, levede erfaringer og materiel og social virkelighed. Udover at fungere som situering har denne beskrivelse det formål at gøre processen og ikke mindst det tekstlige produkt mere gennemsigtigt. Hvilket forhåbentlig åbner for diskussion og videre erkendelse.

4.1.2 Teoretisk styring og empirisk forankring

Den første ide til dette studie dukkede op under præsentationen af en kvalitativ undersøgelse af diskrimination og medborgerskab blandt unge svenskere med minoritetsetnisk baggrund (Jacobson Pettersson 2010). I undersøgelsen formulerede flere informanter et ønske om at være en “god medborger”. Jeg har tidligere beskæftiget mig med queer-teoretiske kritikker af medborgerskab og homonormativitet og denne formulering om den gode medborger fik mig til at overveje, hvordan inklusion og eksklusion af etniske minoriteter figurerer og fungerer i forhold til centrale medborgerskabsnormer i Danmark. Jeg valgte at fokusere på betalt arbejde, da det figurerer centralt i politiske og massemedierede debatter om indvandring og integration. Forholdet mellem inklusion og eksklusion udgjorde derfor fra starten et teoretisk udgangspunkt. Jeg forestillede mig, at det at have en stærk arbejdsidentitet ville gøre en positiv forskel for både arbejdsmarkedstilknytning og medborgerskabsstatus, idet denne identifikation kunne forstås som deltagelse, eller ønsket om deltagelse, i et centralt normativt kompleks. Det var det jeg ville undersøge og jeg forsøgte oprindeligt at skaffe informanter fra gruppen af mentees i KVINFOs mentornetværk og lade mentornetværket danne en institutionel ramme for studiet.³ Studiet ændrede undervejs kurs både på det empiriske, teoretiske og det analytiske plan, eftersom dette ikke lykkedes. Efter produktionen af min empiri måtte jeg således revidere disse forventninger og dermed også justere mine forskningsspørgsmål, begrebsdannelse samt analysefokus (Kvale 1997: 91).

På baggrund af forskningsprocessens forløb vil jeg beskrive mit studie som teoretisk styret og empirisk forankret. Som det fremgår har det teoretiske udgangspunkt, i høj grad været styrende for forskningsprocessen, hvor jeg har analyseret min empiri i dialog med kritisk forskning om nation, race og medborgerskab. Samtidig har empirien også virket korrigerende for min teoretiske forståelse og mit analytiske fokus. Empirien har således på afgørende vis forankret vidensproduktionen i levede erfaringer af den sociale og materielle virkelighed, jeg undersøger. Studiets endelige tekstlige form skaber imidlertid sin egen kronologiske orden, og den tekstlige fremstilling usynliggør den til tider kaotiske udveksling, befrugtning og tilpasning mellem teori og empiri, som ligger til grund for den endelige analyse.

4.1.3 Empiriproduktion

---

3 KVINFO er et nationalt videns- og udviklingscenter for køn, ligestilling og mangfoldighed som samler forskning, viden og information om ligestilling i og udenfor Danmark. KVINFOs Mentornetværk er en mentorordning, finansieret af Folketingets satspuljemidler, der matcher kvinder med flygtninge- og indvandrerbaggrund med kvinder, der er aktive i det danske samfund. Særligt med henblik på at få førstnævnte ind på det danske arbejdsmarked (kvinfo.dk).

I interviewet skabes viden gennem den mellem-menneskelige interaktion som netop karakteriserer interviewet som samtaleform (Kvale 1997: 41, Back 2007). Jeg indsamler ikke bidder af virkeligheden sådan som den ”er”, når jeg interviewer (Back 2007: 21, 154). Derfor beskriver jeg også empirien som produceret frem for indsamlet (Kvale 1997: 182, Ramazanoğlu og Holland 2002). Selvom interviewet ikke er en samtale mellem ligestillede parter, men forløber guidet af mine spørgsmål, lytten og opfølgninger, forløber interviewet også som en social medkonstruktion eller koproduktion mellem informanten og mig som interviewer (Kvale 1997: 19, 182, Gunaratnam 2003: 64-65).

Empiriproduktionen stopper ikke når diktafonen slukkes. Det empiriske materiale forbliver så at sige levende under transskriberingen og det teoretiske og analytiske arbejde. For eksempel når jeg ser forskellige sammenhænge og udvælger og vægter dele af materialet frem for andet. Jeg understreger studiets empiriske forankring, men jeg tilstræber ikke altid at ”se” fra informanternes positioner eller standpunkter (Haraway 1991, Gunaratnam 2003). Tværtimod vil jeg understrege den autoritet og det fortolknings-privilegium, jeg har som forsker og forfatter (Back 2007: 18, Kvale 1997: 262). Frem for at sætte mig i informanternes sted, analyserer og fortolker jeg deres erfaringer og sætter dem i bestemte teoretiske rammer, som den enkelte informant måske, måske ikke, vil være enige i. Jeg taler altså ikke på vegne af informanterne og mine analyser skal ikke opfattes som informanternes *egentlige* meninger eller betydningstilskrivelser (Kvale 1997: 221, 223). Min vidensproduktion, og den autoritet den bærer, er derfor baseret på en delvis forbindelse med en marginaliseret position (Haraway 1991: 193), som mine informanter på hver deres måde har et intimt kendskab til. Interaktionen med den sociale og materielle virkelighed, jeg undersøger, er derfor også medieret af udformningen af min empiri, den metode, jeg har anvendt til at producere den, og den strategi, jeg vælger at analysere den ud fra.

4.1.4 Anvendelsen af analytiske begreber og kategorier

De kategorier og begreber jeg har valgt at tage udgangspunkt i og som jeg har bragt med mig ind i interviewsituationerne, er afgørende for udformningen af empirien. Det gælder både de mere samfundsanalytiske begreber som medborgerskab, integration og betalt arbejde samt identitets- og forskelskategorier som køn og etnicitet. På den ene side har jeg taget fat i de analytiske kategorier og begreber som synes betydningsfulde i forståelsen af kulturelle og nationale tilhørsforhold. På den anden side er jeg dermed også med til at reproducere denne betydningsfuldhed.

Informanterne er med til at indholdsudfylde og betydningstilskrive de kategorier og begreber,

jeg har bestemt, at vi skulle tale om. Blandt andet deri ligger den empiriske forankring. Samtidig ”kalder” mit perspektiv og mine interviewspørgsmål på forskellige former for nationale, kønnede og racialiserede identifikationer eller disidentifikationer (Gunaratnam 2003: 117). Etnicitet, køn, nationalt tilhørsforhold og medborgerskab gøres og forhandles således kontinuerligt, også i selve interview-situationen i en form for koproduktion mellem mig og informanten (ibid.: 112, 117). På den måde reproduceres en række af disse analytiske kategorier allerede i empiriproduktionen.

Det kan være svært at iværksætte forskels- og identitetskategorier uden at de fungerer deskriptivt eller universaliserende. Anvendelsen af kategorier risikerer at overbetone forskelle mellem kategorier og underbetone forskelle indenfor den enkelte kategori samt at reproducere dem som entydige og naturlige. Samtidig er det, på et epistemologisk plan, umuligt ikke at anvende kategoriseringer. Blandt andet fordi de er socialt betydningsfulde. Anvendelse af begreber og kategorier som etnicitet, køn og medborgerskab er epistemologiske, analytiske greb (Puar 2007: 205). Jeg tilstræber her at anvende dem med et dekonstruerende sigte (Hall 2000, Gunaratnam 2003: 31).

4.1.5 Implicering af forsker-jeg

At jeg forsøger at være bevidst om iværksættelsen af kategorier og arbejde med en dekonstruktivistisk tilgang betyder imidlertid ikke, at jeg ikke også før, under og efter mødet med informanterne, bliver fanget af de betydningsforbindelser jeg bevidst og ubevidst danner for eksempel mellem informanternes hudfarve, udseende, alder og uddannelsesniveau. Betydningsforbindelser som påvirker de forestillinger, som jeg har om deres liv og erfaringer. For eksempel gik det på et tidspunkt op for mig, at jeg ofte forventede at finde en form for racialiseret bevidsthed hos mine informanter. En bevidsthed, som på en eller anden måde udsprang af racialiserede forskelle og som jeg oven i købet forventede ville danne grundlag for en bestemt form for politisk forholden sig til diskrimination, integration, medborgerskab og nationalstat. Den slags forventninger afspejler nogle essentialiserende antagelser om informantens liv og identitet. Disse antagelser er med til at reproducere race og etnicitet som naturlige og uomgængelige kategorier, ved at formode at race og etnicitet definerer minoritiserede individers identitet og tilværelse (Gunaratnam 2003: 110-112, Mohanty 2003: 77, 109, 112). I arbejdet med empirien har jeg også ofte følt mig draget mod de interviews hvor etnicitet italesættes eksplicit og imod de informanter, der artikulere en specifik racialiseret bevidsthed, eller en bevidsthed om kønsdiskrimination (Gunaratnam 2003: 111-112).

Denne form for opdagelse og refleksion har i et vist omfang bidraget til, at jeg forsøger at se

efter andre aspekter af empirien, end dem jeg er tilbøjelig til at hæfte mig ved. Jeg er ikke i stand til at gøre mig fri fra mit eget perspektiv, både fordi en del af det forbliver ubevidst og fordi det er knyttet til min egen identitet og selvfortælling som privatperson og forsker. Gennem de skjulte forventninger, sympatier og antipatier, horisontsammensmeltninger og følelser af samhørighed og fremmedgjorthed overfor informanterne, (re)producerer jeg ikke bare mit undersøgelsesobjekt. Jeg skaber og meningsudfylder også min egen position og identitet (ibid.: 181).

4.1.6 Marginaliserede perspektiver

Hvis en vidensproduktion skal have et transformativt potentiale, må den stille spørgsmålstejn ved de forestillinger, som forekommer naturlige og som hver dag øver indflydelse på menneskers liv. Dette er især væsentligt i en samfundsmæssig og politisk kontekst, hvor marginaliserede stemmer og historier ofte overhøres og de dominerende fortolkninger og forståelser ikke udfordres tilstrækkeligt (Back 2007). Det marginaliserede perspektiv er vigtigt i et dette studie, fordi det kan være med til at pege på sammenhænge mellem ”private problemer” og ”samfundsproblemer” og identificere de sociale mekanismer, der former menneskers liv på godt og ondt (ibid.: 10). Tilsammen lover dette en mere transformativ beskrivelse af den sociale og materielle virkelighed (Haraway 1991, Back 2007: 48).

Der er ifølge Mohanty (2003: 231) kausale sammenhænge mellem marginaliserede sociale lokaliteter og erfaringer og evnen til at forklare og analysere et samfunds magtstrukturer. Et subjekts sociale position muliggør med andre ord specifikke former for læsning og kendskab til det dominante (ibid.: 122). Det marginaliserede perspektiv er dermed at forstå som et epistemisk privilegie. Men med det forbehold at det ikke nødvendigvis er alle marginaliserede lokaliteter som producerer afgørende viden om magt og ulighed (ibid.: 232). Mohanty karakteriserer selv sit udgangspunkt som materialistisk, realistisk og som stående i modsætning til postmodernistisk relativisme (ibid.: 231).

Det marginaliserede perspektiv, eller den marginaliserede erfaring, som jeg tillægger informanterne er i udgangspunktet en antagelse. Jeg karakteriserer gruppen af informanter som marginaliseret i forhold til betalt arbejde og medborgerskab og jeg fokuserer strategisk på den kontinuitet, der er mellem informanternes erfaringer. Men det betyder ikke, at der ikke er forskelle mellem dem, eller at disse forskelle er ligegyldige. Tværtimod er det vigtigt at understrege, at der for informanternes vedkommende ikke nødvendigvis er tale om *et* perspektiv, eller om *fælles* erfaringer. Snarere knytter informanterne gennem deres individuelle sociale positioner og personlige situationer forskellige betydninger til kategorier som betalt arbejde, medborgerskab, etnicitet og køn (ibid.: 23,

118, 145), som tilsammen belyser kompleksiteten i de forhold jeg undersøger.

4.1.7 Levede erfaringer som empiri

Jeg henviser til interviewdeltageren som ”informant”, idet jeg opfatter personen som et vidne, snarere end som en repræsentant for en gruppe eller et analyseobjekt i sig selv. Det er således indholdet i samtalerne, det marginaliserede perspektiv, der er i fokus, mere end personerne som sådan (Kvale 1997: 214). Brugen af ordet informant skal imidlertid ikke antyde, at de personer, jeg har interviewet, har en direkte, uformidlet adgang til en på forhånd givet virkelighed. Jeg forstår ikke informanterne som autentiske talskvinder for en undertrykt gruppe. Deres erfaringer er ikke umedierede eller upåvirkede af deres multiple, individuelle positioneringer, deres specifikke situationer (Back 2007: 11, Mohanty 2003: 111, Haraway 1991). Informanterne er, som jeg, impliceret i normativiteterne på flere måder. Hvorfor det for eksempel er vigtigt at notere sig de fællestræk, såsom uddannelsesniveau og positionen som arbejdstager, der karakteriserer denne gruppe af informanter.

Erfaring er ikke i sig selv en ”sikker” analytisk kategori (Mohanty 2003: 108-109), og interviewet er ikke blot en gengivelse af individets autentiske eller uforanderlige erfaringer af omverdenen. Erfaringer er både partielle og modsætningsfyldte (Gunaratnam 2003: 6, Back 2007: 157), og interviewet kan derfor også betragtes som simultane meningskonstruktioner og forhandlinger på tværs af tid og rum. Jeg forstår således ikke de levede erfaringer som noget prædiskursivt. Snarere er de ”produkt[er] af historisk specifikke diskurser, der strukturerer perception og (selv-)bevidsthed” (Simonsen 2006: 67), for eksempel medborgerskabs- og integrationsdiskurser. Erfaringerne viser altså ikke tilbage til et oprindeligt, selv-identisk individ (Simonsen 2006: 64, Haraway 1991: 192), men kan forstås som en del af konstitueringen af identitet og subjekt (Simonsen 2006: 67). Kategorier af etnicitet og køn indgår i disse erfarings- og subjektdannelser, idet de kan betragtes som både social diskurs og som individers subjektive investeringer. De socialt konstruerede kategorier bliver derfor socialt virkelige og magtfulde, blandt andet fordi der knyttes specifikke erfaringer til dem (Gunaratnam 2003: 7).

4.1.8 Diskrimination og stigmatisering

De modsætningsfyldte og meningskonstruerende erfaringer kommer i dette studie blandt andet til udtryk til i forbindelse med informanternes diskriminationserfaringer. De er ofte selv i tvivl om de i specifikke situationer har været udsat for diskrimination (se afsnit 5.2). Det er her nødvendigt med et

metodologisk forbehold omkring min anvendelse af begrebet diskrimination. For jeg kan ikke altid afgøre, om der i de situationer informanterne beretter om, er tale om diskrimination i juridisk forstand, eller præcis hvilken form for diskrimination der eventuelt er tale om. Dette skyldes min metodiske tilgang. Når jeg tager udgangspunkt i interviews, kender jeg ikke i tilstrækkelig grad konteksten for den enkelte situation, for eksempel arbejdsgiverens motiver eller andre ansøgers kvalifikationer. Vil man konkludere noget om udbredelsen og karakteren af racediskrimination i juridisk forstand må man inkorporere analyser af arbejdsgiverens praksisser og motiver. Dette kan for eksempel ske gennem feltobservationer eller persontests, hvor ansøgere med samme kvalifikationer, men med forskellig etnisk baggrund responderer på samme jobopslag (Jagd 2007: 177n139). (For et studie der anvender persontests se Hjarnø og Jensen (1997)).

Der kan også være forbundet en modvilje eller tilbageholdenhed blandt etniske minoriteter imod at fortolke forskelsbehandling og chikane som diskrimination. Denne modvilje og tilbageholdenhed kan blandt andet forklares med et ønsket om at undslippe den stigmatisering, som følger med positionen som diskriminationsoffer (Slot 2011: 62).⁴ Lister (2003: 86) har netop påpeget hvordan det at opfatte en gruppe som ”ofre” for diskrimination kan betyde en fratagelse af agens. Stigmatisering af informanterne i dette studie er en risiko, der ligger i forlængelse af mine forsknings-spørgsmål og analysestrategi. Jeg ser primært på informanterne som tilhørende en marginaliseret gruppe af etniske minoritetskvinde, som udsættes for diskrimination på arbejdsmarkedet, og jeg fokuserer i væsentlig mindre grad på deres individuelle forhandlinger af kønnede og racialiserede positioner.

De fleste undersøgelser af etniske minoriteter i Danmark tager udgangspunkt i flygtninge og indvandrere fra ikke-vestlige lande og deres efterkommere. I gruppen af informanter i dette studie passer fire ud af seks på denne beskrivelse. Det er imidlertid min erfaring fra interviewene at informanternes erfaringer generelt, og deres erfaringer af racialisering og diskrimination i særdeleshed, ikke kan knyttes til deres etniske og/eller nationale baggrund på nogen simpel eller direkte måde. Den måde omverden aflæser informanterne gennem deres udseende og sprogkundskaber er for eksempel også en væsentlig faktor (se afsnit 5.2.3 og 5.2.4). I forbindelse med spørgsmålet om positioner og diskrimination på arbejdsmarkedet perspektiverer jeg derfor analysen med den eksisterende forskning,

---

4 Slot henviser her til to svenske studier: de los Reyes, Paulina (1997). *Indvandrare och Tjänsteman. En studie om indvandrar-tjänstemännens vilkor i det svenska arbetslivet*. Stockholm: TCO samt de los Reyes, Paulina (2001). *Diversity and differentiation. Discourse, difference and construction of norms in Swedish research and public debate*. Saltsa – Joint programme for working life research in Europe. The National Institute for Working Life and The Swedish Trade Unions in Co-operation.

velvidende at gruppen af informanter ikke altid stemmer fuldstændig overens med andre studiers population.

4.2 Metode

Jeg har valgt at lave en række individuelle, semistrukturerede kvalitative interviews, netop for at kontekstualisere min vidensproduktion og rodfæste den i levede erfaringer (Mohanty 2003: 192). Det kvalitative interview er særligt anvendeligt til at skaffe et indblik i informantens egne oplevelser og erfaringer. Samtidig egner kvalitative interview sig især godt til at opnå viden om betydningen af specifikke fænomener og forståelsen af specifikke begreber i det enkelte menneskes liv og hverdag (Kvale 1997: 19, 31, 111). I dette tilfælde fænomener som medborgerskab, betalt arbejde, etnicitet, køn og ligestilling. Tilgangen gør det muligt at fange de nuancer, forskelle og modsætninger, der måtte være i den enkelte informants oplevelser samt informanterne imellem (ibid.: 21). Den forholdsvis åbne struktur i det semistrukturerede kvalitative interview skaber desuden gode betingelser for at uforudsete perspektiver og sammenhænge kan dukke op. I interviewforskning kan alle led forstås som produktive og meningskonstruerende (ibid.: 53) og i dette afsnit beskriver jeg de forskellige led i empiri-produktionen, fra forberedelsen til transskriptionen af mine interviews samt nogle af de valg jeg har taget undervejs.

4.2.1 Forberedelse og kontakt til feltet

Forud for interviewene og som hjælp til forberedelse af min interviewguide (se bilag) gennemså jeg internetsiden *Ny i Danmark* (nyidanmark.dk), som er den officielle portal for udlændinge og integration i Danmark.⁵ Jeg gennemlæste også *Medborger i Danmark. En håndbog for nye borgere om det danske samfund*, ligeledes udgivet af det daværende Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (2007). Derudover deltog jeg i et netværksmøde med titlen *Hvad skal der til for at få dit drømmejob i Danmark* arrangeret af NOVUM, en interesseorganisation for højtuddannede nydanskere.

I første omgang forsøgte jeg at finde informanter gennem KVINFOs Mentornetværk, gennem et opslag på deres Facebookside. Det lykkedes mig at få kontakt til en enkelt informant ad den vej. Gennem hende fik jeg kontakt til en anden, som ikke var medlem af Mentornetværket. Herefter bredte jeg min søgning ud. Jeg kom i kontakt med endnu en informant gennem et opslag i en nyhedsmail fra

---

⁵ Internetsiden blev på daværende tidspunkt varetaget af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration og varetages nu af Udlændingestyrelsen (under Justitsministeriet) samt Styrelsen for Fastholdelse og Rekruttering (under Beskæftigelsesministeriet).

NOVUM. Resten af informanterne kom jeg i kontakt med gennem et event-opslag på Facebook. Jeg cirkulerede opslaget på relevante sider, for eksempel NOVUM, Foreningen Nydansker og Verdenskulturcenteret samt i mit eget netværk.

4.2.2 Udvalgelse af informanter

I mine opslag, som var på dansk og engelsk, efterspurgte jeg minoritetsetniske, nydanske eller udenlandske kvinder og beskrev interviewet som omhandlende informantens oplevelser og erfaringer i forhold til det danske arbejdsmarked, eller det at stå udenfor arbejdsmarkedet samt erfaringer med jobsøgning og egne oplevelser i forhold til integration eller følelsen af medborgerskab. Informanterne er således udvalgt efter tilgængelighed og selvudvælgelse (Kvale 1997: 256). Fælles for dem er at de på en eller anden måde har været tilknyttet forskellige netværk og foreninger gennem Facebook, hvor jeg har cirkuleret mit opslag, og at de har reageret på opslaget, formentlig ud fra en genkendelse eller interesse for problemstillingen. Centralt for min udvælgelse af de interviews, som jeg har gjort til genstand for analyse, har været, at de på et eller andet niveau har afspejlet erfaringer og forhandlinger af racialisering i relation til arbejdsmarkedet. Bortset fra disse fællestræk har fremgangsmåden resulteret i en meget sammensat gruppe af informanter (se afsnit 4.3.1).

Mit fokus og den måde jeg har skabt kontakt til informanterne, begrænser spændvidden i feltet. Det er i den forbindelse væsentligt at påpege, hvem der *ikke* er mine informanter, for eksempel kvinder, som ikke deltager i de netværk, jeg har rekrutteret fra, som ikke anvender internettet eller som har sprogvanskeligheder på dansk og engelsk. Disse grupper ville utvivlsomt bidrage med andre perspektiver til studiet. Det er derfor vigtigt at sige, at det ikke er studiets formål at tilvejebringe generaliserbare data om migrantkvinder i Danmark, at jeg ikke kan generalisere ud fra feltet eller påstå repræsentativitet i forhold til min empiri og analyse. Fokus i den eksisterende kvalitative forskning ligger typisk på grupper, som står uden for arbejdsmarkedet eller grupper ansat i ufaglærte jobs eller i serviceerhverv (A. Ejrnæs 2008, Jagd 2007). At tage udgangspunkt i en gruppe højtuddannede kvinder i arbejde, kan derfor også bringe noget andet til feltet.

4.2.3 Interview, transskribering og anonymisering

De seks semistrukturerede interviews, som varede lidt over en time hver, fandt sted forskellige steder i København i februar og marts 2012. De fleste fandt sted i et mødelokale på min arbejdsplads og på cafeer. Et enkelt interview fandt sted på informantens arbejdsplads. I starten af hvert interview

har jeg mundtligt indhentet den deltagendes informerede samtykke. Jeg har derudover i overordnede træk informeret informanten om indholdet og formålet med studiet. Back (2007: 98) påpeger absurditeten af at tale om et informeret samtykke, når hverken informanten eller interviewerens ved, hvad resultatet af studiet bliver, når samtykket gives. Den opfattelse deler jeg. Samtidig opfatter jeg mit løfte om fortrolighed og anonymisering, samt informantens ret til at trække sit bidrag tilbage, som mindst lige så vigtigt for det informerede samtykke.

Alle interviews blev optaget med tilladelse fra informanten. Derudover har jeg taget noter, især af de samtaler og kommentarer, der faldt efter diktafonen blev slukket i slutningen af interviewet. Derefter transskriberede jeg interviewmaterialet, idet jeg har tilstræbt at oversætte det talte sprog til en forholdsvis flydende skriftlig form. Jeg beskriver pauser, betoning, latter og lignende i det omfang, det synes relevant for analysen (Kvale 1997: 171-172). I nogle tilfælde har jeg ændret en del på sprog og sætningskonstruktioner, for at opnå et lettere forståeligt dansk. Desuden foregik et enkelt interview på engelsk. Her har jeg oversat de uddrag jeg anvender i analysen til dansk.

Anonymisering har fundet sted af to omgange. Først og fremmest har jeg ændret informanternes navne under transkriptionen. Dernæst har jeg i analyseuddragene enten udeladt baggrundsoplysninger, der ikke har været relevant for analysen, eller ændret baggrundsoplysninger, såsom uddannelse og arbejdsplads, som kunne gøre informanten identificerbar for læseren (ibid.: 120).

4.2.4 Interviewkvalitet

Ændringen af studiets empiriske og teoretiske grundlag har haft betydning for udformningen og anvendelsen af mine interviews. Interviewguiden ændredes undervejs, blandt andet til i højere grad at fokusere på informanternes erfaringer af og syn på kønsligestilling og oplevelser af diskrimination. Et stærkere fokus og en mindre omfattende interviewguide ville have givet muligheden for at gå mere i dybden med de enkelte perspektiver. Ved efterfølgende gennemgang og transskribering af interviewene har jeg vurderet, at nogle spørgsmål kan fremstå ledende. Dette har jeg forsøgt at korrigere for under analysen, ved at sammenholde det enkelte svar med samtalen som helhed. Derudover indeholder interviewene færre verificeringer, i form af en kontinuerlig kontrol af mine forståelser og fortolkninger (ibid.: 236), end jeg kunne have ønsket.

4.3 Oversigt over feltet

Øverst i dette kapitel beskrev jeg metodologi som måden at forbinde teorier, levede erfaringer

og materiel og social virkelighed (Ramazanoğlu og Holland 2002: 9). I nærværende studie skal de levede erfaringer findes i de samtaler, jeg har haft med informanterne. I dette afsnit præsenterer jeg først kort gruppen af informanter. Dernæst giver jeg et overblik over interviewenes temaer og indhold.

4.3.1 Informanterne

De fleste større danske studier, der beskæftiger sig med indvandrere, flygtninge og efterkommere, fokuserer udelukkende på personer med oprindelse i ikke-vestlige lande. Jeg har ikke ønsket, at tage udgangspunkt i en bestemt geografisk eller etnisk defineret gruppe. Derimod har erfaringer af racialisering og racial eller etnisk andetgørelse været central for udvælgelsen. Hvor gruppen af informanter er meget sammensat, hvad angår national eller etnisk oprindelse, er den på andre måder mere ensartet, især hvad angår uddannelsesniveau. Fem ud af seks af informanterne har, eller har haft, en etnisk dansk kæreste eller ægtefælle. Samtlige informanter identificerer sig som kvinder, og jeg definerer dem alle som højtuddannede. Det vil sige, at de har en kort, mellemlang, eller lang videregående uddannelse eller en forskeruddannelse fra Danmark eller udlandet (Kleif et al 2012).

- **Maryam** er som den eneste informant født og opvokset i Danmark. Hun er født af migrantforældre og har dansk statsborgerskab. Maryam er 36 år, har en lang videregående uddannelse og arbejder på interviewtidspunktet som projektleder. Hun er skilt fra en etnisk dansk mand, som hun også har børn med.
- **Rawija** har irakisk baggrund og kom til Danmark som flygtning for 16 år siden. Hun er omkring 60 år og dansk statsborger. Rawija har en Ph.d.-grad. Hun er blevet tildelt flexjob og arbejder som projektkoordinator. Derudover arbejder hun selvstændigt som underviser via internettet i et akademi hun har været med til at starte. Rawija er gift med en irakisk mand og har børn og børnebørn i Danmark.
- **Jazmin** er født i Sverige af migrantforældre og hun er svensk/europæisk statsborger. Hun er 45 år og kom til Danmark for at uddanne sig for 16 år siden. Jazmin har en mellemlang videregående uddannelse fra Rytmisk musikkonservatorium og arbejder freelance som musiker. Derudover underviser hun i musik, har foredragsvirksomhed og arbejder som oversætter. Jazmin har børn og er gift med en etnisk dansk mand.
- **Aruzhan** er 28 år og har boet i Danmark i 14 år. Hun kom til Danmark fra Kasakhstan med sin mor, som giftede sig med en dansk mand. På interviewtidspunktet er Aruzhan netop blevet

tildelt dansk statsborgerskab. Hun har en lang videregående uddannelse og har fået sin første ansættelse i et firma i Belgien. Aruzhan har en etnisk dansk kæreste.

- **Naide** er 31 år og har fransk baggrund og er fransk/europæisk statsborger. Hun kom til Danmark for fem år siden for at være sammen med sin etnisk danske kæreste. Naide har læst i Frankrig og er på interviewtidspunktet ved at tage en mellemlang videregående uddannelse i Danmark. Hun har før dette haft et fast, lønnet job i Danmark.
- **Adriana** er født og opvokset i Slovakiet og er europæisk statsborger. Hun er 32 og har taget en uddannelse som jurist i Frankrig. Adriana har boet i Danmark i tre år og flyttede hertil sammen med sin etnisk danske kæreste. Adriana arbejder som sekretær.

To af informanterne beskriver sig selv som muslim, resten beskriver sig som ikke-religiøse eller ateister. Jeg inddrager ikke informanternes forhold til religion i analysen. Men det synes relevant at nævne, at ingen af informanterne går med religiøst tørklæde eller slør. Det er relevant fordi tørklædedebatter generelt har fyldt meget i den danske kontekst, hvor mange racialiserede forestillinger knyttes til tørklædet. Mere specifikt har tørklædet været set som en hindring for beskæftigelse både af arbejdsmarkedsaktører (Jagd 2007) såvel som politikere og medier (Jagd 2007, Andreassen 2007).

4.3.2 Interviewtemaer

Min interviewguide har været inddelt i tre overordnede punkter:

- 1) Baggrund
- 2) Betalt arbejde
- 3) Medborgerskab/integration.

Afhængig af samtalens forløb har jeg fuldt interviewguiden mere eller mindre stringent rent emnemæssigt. Både for at uddybe de spor informanten lægger ud og for at give informanten mulighed for at uddybe aspekter af samtalen. Generelt har jeg først spurgt til informantens personlige baggrund, herunder alder; national/etnisk oprindelse; ankomst til Danmark og statsborgerskabsstatus i Danmark samt uddannelsesbaggrund. Derefter har jeg spurgt til oplevelser og erfaringer med betalt arbejde; den nuværende jobsituation; kvalifikationer; arbejdsindhold; jobsøgning; jobsamtaler og arbejdsløshed. Vi har også talt om diskrimination, på baggrund af køn og/eller etnicitet; om forventninger til fremtiden

samt arbejdets betydning for den enkelte. I stor del af samtalen med Adriana handlede om hendes erfaringer med KVINFOs mentornetværk, da dette stadig var mit fokus på interviewtidspunktet.

Til sidst har jeg spurgt ind til begreberne medborgerskab og integration, herunder oplevelsen af sammenhæng mellem arbejde og integration og sammenhængen mellem arbejde og kønsligestilling. Jeg har spurgt til informantens egen følelse af tilhørsforhold til Danmark, følelsen af medborgerskab og integration og hvilke forventninger og opfattelser de mødes med på grund af køn og/eller etnicitet. I interviewenes sidste del har jeg efterspurgt informanternes egne forståelser og definitioner af begreber som medborgerskab og integration. Mens mit analytiske fokus er på medborgerskab, har jeg spurgt til både medborgerskab og integration i interviewene. De to begreber relaterer forskningsmæssigt til hinanden og sammenblandes i offentlige debatter, i særdeleshed i forbindelse med spørgsmål om betalt arbejde, som ofte forstås som en forudsætning for både integration og medborgerskab.

4.4 Analysestrategi og disposition

I dette afsnit fremlægger jeg min analysestrategi, som beskriver hvordan jeg anvender empirien til at sige noget om den sociale og materielle virkelighed, jeg undersøger. Her dukker studiets teoretiske styring op igen, idet analysestrategien tager udgangspunkt i den teoretiske ramme (Kvale 1997: 205).

4.4.1 Kodning og syntetisering i vekselvirkning med teorien

Efter transskriberingen foretog jeg en overordnet kodning af materialet ved at tematisere og samle dele af interviewene for at danne mig et overblik, eksempelvis under temaer som tilhørsforhold, medborgerskab, integration, ligestilling, diskrimination, velfærdssystem, job og identitet, arbejdsløshed, køn og racialisering. Nogle dele indeholdt to eller flere af temaerne. Denne første tematisering og gennemarbejdning af interviewene har ligget til grund for mit arbejde med teorien og den endelige analytiske tilgang. Efter at have besluttet mig for fokus og disposition for analysen vendte jeg tilbage til interviewene og har ladet en ny gennemlæsning styre af denne disposition, hvorved jeg har syntetiseret materialet yderligere. Jeg har således haft en eksplorativ tilgang og har arbejdet intuitivt, struktureret og i en vekselvirkning mellem teori og empiri. For at undgå at analysere på de isolerede uddrag eller de isolerede temaer, som kodningen kan afstedkomme (ibid.: 173-174, 256), har jeg forsøgt hele tiden at relatere det enkelte interviewuddrag til interviewet i sin helhed og til samtalens kontekst. Det har jeg gjort ved at anvende både de kodede og tematiserede udskrifter samt den oprindelige transskribering.

4.4.2 Erfaringer, forståelser og forhandlinger

Analysen foregår på et mikroniveau, hvor jeg udforsker mine informanternes specifikke beskrivelser og erfaringer ud fra den teoretiske ramme jeg har opstillet, på baggrund af en specifik politisk, samfundsmæssig og forskningsmæssig kontekst. Samtidig med at denne kontekst fungerer som et makroniveau, der gør informanternes erfaringer og positioneringer forståelige (Mohanty 2003: 64), belyser informanternes levede erfaringer også dette makroniveau (ibid: 223-224, 242).⁶ Det er sammenhængen mellem informanternes individuelle erfaringer (mikroniveauet) og samfundskonteksten (makroniveauet), som jeg afslutningsvis gør til genstand for diskussion.

Gennem analysen har jeg fokuseret på informanternes egne erfaringer og forståelser og af de begreber, som er centrale for analysen, for eksempel medborgerskab, diskrimination og kønsligestilling. Blandt andet ved at fokusere på de steder, hvor informanterne skaber verbale og forståelsesmæssige forbindelser mellem forskellige begreber, kategorier og praksisser (Gunaratnam 2003: 125). Samtidig anvender jeg informanternes tvivl og ambivalens til at sige noget om de undersøgte fænomeners kompleksitet og den sociale produktion, reproduktion og forhandling, der konstituerer dem (ibid.: 148). Som beskrevet i teori afsnittet omhandler medborgerskab både materielle og symbolske processer, som ofte må forstås som tæt forbundne. Jeg beskæftiger mig med begge disse aspekter, idet jeg tager udgangspunkt i medborgerskabsnormer relateret til betalt arbejde og løbende analyserer de processer af symbolsk tilhørsforhold som kommer til syne i materialet.

4.4.3 Disposition for analysen

Hver analysedel beskæftiger sig med et af de forskningsspørgsmål, jeg opstiller. I analysens første del undersøger jeg, hvordan betalt arbejde indgår i informanternes liv og hvilken betydning det har i et medborgerskabsperspektiv. Jeg undersøger hvordan informanterne forholder sig til medborgerskabsnormerne selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling, og hvordan de relaterer betalt arbejde hertil. Herunder ser jeg på informanternes identifikation med normerne som en form for positionering og skabelse af tilhørsforhold.

I den anden analysedel ser jeg på informanternes erfaringer af marginalisering og diskrimination. Først ser jeg på marginalisering i form af informanternes positioner på arbejdsmarkedet. Derefter undersøger jeg de former for kønnet marginalisering og diskrimination, racialiseret

---

⁶ Mohanty (2003: 223-224, 242) taler om sammenhængene mellem det mikropolitiske/partikulære (den lokale kontekst, subjektivitet og kamp) og det makropolitiske/universelle (globale økonomiske og politiske systemer og processer). Det globale perspektiv er bestemt relevant, men jeg forholder mig her kun til den nationalstatslige ramme.

marginalisering og diskrimination samt kønnet og racialiseret marginalisering og diskrimination, som informanterne erfarer i relation til arbejdsmarkedet.

5. ANALYSE

5.1 Medborgerskab og betalt arbejde

Betalt arbejde er en helt central medborgerskabsnorm i den danske velfærdsstat. Det fremgår som allerede nævnt både af medborgerskabsliteraturen og af politiske diskurser og foranstaltninger (Lister 2003, Siim 2007, 2013, Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011). Til normen om betalt arbejde er knyttet ideer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling. I denne første analysedel undersøger jeg, hvordan informanterne forholder sig til medborgerskabsnormerne relateret til betalt arbejde. I det indledende afsnit ser jeg på normen om selvforsørgelse og hvilken betydning betalt arbejde og selvforsørgelse har for informanternes liv og livsmuligheder. I de efterfølgende afsnit dykker jeg videre ned i relationen mellem medborgerskab og betalt arbejde, først i forhold til normen om reciprocitet i velfærdsstaten og derefter i forhold til normen om kønsligestilling. I alle tre underafsnit analyserer jeg desuden informanternes italesættelse af deres forhold til medborgerskabsnormerne som spørgsmål om oparbejdelse af tilhørsforhold til medborgerskabskategorien.

5.1.1 Normen om selvforsørgelse

Som det fremgik af min præsentation af informanterne deltager alle de kvinder, jeg har interviewet, i betalt arbejde. Den eneste undtagelse er Naide, som på interviewtidspunktet er i gang med en bacheloruddannelse, men som tidligere har haft ansættelser i Danmark. Uden at gå dybere analytisk til værks, kan jeg således slå fast, at de kvinder, jeg har interviewet, de facto deltager i den medborgerskabs*praksis* som betalt arbejde er. Størstedelen af informanterne er desuden vokset op med mødre, som har haft en uddannelse og som har arbejdet i eller udenfor Danmark. Arbejdsmarkedsdeltagelse er altså ikke en ukendt praksis for informanterne og de kan ikke betragtes som mønsterbrydere på det område. Et eksempel er Jazmin, som er født i Sverige af migrantforældre og som flyttede til Danmark i 1990'erne. Hun beskriver i interviewet, hvordan betalt arbejde har spillet en central rolle for hende selv og kvinderne i hendes familie.

Jazmin: Alle kvinderne i vores familie er bankdirektører, tolke, de er forskere. Altså min mor var nærmest ikke uddannet nok. Hun var kun sygeplejerske, ikke. Det har været selvfølgelig for os.

Der er nogle forskelle i klassetilhørsforhold, når man ser på informanternes baggrund, og i Jazmins familie har kvinders uddannelse og arbejde sandsynligvis været mere prestigefyldt end i de andre informanternes familier. Ikke desto mindre var det i interviewsamtalerne tydeligt, hvordan betalt arbejde opfattes som en naturlig og vigtig del af tilværelsen af samtlige af informanterne, uanset forskelle i deres baggrund og opvækst. Dette vil komme til udtryk på mange forskellige måder, gennem de interviewuddrag jeg bringer både i første og anden analysedel.

Jeg vil også her påpege en anden tendens, som ligeledes vil dukke op analysen igennem. Nemlig kvindernes positioneringer overfor mig som (majoritetsetnisk) interviewer og forsker. Koblingen mellem betalt arbejde og repræsentation af det moderne er måske særlig fremtrædende i de skandinaviske velfærdsstater, hvor udviklingen af den moderne velfærdstat er sket parallel med at betalt arbejde blev almindeligt for det store flertal af kvinder og ikke som før, kun for de ugifte (Siim 2000). Det er tydeligt, at det er vigtigt for de fleste informanter, at understrege over for mig, at kvinderne i deres familie har haft betalt arbejde. At betalt arbejde ikke er et nyt fænomen, der først er opstået med deres egen generation. Jeg opfatter dette som en form for positionering, hvor informanterne henholdsvis forsøger at distancere sig fra stereotypen om den undertrykte indvandrerkvind, som er bundet til hjemmet i en traditionel kvindes rolle (Andreassen 2007), og forsøger at modarbejde denne form for generalisering i al almindelighed. I min samtale med Jazmin har jeg kun lige fået tændt diktafonen, og har endnu ikke stillet hende mit første spørgsmål, før hun begynder at tale om, hvordan debatter om feminisme og ligestilling altid knyttes til indvandrerkvinder og hvordan det er med til at generalisere en hel gruppe som undertrykt. Bemærkningen om de arbejdende kvinder i hendes familie falder netop i forlængelse af dette. Denne indledende del af samtalen fungerer dermed til at gøre det klart (for mig som interviewer og forsker), at Jazmin på ingen måde genkender sig selv i debatten om de undertrykte indvandrerkvinder. Italesættelsen af arbejdsmarkedsdeltagelse som noget ganske naturligt, fungerer som en positionering, der knytter Jazmin til normen om selvforsørgelse og en repræsentation af det moderne.

Betalt arbejde og italesættelsen af det, fungerer som vi lige har set på et symbolsk plan. På et helt grundlæggende plan er betalt arbejde samtidig en materiel ressource. Jeg har ikke spurgt specifikt til informanternes økonomiske situation eller erfaringer af fattigdom. Uanset den enkeltes situation er betalt arbejde en mulighed og en forudsætning for selvforsørgelse. At man har en indkomst, at man er i stand til at klare sig selv. Som Rawija udtrykker det: ”det er nøglen til livet at kunne låne og købe”. Det er også den økonomiske sikkerhed og mulighed for selvforsørgelse, som Maryam er inde på, da vi taler

om betydningen af at have et arbejde. Men der dukker også nogle andre perspektiver op, der relaterer til det rent materielle eller økonomiske aspekt, som vi skal se i følgende passage.

Maryam: Jeg kan få noget økonomi, der gør, at jeg kan realisere nogle ting i mit liv. Der gør, at jeg kan få en bedre levestandard [...] Og det giver mig nogle andre ressourcer. Jeg skal ikke bruge energi på at finde ud af, om jeg har råd til at købe mælk.

Maryam beskriver det, at have en lønindkomst, som en mulighed for, at kunne forbedre sine egne livsvilkår. Det økonomiske råderum skaber derudover rum for at hun kan bruge sin energi på andre ting end livsopretholdelse, og at hun har ressourcerne til at ”realiserer nogle ting” og prøve at forme sit liv som hun ønsker. I følge Lister (2003: 38, 111) står netop det at have kontrollen over egne økonomiske og sociale forhold centralt for kvinders medborgerskab. Både økonomisk afhængighed og fattigdom kan have negative konsekvenser for medborgerskabet (ibid.), idet det påvirker individets muligheder for at indgå i og påvirke sit liv og det samfund, som hun er en del af. Det overskud af ressourcer, som Maryam beskriver, kan selvfølgelig omsættes på mange måder. Men den økonomiske selvstændighed og sikkerhed, som betalt arbejde kan bidrage med, giver i hvert fald overskud og ressourcer til at fokusere på andre dele af livet både på individniveau og samfundsniveau. Det betalte arbejde er centralt for medborgerskabet som en materiel ressource, fordi det er med til at understøtte individets økonomiske sikkerhed og selvstændighed. Selvforsørgelse og selvbestemmelse hænger på den måde sammen for Maryam og for informanterne generelt. I interviewene italesætter informanterne også en væsentlig sammenhæng mellem spørgsmålet om selvforsørgelse og spørgsmålet om kønsligestilling i hjemmet og i samfundet. Det vender jeg tilbage til nedenfor.

Udover Maryam er det især Aruzhan og Rawija, som begge har oplevet længere perioder med arbejdsløshed, som italesætter det økonomiske aspekt af betalt arbejde, og den usikkerhed det afstedkommer ikke at have et fast job med en fast indtægt. Men der er andre aspekter af arbejde og arbejdsløshed end det økonomiske. Det bliver blandt andet synligt, da jeg spørger Rawija om hendes perioder som ledig.

Rawija: Den periode har selvfølgelig påvirket mig på mange forskellige niveauer. Det påvirker min økonomiske situation – og det sociale liv også. Jeg trak mig lidt tilbage fra mit netværk. Jeg har en stor familie her og næsten 90% af dem er på arbejdsmarkedet. Så jeg følte mig alene udenfor arbejdsmarkedet, og også at de pressede mig.

Bortset fra de økonomiske konsekvenser har arbejdsløsheden også nogle sociale konsekvenser og perspektiver. Rawija beskriver, hvordan hun, mens hun var arbejdsløs, isolerede sig lidt fra sit netværk og sin familie. At hun følte sig alene som arbejdsløs i en familie, hvor næsten alle er i arbejde, og at hun følte sig under pres. De sociale konsekvenser, som Rawija her beskriver, tyder på at arbejdsløshed hverken opfattes som ønskværdigt og eller helt accepteres af hendes familie og omgivelser. Arbejdsmarkedsdeltagelse er således ikke kun en økonomisk nødvendighed, men også noget som det er skamfuldt at afvige fra. På baggrund af mine interviews er det således mit klare indtryk, at der både blandt de kvinder, jeg har talt med og i deres omgangskreds (af majoritets- og minoritetsdanskere) hersker en gennemgående norm om selvforsørgelse, som andre studier også har påvist (Jagd 2007).

Informanterne er altså aktive på arbejdsmarkedet og er motiverede til at arbejde af flere forskellige årsager. Det står i dyb kontrast til myten om etniske minoriteters manglende motivation til at arbejde (ibid.) og billedet af minoritetsetniske kvinder som undertrykte og passive (Andreassen 2007). Mit studie er som nævnt ikke repræsentativt eller generaliserbart. Men en undersøgelse lavet af Regerings Arbejdsgruppe for Bedre Integration underbygger det billede, jeg her tegner. Den peger på, at de grundlæggende medborgerdyder, herunder selvforsørgelse, nyder bred tilslutning blandt indvandrere og efterkommere (Regerings Arbejdsgruppe for Bedre Integration 2011: 12), og at indvandrere og efterkommere i Danmark generelt har en stærkere arbejdsorientering end majoritets-etniske danskere (ibid.: 35-37, 104). Undersøgelsen fortæller imidlertid ikke noget om det rationale eller værdisæt, der ligger til grund for normen om selvforsørgelse. Det er netop nogle af disse normative aspekter, jeg beskæftiger mig med i næste afsnit.

Lad mig først opsummere dette analyseafsnit. De kvinder jeg har interviewet arbejder og giver udtryk for, at betalt arbejde er en naturlig og vigtig del af deres tilværelse. De deltager altså i den medborgerskabspraksis som betalt arbejde er. De identificerer sig med normen om selvforsørgelse, og de betragter betalt arbejde og selvforsørgelse som afgørende for deres niveau af både materielle og sociale ressourcer. Som racialiserede kvinder i den danske samfundskontekst, får betalt arbejde og italesættelsen af betalt arbejde imidlertid også andre betydninger for informanterne. Italesættelsen af relationen til arbejdsmarkedet som naturlig og vigtig er en væsentlig del af en positionering indenfor medborgerskabet. Det er en italesættelse af et legitimt tilhørsforhold til nationalstaten Danmark, hvor minoritetsetniske kvinder ofte ekskluderes ved at blive repræsenteret som undertrykte, traditionsbundne og hjemmegående og ikke bliver forbundet med aktiv deltagelse på arbejdsmarkedet og i samfundet

(Andreassen 2007, Jagd 2007).

5.1.2 Normen om reciprocitet i velfærdsstaten

Velfærdsstaten forstås ofte som et solidarisk fællesskab som bygger på et fordelings- eller reciprocitetsprincip (Goul Andersen 2006, Wadensjö og Gerdes 2004, Jagd 2007). Som jeg har været inde på, hersker der i Danmark en stærk norm om deltagelse i betalt arbejde, som netop udgør en vigtig del af dette reciprocitetsprincip gennem skattebetaling. Samtidig er det, som Jagd (2007) påpeger, en meget udbredt myte, at etniske minoriteter ikke arbejder og mangler motivation til at arbejde. I relation hertil problematiseres etniske minoriteter som en belastning for velfærdssystemet og (indirekte) en trussel for Danmark (se afsnit 3.4.1). De kvinder, jeg har interviewet, arbejder som sagt og finder det selv ganske selvfølgeligt. Men hvordan forholder de sig til velfærdsstaten, det solidariske fællesskab og normen om reciprocitet? Og hvordan figurerer dette i spørgsmålet om tilhørsforhold?

Som jeg allerede har været inde på, er anvendelsen af begreberne *medborgerskab* og *integration* ikke indholdsmæssigt entydige hverken blandt politikere, medier eller forskere. Begge begreber anvendes imidlertid til at sige noget om etniske minoriteters *relation til nationalstaten* og det danske samfund. Informanternes definitioner af medborgerskab og integration er også forskelligartede. Aspekter som lige rettigheder, værdifællesskab, anerkendelse og tilknytning dukker op flere gange, når vi taler om medborgerskab og integration. Alle informanterne nævner desuden det at bidrage til samfundet som afgørende. Enten i forbindelse med medborgerskab eller integration, eller i forbindelse med begge kategorier. Selvom informanterne også taler om deltagelse i foreningsliv eller frivilligt arbejde som bidrag til samfundet, står det at bidrage gennem arbejdsmarkedet mest centralt. Det er denne norm om, at bidrage til det solidariske fællesskab gennem betalt arbejde, eller normen om reciprocitet, som er mit primære fokus her. Et andet fokus er informanternes erfaringer af til stadighed at stå uden for dette fællesskab.

Nedenstående passage skildrer på mange måder det generelle billede mine informanter gav af sammenhængen mellem den enkeltes (legitime) relation til nationalstaten og det at bidrage til det solidariske fællesskab. Jeg spurgte Auzhan, hvad det vil sige at være integreret.

Auzhan: Det vil sige, at man har et job, eller man er en del af systemet på den måde, at man ikke bare tager, men så også giver noget.

Aruzhan skitserer her tydeligt, at der ligger et princip om gensidighed, eller reciprocitet, til grund for den legitime relation mellem fællesskabet og individet. Hun beskriver det her med, at man ”ikke bare tager” noget fra systemet, men også ”giver noget” igen. Aruzhan ekspliciterer desuden i løbet af vores samtale, at det, at betale skat og for eksempel at være medlem af en arbejdsløshedskasse, er måder, hvorpå man er ”en del af systemet” og kan bidrage og deltage. Aruzhan lægger heller ikke skjul på, at hun ønsker at bidrage, at hun føler sig som en del af systemet og i den sammenhæng også føler sig integreret. Jagds studie viser den samme tendens. De dansk-somalierne som indgår i hendes feltarbejde finder også motivation til at arbejde, blandt andet fordi de ræsonnerer ud fra et reciprocitetsprincip, som Jagd knytter til fordelingsprincippet i det danske skattesystem (Jagd 2007: 272).

Et er imidlertid at arbejde, betale skat og at føle sig som en del af det solidariske fællesskab, som understøtter det danske velfærdssamfund, sådan som jeg opfatter at Aruzhan udtrykker det. Noget andet er at blive opfattet som en del af dette fællesskab af andre og at blive tildelt adgang til fællesskabet på lige vilkår med majoritetsetniske danskere. For eksempel i form af en lige adgang til arbejdsmarkedet. Der er på mange måder et modsætningsforhold at finde her mellem informanternes forventninger og de erfarede realiteter. Hos Aruzhan og de andre informanter finder jeg en forventning om, at de er eller burde være, fuldgyltige medlemmer af det solidariske fællesskab, når de lever op til normer og krav om arbejdsmarkedsdeltagelse. Deres egne beskrivelser af, hvad der skal til for at være en del af fællesskabet, kan på den måde siges at stemme overens med de normer som artikuleres i den dominerende danske integrationsdebat og integrationspolitik (se afsnit 3.4.1).

Det er imidlertid ikke altid den virkelighed, som møder dem. Alle informanterne uden undtagelse fortæller om erfaringer af marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet. Selv Aruzhan, som måske er den af informanterne, der giver mindst udtryk for oplevelser af fremmedgørelse og racialisering, har erfaringer af marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet, hvor hun oplever at måtte forhandle sine tilhørsforhold. Disse erfaringer findes vel at mærke side om side med hendes oplevelse af, at bidrage, at være en del af systemet, som hun kalder det, og at føle sig integreret. Hun står på den måde på kanten af fællesskabet, for så vidt som hun oplever sig både inkluderet i og ekskluderet fra fællesskabet. Jeg vil udtrykke det sådan, at informanterne (i varierende grad) kan opfattes som en del af et systemisk eller bureaukratisk fællesskab, der relaterer til velfærdsstaten. Men samtidig står udenfor det symbolske nationale fællesskab, der sortere hvem, der hører til og hvem, der ikke hører til (Anthias og Yuval-Davis 1992).⁷

---

⁷ Jeg beskæftiger mig mere indgående med den marginalisering og diskrimination informanterne oplever senere i analysen.

De nedenstående uddrag fra min samtale med Adriana, belyser også disse modsætningsforhold mellem inkludering i og ekskludering fra fællesskabet. Da jeg undervejs i min samtale med Adriana, spørger hende, om hun ser sig selv som medborger i Danmark, svarer hun hverken ”ja” eller ”nej”.

Adriana: Jeg vil meget gerne have lov til ... Danmark igen, det er sådan en større ting, jeg ved ikke, hvordan man bidrager til Danmark. Men jeg vil gerne bidrage til København, eller til den by, jeg bor i og deltager i. Lokalt. Jeg tænker meget mere lokalt faktisk. At kunne hjælpe min by. Det, tror jeg allerede, er nok. Arbejde for at ... for Danmark. Jeg har lært det danske sprog. Jeg betaler skat. Jeg er glad for at betale skat.

Selvom Adriana ikke giver mig et entydigt svar på mit spørgsmål, fortæller hendes respons mig imidlertid flere ting om hendes forståelse af medborgerskab. For det første, at det at bidrage til det omgivende samfund, er en del af hendes medborgerskabsforståelse og, for det andet, at Adriana meget gerne *vil* bidrage. Endda mere end hun på nuværende tidspunkt føler hun har ”lov til”. Adriana fortæller, at hun fokuserer mere på det lokale end på det nationale i forhold til at bidrage til samfundet. Dette forklarer hun senere i samtalen med, at hun ikke har stemmeret til danske folketingsvalg og derfor ikke rigtig føler, at hun har nogen indflydelse på det nationale plan. Men selvom Adriana differentierer mellem et lokalt og et nationalt plan, knytter hun også det lokale bidrag til det nationale bidrag. Til det at arbejde ”for Danmark”. Ligesom hos Aruzhan indgår skattebetaling også i sammenhængen.

Men der er noget febrilsk eller afmægtigt at spore i Adrianas respons, der går fra et ønske om at ”få lov” at bidrage til en erklæring om, at hun har lært det danske sprog og er glad for at betale sin skat. Her finder jeg det relevant at inddrage Ahmed (2004), som har beskæftiget sig med, hvordan konstruktionen af nationale tilhørsforhold involverer artikulation af specifikke former for affekt og, hvordan følelser står centralt, når vi investerer i sociale normer og strukturer. Både tonen og det forløb i Adrianas udsagn, som jeg her har beskrevet som febrilsk eller afmægtigt, samt den glæde Adriana udtrykker over at betale skat, er følelser, der fortæller noget om det modsætningsfyldte i Adrianas position.

Skattebetaling er en gængs norm og derfor en håndgribelig måde at begrebsliggøre sit bidrag til samfundet. Selvom Adriana ikke her kommer ind på de goder velfærdsstaten giver hende adgang til, altså selve gensidigheden i reciprocitetsprincippet, understreger hun, at hun er glad for at betale sin skat. Hun opfylder så at sige sin del af den gensidige relation mellem individ og samfund. Det danske

sprog, som Adriana nævner at hun har lært, fungerer i denne sammenhæng som en forudsætning for at bidrage og arbejde ”for Danmark”. Men det, at Adriana gør opmærksom på sine danskundskaber, fungerer også som en måde at påpege, at hun aktivt har gjort noget for at kunne få arbejde og være en del af fællesskabet. Både henvisningen til at hun har lært det danske sprog og at hun er glad for at betale sin skat, fungerer på den måde som en slags loyalitetserklæringer i relation til nationalstaten. De fungerer som tilkendegivelser af hendes forsøg på at leve op til sit eget og samfundets medborgerskabsideal.

Erklæringerne om, at hun har lært det danske sprog og er glad for at betale sin skat, falder efter at Adriana (forgæves) har forsøgt at formulere, hvordan hun bidrager til Danmark. I andre dele af min samtale med Adriana, giver hun udtryk for et stærkt samfundsengagement og et ønske om at gøre en forskel i verden omkring hende. Hun fortæller, at en del af det hun kan og gerne vil bidrage med også hænger sammen med hendes faglige kompetencer og selve indholdet i hendes arbejde. Hun føler sig imidlertid forhindret i at yde det optimale, fordi hun er ansat i et job, hvor hun ikke får muligheden for at udnytte sine kompetencer. En frustrerende situation for Adriana, som hun udtrykker på følgende måde.

Adriana: Og jeg synes også, at det er dumt ... Eller, jeg forstår ikke det her politik i det hele, fordi ... altså ... objektivt, faktisk, et land som får en person med en uddannelse. Jeg kostede ikke noget for Danmark, og så vil jeg bare gerne bidrage, og jeg får ikke chancen.

Også her finder vi bevidstheden om en nationaløkonomisk reciprocitet og en positiv tilkendegivelse af, at Adriana gerne vil bidrage. Halvdelen af informanterne nævner netop gratis uddannelse og Statens Uddannelsesstøtte som eksempler på reciprocitetsprincippet. I andre studier (for eksempel Jagd 2007) og i dominerende samfundsdiskurser er det ofte kontanthjælpen, som er omdrejningspunktet for diskussioner af relationen og reciprociteten mellem etniske minoriteter og den danske velfærdsstat (Socialforskningsinstituttet 2005). Omdrejningspunktet for reciprociteten i denne passage er Adrianas uddannelse og de muligheder, hun har for at bidrage gennem sit arbejde. Men hun oplever at hun ”ikke får chancen”. At ”få lov” til at bidrage, betyder for Adriana også at få samme muligheder for at indgå på arbejdsmarkedet som majoritetsetniske danskere generelt. Når jeg læser de to foregående uddrag op mod hinanden, opfatter jeg det som om de normative loyalitetserklæringer, om at have lært det danske sprog og om at være glad for at betale skat, på en måde træder i stedet for Adrianas subjektive ønsker og forestillinger om, hvad hun kan og vil bidrage med.

Ahmed (2004) beskriver tilknytning til nationen som en kærlighedsrelation, og kærlighed som en følelse, der gør krav på gengældelse. Men kærligheden kan også eksistere uden at denne gengældelse finder sted, mener Ahmed. I lyset af den manglende gengældelse vil kærligheden eksistere netop gennem en intensivering af sin affekt (Ahmed 2004: 130). Jeg har valgt at lade betegnelsen *loyalitet* træde i stedet for Ahmeds betegnelse *kærlighed*. Men pointen er den samme. Jeg læser netop Adrianas febrilske erklæring om sin glæde ved at betale skat, som en form for intensiveret loyalitetserklæring. Et afmægtigt forsøg på at etablere sin legitime (loyalitäts-) relation til nationalstaten, når det hun ser som sit reelle bidrag (betalt arbejde, der svarer til hendes kompetencer) bliver umuliggjort netop gennem nationalstatens manglende loyalitet.

Udover den intensiverede affekt, vælger Adriana at gribe til det sikre symbol, skatten. At ”betale sin skat med glæde” er en almindelig brugt dansk vending, som tilkendegiver en anerkendelse af de solidaritets- og omfordelingsprincipper som kendetegner velfærdsstaten. Ahmed (2004: 135) beskriver, hvordan det ofte er det, at have den rette følelse af kærlighed til nationen, som giver adgang til fællesskabet. Hvordan man ved at fremvise kærligheden til fællesskabet viser, at man er med fællesskabet. Skatten kan her ses som en (økonomisk) forlængelse af det nationale fællesskab. Den er desuden allerede defineret udefra, som det legitime bidrags form, gennem dominerende diskurser om integration og arbejde. Ved at fremvise sin følelse af glæde ved at betale skat, viser Adriana sin loyalitet mod det fællesskab, som skatten viser tilbage til. Den ”rette” form for loyalitet mod det nationale fællesskab aflæses i bestemte (affektive) former, og Adriana anvender de legitime, normative loyalitetsforestillinger frem for, at forsøge at definere sin egen bidragsform, som ikke nødvendigvis gør hende genkendelig som medborger og som en del af fællesskabet.

Fraværet af et klart svar på om Adriana opfatter sig selv som medborger i Danmark, viser sig at være informativt netop i forhold til det modsætningsfyldte ved Adrianas position. På den ene side er hun inkluderet idet at hun arbejder, er selvforsørgende og betaler skat, og at hun har lært sig det danske sprog. Hun lever på den måde op til idealet om den gode medborger og integrationspolitikens fordringer. På den anden side er hun allerede ekskluderet og placeret udenfor medborgerkategorien, for så vidt som hun ikke ”får lov” og ikke ”får chancen” for at bidrage i det omfang og på den måde, hun ønsker, gennem det betalte arbejde.

Skattebetaling er den økonomiske grundsten i velfærdsstatens reciprocitetsprincip. Reciprocitetsprincippet er en norm, der medierer og regulerer relationen mellem individet og fællesskabet. Jeg vil mene, at dette særligt gør sig gældende i relation til etniske minoriteter, i kraft af den dominerende

politiske diskurs. Uddragene fra mine samtaler med Aruzhan og Adriana i dette afsnit, vidner i høj grad også om en internalisering af de økonomiske principper, som ofte kan ses som styrende for massemedierede debatter og politiske beslutninger om flygtninge-, indvandrer- og integrationspolitik. Debatter og beslutninger der fokuserer på hvad flygtninge og indvandrere *koster* det danske samfund (Goul Andersen 2006). Man kan for eksempel vælge at se Aruzhans respons i relation til tidligere artikuleringer i integrationsdebatten (Ahmed 2004). Med sit fokus på at give noget tilbage og ikke blot modtage, forholder Aruzhan sig til, og distancerer sig samtidig fra, forestillinger om den ”nassende indvandrer”, som eksisterer i politiske og medieskabte integrationsdebatter (Jagd 2007). På samme måde kan Adrianas udsagn ses som en internalisering af den økonomiske noget-for-noget tankegang. Adriana kom til Danmark med en uddannelse som jurist fra Frankrig, som den danske stat altså ikke har haft udgifter til. Hun ”kostede ikke noget for Danmark”, som hun siger. Men kom, som hun selv udtrykker det, ”med nok penge på kontoen” til at få lov at blive i landet.⁸ Adriana forventede at kunne få et job, der matchede hendes kompetencer og hvor hun havde mulighed for at yde sit optimale. Hun berettiger sin forventning med det, at hun ikke har kostet Danmark noget. Hun kom med ressourcer og har ikke været en udgift for staten. Hendes tilstedeværelse kan med andre ord kun være et plus. Men *på trods* af det, får hun ikke chancen. Adriana giver på den måde udtryk for, at der er en ubalance i reciprociteten, i form af en manglende reel gensidighed i relationen mellem hende som individ og det danske samfund. Med udgangspunkt i den (national) økonomiske logik, stiller hun sig dermed også kritisk overfor det retfærdige ved sin egen situation.

Opsummerende kan man sige, at de kvinder jeg har interviewet lever op til normen om reciprocitet både holdningsmæssigt og i praksis. Det vil sige, at de giver udtryk for, at de ønsker at bidrage til opretholdelsen af samfundet og velfærdsstaten, og de giver udtryk for at de gør dette gennem betalt arbejde. De fleste af informanterne italesætter skatten som *en*, hvis ikke *den* væsentligste måde at yde et bidrag til samfundet. Alle informanterne udtrykker desuden en generel støtte til velfærdsstaten som socialt system, og ønsker blandt andet af den grund at bidrage til samfundet gennem arbejdsmarkedsdeltagelse. Der er altså andre incitamenter til at arbejde end selvforsørgelse for selvforsørgelsen skyld. Informanterne deltager ikke en passant i en medborgerskabspraksis, når de deltager i betalt arbejde. De *ønsker* at bidrage til samfundet og identificerer sig i høj grad med den norm om reciprocitet, som er fremtrædende i forhold til den danske velfærdsstat. Det er imidlertid ikke

---

⁸ Adriana var underlagt regler om indrejse og ophold i Danmark. Som EU-statsborger kan man ved ophold over 3 måneder få udstedt et såkaldt registreringsbevis, hvis man for eksempel har lønnet arbejde eller råder over tilstrækkelige midler, så man ikke kan antages at blive en udgift for det offentlige (nyidanmark.dk).

altid, at de oplever at have den samme adgang til og det samme spillerum på arbejdsmarkedet som muliggør dette. De står på den måde på kanten af arbejdsmarkedet og det fællesskab, som definerer medborgerskabet og nationalstaten.

Adriana giver således udtryk for, at der er en ubalance i reciprociteten, i form af en manglende reel gensidighed i relationen mellem hende som individ og det danske samfund. Aruzhan og de andre informanter har på lignende måder erfaringer af til dels at stå udenfor det solidariske fællesskab, selvom de i praksis lever op til de normer som definerer det. Der er her et modsætningsforhold mellem, på den ene side, forventningerne om at indgå i fællesskabet på lige fod med den etniske majoritet og, på den anden side, den realitet, som møder informanterne. Forventningerne til det solidariske fællesskabs normative mekanismer skuffes. Loyaliteten gengældes ikke, og der er både frustration og smerte forbundet med den erkendelse. En frustration og smerte, som jeg i høj grad tolker som en del af et uopfyldt ønske om (national) anerkendelse og tilhørsforhold. Til trods for dette kan informanternes verbaliseringer af tilknytning til nationale normer om reciprocitet også ses som en stædig og kontinuerlig positionering indenfor fællesskabet og (forsøg på) oparbejdelse af tilhørsforhold. I anden analysedel ser jeg nærmere på marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet, som udelukker informanterne fra en ligeværdig deltagelse i fællesskabet. Først ser jeg på hvordan informanterne forholder sig til normer om kønsligestilling og relationen mellem kønsligestilling og betalt arbejde.

5.1.3 Normen om kønsligestilling

I afsnit 3.4.2 beskrev jeg kønsligestilling og dobbeltforsørgermodellen (hvor både mænd og kvinder er på arbejdsmarkedet) som centrale normative forestillinger i det danske samfund (Skjeie og Siim 2000, Siim 2007). Jeg påpegede desuden hvordan kønsligestilling i den sammenhæng kan forstås som et centralt aspekt af den medborgerskabsnorm, som betalt arbejde er. I dette afsnit ser jeg på, hvordan de kvinder jeg har interviewet forholder sig til normer om kønsligestilling og relationen mellem kønsligestilling og betalt arbejde⁹. I denne sammenhæng er det vigtigt at påpege, at de dominerende debatter om majoritetsetniske kvinders kønsligestilling ofte adskiller sig væsentligt fra debatter om minoritetsetniske kvinders kønsligestilling. Hvor førstnævnte typisk fokuserer på strukturelle uligheder i relation til arbejdsmarkedet, tager sidstnævnte ofte udgangspunkt i nogle (andre) stereotype antagelser og fokuserer overvejende på forskellige former for ulighed i privatsfæren

---

⁹ Som jeg redegjorde for i afsnit 4.1.2 ændrede studiet kurs i begyndelsen af min empiriproduktion. Spørgsmålet om kønsligestilling var ikke centralt for interviewet med Adriana, som var det første interview jeg foretog. Hvorfor dette interview ikke er en del af det empiriske grundlag for nærværende analyser.

(se for eksempel Andreassen 2007). Jeg har som interviewer fokuseret på arbejdsmarkedsrelaterede kønnede uligheder.

Selvom kvindernes italesættelse af spørgsmålet om kønsligestilling varierer, er der ingen tvivl om, at det er noget, der ligger dem på sinde. Kønsligestilling var vel at mærke *ikke* et af de emner, jeg nævnte, da jeg annoncerede efter interviewpersoner. Men den ramme jeg har sat for interviewene, hvor jeg har spurgt til sammenhænge mellem betalt arbejde og kønsligestilling, har helt givet påvirket samtalerne. Den generelle holdning blandt informanterne er, at Danmark som samfund er langt fremme, hvad angår kønnet ligestilling, men også at der stadig er mangler. Nogle fællestræk gør sig gældende for den måde de italesætter emnet. Barselsproblematikken og/eller en begrænsende moderrolle nævnes af samtlige informanter. Desuden taler de fleste af kvinderne om kønsligestilling eller mangel på samme i relation til kvinders ligeløn, lederposter og/eller bestyrelsesrepræsentation samt opdeling i mande- og kvindebrancher. Termer og forståelser som danske medier og politikere ofte præsenterer i debatter om majoritetsetniske kvinders kønsligestilling i Danmark.

Kritikken af det dikotomiske skel mellem offentligt og privat var en af feminismens grundlæggende opgør med den eksisterende medborgerskabstænkning (Lister 2003: 119). Betalt arbejde kan netop ses som noget, der medierer dette skel, og den feministiske medborgerskabsliteratur lægger vægt ved, at kvinders deltagelse i betalt arbejde har en indvirkning på kønsligestilling både i hjemmet og på samfundsniveau (Lister 2003, Siim 2000). Dette er en erfaring som mange af informanterne deler og som blandt andet Maryam giver udtryk for, da jeg spørger hende hvilken betydning det at have et arbejde, har for hende som kvinde i forhold til kønsligestilling.

Maryam: Kvinde på arbejdsmarkedet, jo selvfølgelig betyder det noget. Jeg har jo arbejdet meget med kvinder. [...] Der sker jo noget, du får jo en anden stemme, ikke. Du får en anden berettigelse. Er du på arbejdsmarkedet, så er du jo også en af dem, der er med til at bygge økonomien op, den nationale økonomi. Du er ligesom en spiller på banen, sådan er det bare. Ligesådan er det i mikroformat derhjemme. Du er en spiller på banen, du er med til at bestemme. Det er meget enkelt.

Relationen mellem betalt arbejde og kønsligestilling er altså dobbeltsidig i den forstand at den påvirker kvinders situation i hjemmet såvel som på samfundsniveau. Det der er udslagsgivende for Maryam her er økonomien. At deltage i betalt arbejde betyder, at man bidrager til samfundsøkonomien, hvilket giver en anden stemme og berettigelse. Hun sidestiller denne proces på samfundsniveau med processer på individniveau, i hjemmet eller familien, hvor bidrag til den private økonomi, tilsvarende bringer

kvinden i en aktiv position som en spiller på banen.

Maryam indholdsudfylder i denne sammenhæng begrebet kønsligestilling i nogle generelle vendinger. Nemlig som det at få en ”stemme” og en anden (større) ”berettigelse”, at blive ”en spiller på banen” og at være ”med til at bestemme”. En stor del af informanterne erfarer på lignende måder, hvordan betalt arbejde medierer kønsligestilling både i den offentlige og den private sfære og hvordan netop det at bidrage økonomisk til familien spiller en stor rolle. Et uddrag fra min samtale med Rawija kan være med til at uddybe dette perspektiv. Da jeg spørger Rawija, hvad hendes tanker er om kønsligestilling i Danmark, kommer vi til at tale om ”mandejob” og ”kvindejob” og hun leder samtalen over på kvinders roller og forskelle i familiestrukturer.

Rawija: Traditionelle familier opdrager pigerne til at hun bliver hustru og ikke til arbejdsmarkedet. Så hun er mor. Hvis hun ikke arbejder, er hun ikke ansvarlig for noget. Det er hendes mands ansvar. Her i Danmark finder hun ud af, at hun er lige. Hun får mulighed for at få løn eller kontanthjælp fra kommunen, ligesom hendes mand. Hun er økonomisk ansvarlig for deres børn. Er du med her? Og hun er ved at komme op og blive lige med manden og hun er ikke længere økonomisk afhængig af manden [...] Samfundet har givet [de minoritetsetniske kvinder] flere muligheder som de kan bruge. Det er en mulighed til mere frihed, at kunne få en uddannelse og kurser eller noget. Så de bliver lidt friere fra den situation som ligesom holder dem i familien.

Rawija siger her, at den minoritetsetniske kvinde skal ”finde ud af”, at hun er lige. Der er altså ingen tvivl om at kønsligestilling her kan forstås som et ideal, der godt nok skal realiseres, men som for Rawija eksisterer som en principiel norm, uanset om den praktiseres.

Med udgangspunkt i en karakterisering af en traditionel kvinderolle og (heteroseksuel) familiestruktur, beskriver Rawija hvilken forskel betalt arbejde, eller for den sags skyld offentlig forsørgelse, gør for kvindens position i hjemmet. Der følger en anden status og mere ansvar med det at bidrage økonomisk til familiens forsørgelse frem for at være økonomisk afhængig af manden. Blandt andre Lister (2003: 138) og Jagd (2007: 85) har understreget det, som Rawija her er inde på. Nemlig at økonomisk ligestilling har en stor betydning for kvinders ligestilling med mænd (i en nord- og vesteuropæisk kontekst), uanset om den funderes i betalt arbejde eller velfærdsydelse.

Rawija skelner også mellem arbejdsmarkedet (den offentlige sfære) og familien (den private sfære), når hun taler om den manglende kønsligestilling. Det at være hustru og mor knyttes i dette tilfælde til privatsfæren på bekostning af en tilknytning til arbejdsmarkedet. En øget grad af frihed

knyttes til overskridelsen af det skarpe skel mellem den offentlige og den private sfære, og det at arbejde eller uddanne sig bliver en mediator for denne overskridelse og knyttes til det at træde ud af en situation som holder kvinden i familien. Både betalt arbejde, uddannelse og muligheden for velfærdsydelse forstås altså her som lighedsskabende faktorer. Uddannelse og betalt arbejde er med til at nedbryde skellet mellem den offentlige og private sfære, og betalt arbejde og muligheden for velfærdsydelse kan positionere kvinden som økonomisk ansvarlig i familien. Det danske samfund og den danske velfærdsstat giver dermed, i Rawijas optik, kvinder en større mulighed for at realisere idealet om kønsligestilling.

Informanterne anvender andre minoritetsetniske kvinder end dem selv som eksempler, når de forklarer mig hvilken rolle betalt arbejde spiller i relation til ligestilling i hjemmet og privatsfæren. De to ovenstående uddrag vidner også om dette, og det er væsentligt at lægge mærke til. Maryam trækker på sin erfaring fra sit arbejde med minoritetsetniske kvinder, når hun taler om betydningen af betalt arbejde. Rawija taler om ”traditionelle familier”, en kategori hun ikke selv identificerer sig med. Selvom de fleste informanter understreger betydningen af deres egen økonomiske uafhængighed, er der en klar tendens til at informanterne fokuserer mest eller udelukkende på den offentlige sfære og strukturelle uligheder, for eksempel barsel, løn og lederstillinger, når de taler om deres egne oplevelser af kønnet ulighed. Disse differentieringer og identifikationer fortæller, at informanterne opfatter sig selv som relativt ligestillede på hjemmefronten, blandt andet som en effekt af deres arbejdsmarkedsdeltagelse, og at de brister, som informanterne selv oplever i forhold til ligestilling, måske primært findes i den offentlige sfære, på et strukturelt niveau. Sagt på en anden måde, de spørgsmål om kønsligestilling, som informanterne giver udtryk for at de selv påvirkes af, ligner i højere grad de spørgsmål om kønsligestilling, som ofte udpeges som relevante for majoritetsetniske kvinder, end de ligner de spørgsmål der ofte udpeges som relevante for minoritetsetniske kvinder.

I den skandinaviske kontekst findes der kun få studier, som beskæftiger sig med sammenhængene mellem etniske minoriteters deltagelse på arbejdsmarkedet, kønsroller og holdninger til samspillet mellem arbejds- og familieliv (Dahl og Jakobsen 2005, 62-67). Men der eksisterer, som for eksempel Andreassen (2007) og Jagd (2007) har påpeget, nogle stereotype antagelser og myter på dette område. Blandt andet i relation til minoritetsetniske kvinder og deres arbejdsmarkedsdeltagelse, eller mangel på samme. Jeg forstår informanternes differentieringer mellem dem selv og visse andre minoritetsetniske kvinder, som en måde at distancere sig fra stereotypen om den undertrykte, hjemmegående indvandrerkvind. I den politiske samfundskontekst er dette fuldt forståeligt, og

distanceringen bliver endnu en måde at nærme sig en position indenfor den nationale forestillingsramme.

Mit interview med Naide adskiller sig fra de øvrige på dette punkt. Hendes italesættelse af kønsligestilling er lidt anderledes end de andre informanternes. Naide tager i højere grad udgangspunkt i sig selv og sin egen situation i relation til kønsligestilling i privatsfæren, og hun fokuserer i mindre grad på strukturel ulighed i den offentlige sfære. Ikke desto mindre identificerer også hun sig med et ideal om kønnet lighed og bringer også arbejde i spil som en helt central parameter herfor. De nedenstående uddrag belyser netop dette, og de åbner op for en analyse af nogle modsatrettede tendenser, som karakteriserer Naidens situation og muligheder. Naide er født i Frankrig og har været i Danmark i fem år på interviewtidspunktet. Hun er kæreste med en majoritetsetnisk dansk mand og hun fortæller, at hun er påbegyndt en masteruddannelse i Danmark, i håbet om at kunne få et mere interessant og meningsfuldt job, end det assistentjob hun hidtil har haft.

Naide: Ja, og min kæreste er virkelig støttende ... det var sådan, okay, for at være i et forhold burde vi have de samme muligheder og arbejde. Så det var virkelig ... positivt.

Naide ønsker at indgå i et ligeværdigt forhold til sin mandlige partner. Den kønnede ligestilling figurerer i uddraget i form af lige muligheder, hvor arbejde står centralt. Som vi har set det andre steder i analysen, ses uddannelse også her som en vigtigt forudsætning for senere jobmuligheder. Flere gange i løbet af vores samtale sammenligner Naide familiemønstre og kvinderoller i Danmark og Frankrig. Hun er, som hun formulerer det, ”positivt overrasket” over Danmark, hvor hun oplever, at kvindens rolle ikke kun ses som en moderrolle. Hun er, som det ses af ovenstående uddrag, glad for at være i et forhold til en mand, som støtter hende i at uddanne sig og som mener, at de bør have samme muligheder og begge to arbejde. Det er ikke hendes erfaring fra Frankrig, hverken i hendes forældres generation eller blandt hendes jævnaldrende venner og bekendte.

Mit interview med Naide belyser især nogle af de normative forestillinger, der knytter sig til den udearbejdende kvinde og forskellen på at arbejde ude og at gå hjemme. Jeg spørger Naide, hvor vigtigt det er for hende at have et job

Naide: Altså, jeg tror, at det er virkelig vigtigt, at jeg ikke går hjemme. Selv hvis jeg får børn, har jeg ikke lyst til at gå hjemme ... og være mor. Så jeg synes virkelig, at noget hvor jeg kan forsørge mig selv er virkelig vigtigt. Hvis det så ikke er det rigtige job, så afhænger det virkelig af forholdene [...] Så det

ville være godt ikke at gå hjemme og være afhængig af [min kæreste].

For Naide er muligheden for selvforsørgelse gennem betalt arbejde altså vigtig. Det er en måde, hvorpå hun kan undgå at være ”afhængig” af sin partner. Det interessante her er, at Naide i denne sammenhæng modererer sine egne krav til et betalt arbejdes indhold. Hun er med andre ord villig til at gå på kompromis med indholdet af det betalte arbejde til fordel for selvforsørgelse og uafhængighed. Sagt på en anden måde, hun er villig til at gå på kompromis med sin rolle og position på arbejdsmarkedet til fordel for sin position i hjemmet og parforholdet.

Den eventuelle konsekvens af en sådan form for forhandling, i form af marginalisering på arbejdsmarkedet, er ikke uvæsentlig. Især ikke i en samfundskontekst hvor minoritetsetniske kvinder allerede marginaliseres i forhold til betalt arbejde (A. Ejrnæs 2008). Samtidig er det lidt af et paradoks at mulige gunstigere positioner på arbejdsmarkedet risikerer at blive sat over styr til fordel for kønsligestillingen i hjemmet i en kontekst, hvor arbejdsmarkedsdeltagelse netop også ses som en faktor for og tegn på ligestilling i privatsfæren. Denne form for forhandling og indgåelse af kompromisser gør sig sandsynligvis gældende for mange andre kvinder i Danmark, uanset deres etniske tilhørsforhold. Analysen kaster således muligvis lys over en mere almen problemstilling. Min samtale med Naide belyser i hvert fald, at der finder komplekse forhandlinger sted mellem roller og positioner i privatsfæren og roller og positioner på arbejdsmarkedet. Den belyser også, at der ikke findes et enkelt eller enstrengt kausalitetsforhold mellem betalt arbejde og kønsligestilling i hjemmet.

Min samtale med Naide bringer også perspektivet om fremmedgørelse på banen, noget som ingen af de andre informanter berører på så direkte en måde. Temaet dukker op, da jeg spørger Naide, hvad der er dårligt ved at gå hjemme.

Naide: Det er det ikke at have nogen status. Ja, og så mange kvinder er så stærke i deres professionelle liv. Jeg tror, at jeg virkelig ville føle mig anderledes ... adskilt fra det danske samfund, hvis jeg begyndte at gå hjemme [...] Jeg ville være mere fremmed.

Naide opfatter den arbejdende kvinde som stærk netop i kraft af hendes professionelle liv, som en deltager på arbejdsmarkedet. Hun forbinder det at gå hjemme med manglende status. Opstillingen af denne modsætning mellem den positive identitet og status knyttet til betalt arbejde og det negative billede den af afhængige, hjemmegående kvinde går igen informanterne imellem. De antager et kvindebillede som generelt er udbredt i samfundet. Men Naide forbinder også direkte det at gå hjemme

med en øget grad af fremmedgørelse. I andre dele af interviewet beskriver Naide, hvor vigtigt hun mener det er, at have kontakt til majoritetsetniske danskere på arbejdspladsen, for at få kontakt til og erfaring med dansk kultur og omgangsformer. Den fremmedgørelse, som forbindes med en position uden for arbejdsmarkedet, forstår jeg derfor i en snæver, praktisk forstand som en adskilthed og manglende kontakt til det danske samfund, og i en bredere, normativ forstand som et manglende tilhørsforhold til nationale normer om kønsligestilling og arbejde. Som beskrevet i teoriafsnittet er normer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling tre elementer, som jeg ser som centrale for en dansk nationalidentitet og medborgerskab. Beskæftigelse, som hos Naide ses som afgørende for selvforsørgelse og kønsligestilling, kan i den henseende også forstås som en måde at oparbejde et legitimt tilhørsforhold til den danske nationalstat. Betalt arbejde kan gøre hende mere genkendelig som legitim medborger og dermed mindre ”fremmed”.

Analysen i dette afsnit har hovedsageligt vist, at informanterne identificerer sig med et ideal om kønsligestilling, som også er central i en dansk nationalidentitet, og at de knytter betalt arbejde tæt til realiseringen af dette ideal. Informanterne forstår selvforsørgelse gennem betalt arbejde som afgørende for kvinders selvbestemmelse, uafhængighed og status. De knytter ofte en positiv identitet til betalt arbejde som står i modsætning til den negative forestilling om den afhængige hjemmegående kvinde. Betalt arbejde er på den måde både en materiel ressource og en positiv identitet. I relation til spørgsmålet om kønsligestilling fungerer betalt arbejde samtidig som en positionering og en oparbejdelse af et legitimt tilhørsforhold til et racialiseret dansk medborgerskab og nationalstaten. Betydningen af relationen mellem betalt arbejde og kønsligestilling findes altså både på et materielt og symbolsk plan. Informanterne påpeger også en del af den strukturelle kønnede ulighed, som stadig er en realitet på det danske arbejdsmarked. Den strukturelle kønnede ulighed er i høj grad noget informanterne påvirkes af. Dette vil også fremgå af næste analysedel, hvor jeg beskæftiger mig med den kønnede og racialiserede marginalisering og diskrimination, som informanterne møder i relation til arbejdsmarkedet.

5.1.4 Delkonklusion

Jeg har i denne analysedel forsøgt at besvare spørgsmålet om, hvordan informanterne forholder sig til medborgerskabnormerne selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling, som er relateret til betalt arbejde. Helt centralt er det her, at informanterne deltager i den medborgerskabspraksis som betalt arbejde er, og at de opfatter betalt arbejde som en naturlig og vigtig del af deres tilværelse.

Selvforsørgelse er en central norm for informanterne, og betalt arbejde og selvforsørgelse giver i praksis informanterne en øget økonomisk sikkerhed og øgede ressourcer i bredere forstand. Samtidig fungerer informanternes italesættelse af tilknytningen til arbejdsmarkedet også som en positionering indenfor rammerne af medborgerskabet og en oparbejdelse af tilhørsforhold til nationalstaten.

Informanterne identificerer sig med normen om reciprocitet i velfærdsstaten og de opfylder deres del af den gensidige relation ved at deltage i betalt arbejde, være selvforsørgende og betale skat. De oplever imidlertid en manglende reel gensidighed og at de står udenfor det solidariske fællesskab i forhold til at blive behandlet lige på arbejdsmarkedet, selvom de i praksis lever op til de normer, som definerer det. Modsætningen mellem informanternes forventninger og den realitet som møder dem, opleves både som frustrerende og smertefuld. En frustration og smerte, som jeg i høj grad forstår som en del af et uopfyldt ønske om (national) anerkendelse og tilhørsforhold. Den verbaliserede tilknytning til normen om reciprocitet kan alligevel også her ses som en positionering og (forsøg på) oparbejdelse af et legitimt tilhørsforhold til nationalstaten.

Normer om kønsligestilling vækker også genklang hos informanterne. De identificerer sig med idealer om kønsligestilling og knytter betalt arbejde tæt til dette ideal, idet de forstår selvforsørgelse som afgørende for kvinders selvbestemmelse, uafhængighed og status både på arbejdsmarkedet og i hjemmet. Informanterne påpeger også en del af den strukturelle kønnede ulighed, som stadig er en realitet på det danske arbejdsmarked, og som de også selv påvirkes af. I lighed med de andre medborgerskabsnormer fungerer informanternes identifikation med normer om kønsligestilling også som en positionering og en oparbejdelse af et legitimt tilhørsforhold til et racialiseret dansk medborgerskab.

Informanterne forstår altså betalt arbejde både som en materiel ressource og en positiv identitet, og de identificerer sig i høj grad med de normer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling, som knyttes til betalt arbejde. Betalt arbejde spiller en central rolle i informanternes liv og betydningen af informanternes identifikation med de skitserede medborgerskabsnormer skal derfor også forstås på både et materielt og et symbolsk plan.

5.2 Marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet

Den enkeltes tilknytning til arbejdsmarkedet er noget der har stor betydning for medborgerskab. Dette underbygges generelt af medborgerskabsteorien og de ovenstående analyser har vist, hvordan dette også i praksis gør sig gældende for informanterne i dette studie. Diskrimination og

marginalisering som påvirker arbejdsmarkedstilknytningen har derfor også i høj grad indflydelse på graden af medborgerskab. I denne anden analysedel undersøger jeg hvilke former for marginalisering og diskrimination informanterne møder på arbejdsmarkedet. Der findes forskellige måder at anskue arbejdsmarkedstilknytning. Et er at se på, hvem der står indenfor eller udenfor arbejdsmarkedet. Noget andet er at se på hvilke positioner forskellige individer og befolkningsgrupper indtager på arbejdsmarkedet. Informanterne i dette studie deltager alle i betalt arbejde. Derfor er det netop relevant at se på de positioner de indtager. Jeg ser her primært på informanternes ansættelsesvilkår og hvilke jobs de besidder i forhold til deres uddannelsesniveau og kvalifikationer. Informanterne har erfaringer af flere former for både racialiseret og kønnet diskrimination og marginalisering på arbejdsmarkedet. Jeg undersøger derfor både de former kønnet diskrimination, racialiseret diskrimination samt kønnet og racialiseret diskrimination informanterne møder.

5.2.1 Positioner på arbejdsmarkedet

Informanterne i dette studie har det til fælles, at de minimum har (eller for Naides vedkommende er i gang med at tage) en mellemlang videregående uddannelse. De ønsker at arbejde, og de ønsker i høj grad et arbejde, der svarer til deres uddannelsesmæssige kvalifikationer. Mængden af arbejdserfaring i og udenfor Danmark samt deres positioner på det danske arbejdsmarkedet er dog på nogle områder ret forskellige. Trods disse forskelle gør der sig nogle af de samme tendenser gældende på tværs af gruppen.

Aruzhan og Naide er slet ikke tilknyttet det danske arbejdsmarked, da jeg interviewer dem. Aruzhan der kommer til Danmark fra Kasakhstan som teenager, har været en del af det almindelige danske skolesystem siden 8. klasse og har på interviewtidspunktet færdiggjort en lang videregående uddannelse. Efter et år som arbejdsløs har Aruzhan fået tilbudt et job i Belgien, som svarer til hendes kvalifikationer. Hun har sagt ja til stillingen, selvom hun hellere ville arbejde i Danmark, hvor hendes kæreste, familie og venner er, og hvor hun føler at hun hører hjemme. I vores samtale fremgår det, at Aruzhans erfaringer med og forventninger til, hvor svært det er for hende at få adgang til det danske arbejdsmarked er en del af årsagen til, at hun har søgt udenlands.

Naide har studeret engelsk sprog og kultur i Frankrig, hvor hun kommer fra, og hun har på interviewtidspunktet boet i Danmark i fem år. Inden Naide kom til Danmark har hun haft forskellige ufaglærte jobs. I Danmark har hun arbejdet deltid på et kontor, hvor hun som piccolo har udført forskellige mindre arbejdsopgaver og forberedt frokosten. Her avancerede hun til et assistentjob på

fuldtid under firmaets franske chef. På baggrund af den marginalisering og diskrimination som hun oplever at hendes venner og bekendte har været udsat for, er Naide meget i tvivl, om det overhovedet vil lykkes hende at få et job i Danmark, når hun har færdiggjort sin danske uddannelse.

På trods af den manglende tilknytning til det danske arbejdsmarked på interviewtidspunktet, mener jeg, at Aruzhan og Naide har en plads i denne del af analysen, der omhandler positioner på arbejdsmarkedet. Deres respektive positioner, erfaringer og forventninger hører netop med til historien om deres relation til det danske arbejdsmarked og siger noget om de udfordringer nogle minoritets-etniske kvinder kan stå i. Desuden har både Naide og Aruzhan en del relevante erfaringer med arbejdsmarkedet, for eksempel gennem jobsøgning, som jeg vender tilbage til nedenfor.

Det job som piccolo, som Naide tidligere har haft, deler imidlertid en væsentlig karakteristika med nogle af de positioner de fleste andre informanter har indtaget. Nemlig det at arbejdsopgaverne ligger under kvalifikationsniveauet. Adriana er en af de andre kvinder, som må affinde sig med et job, som hun er stærkt overkvalificeret til. Adriana kommer fra Slovakiet og er uddannet jurist i Frankrig. Hun har tre års arbejdserfaring som jurist i udlandet, i nogle gode og højtbetalte job. Efter et år i Danmark tiltræder Adriana en såkaldt integrations- og oplæringsstilling som sekretær. I denne ansættelsesform anvender man 80% af tiden på arbejdspladsen og 20% af tiden til at opkvalificere sig, for eksempel sprogligt. Ansættelsen varer et år, hvorefter Adriana fortsætter i jobbet i en almindelig fastansættelse.

Adriana: Jeg har aldrig, aldrig tænkt, at jeg ville blive så længe, i det [job] jeg har nu. Jeg har været der halvandet år og det er bare meget meget nemt administrativt arbejde. Jeg har rigtig søde kollegaer og altså, det hele fungerer godt, men altså min løn svarer til nogen, som slet ikke har noget uddannelse.

Som vi har set i de forrige afsnit vil Adriana meget gerne bidrage med alle de kompetencer hun har. Det får hun slet ikke mulighed for i den stilling hun har og lønniveauet er også derefter. Hun har under sin ansættelse løbende søgt andre stillinger, uden held. Adriana er afdæmpet og rolig under vores samtale, men frustrationen over hendes nuværende situation skinner tydeligt igennem. Adrianas situation er langt fra enestående. Det Nationale Institut for Kommuners og Regioners Analyse og Forskning opgjorde i 2012 graden af overuddannelse blandt højtuddannede ikke-vestlige indvandrere i Københavns Kommune. Overuddannelse betyder, at en person er højere uddannet end det er nødvendigt i det job, hun er ansat i.¹⁰ Undersøgelsen betragter alle med en kort, mellemlang eller lang

---

10 Jeg finder anvendelsen af ordet overuddannelse problematisk, da jeg mener, at man med ordet risikerer at fjerne fokus

videregående uddannelse eller en forskeruddannelse fra Danmark eller udlandet som højtuddannet (Kleif et. al 2012: 23). Det vil sige at samtlige af informanterne i dette studie falder indenfor kategorien. Opgørelsen viste at 63% af indvanderne med en udenlandsk uddannelse er ansat i en stilling, der kræver kvalifikationer under deres uddannelsesniveau. Ser man på gruppen af højtuddannede ikke-vestlige indvandrere med en dansk uddannelse, er 35% ansat i en stilling, der kræver kvalifikationer under deres uddannelsesniveau. Mens det samme gælder for 22% af de højtuddannede majoritetsetniske danskere (ibid.: 8). Uagtet at ikke alle informanter i nærværende studie kan kategoriseres som ”ikke-vestlige indvandrere”, sådan som undersøgelsen definerer det, er det altså ikke underligt at de fleste af dem kan nikke genkendende til problematikken.

Det er ikke altid arbejdsløshed eller det at være ansat under uddannelsesniveau, der er det primære problem for mine informanters tilknytning til arbejdsmarkedet. Maryam har for eksempel haft en række jobs, der svarer til hendes kvalifikationsniveau. Maryam er født og opvokset i Danmark og har en lang videregående uddannelse bag sig. Det første job hun fik, var en tidsbegrænset stilling hos en mellemstor offentlig organisation. Derefter har hun været fastansat som konsulent i en stor dansk humanitær hjælpeorganisation, hvor hun primært arbejdede med integrationsprojekter. Maryam beskriver selv dette som sit drømmejob. På grund af hendes oplevelser med diskrimination, manglende anerkendelse og til sidst en sygemelding på grund af udbrændthed, siger hun jobbet op. Efterfølgende starter Maryam sit eget projekt og et lille sekretariat op, det forløber over tre år. Hun arbejder selvstændigt som konsulent i en periode, og derefter bliver hun ansat som projektmedarbejder i et projekt. På interviewtidspunktet er hun ansat i samme projekt. Hun er avanceret til konstitueret projektleder og venter på at underskrive sin nye kontrakt, som sikrer hende projektlederstillingen resten af projektets løbetid. Hun opsummerer sine erfaringer på følgende måde:

Maryam: Jeg har mødt barrierer, ja. Ikke altid i forhold til at blive ansat. [...] Hver gang jeg skal have de der etablerede jobs, der er der faktisk noget for mig.

Maryam har som sagt haft stillinger, der svarer til hendes uddannelsesniveau, men ansættelserne har typisk været tidsbegrænsede, det har været svært at opnå fastansættelse og hun har ofte mødt

---

fra diskriminations- og marginaliseringsmekanismer og lede fokus over på det individ som er overuddannet. ”Overuddannelse” bliver en personlig karakteristika, som knyttes til det enkelte individ, som er *for* uddannet til den position, som hun indtager. Overuddannelse bliver dermed nemt at forstå som et samfundsproblem i relation til forspildte uddannelsesudgifter, frem for et samfundsproblem, der omhandler uudnyttede kvalifikationer, uretfærdig forskelsbehandling og forringede levevilkår.

diskrimination og modstand. Sidstnævnte vender jeg tilbage til nedenfor.

Rawija har både erfaringer med mange tidsbegrænsede projektansættelser og med at være ansat under sit kvalifikationsniveau. Hun har en Ph.d.-grad og har arbejdet i finanssektoren og som universitetsunderviser i udlandet. I Danmark har hun haft mange forskellige jobs og også startet sine egne projekter op. Rawija og hendes mand forsøgte sig i sin tid som selvstændige og åbnede sammen en forretning, som mislykkedes. Rawija supplerede sin uddannelse med en dansk uddannelse til pædagog og voksenpædagog. Gennem tiden har hun været ansat som projektmedarbejder, projektkoordinator og som kontakt- og støtteperson i integrationsprojekt. Derudover har hun været fastansat som fuldmægtig i en kommunal forvaltning. Sideløbende med sine ansættelser har hun haft mindre rådgiverjob. Nu er Rawija bevilget flexjob og ansat som projektkoordinator på et projekt hun selv har været med til at igangsætte. Derudover arbejder hun selvstændigt som underviser over internettet i et akademi hun også selv har startet op. Flere gange under interviewet fortæller Rawija, at hun og hendes mand, på trods af deres uddannelsesbaggrund, har måttet starte helt forfra i deres arbejdsliv i Danmark.

Rawija: Men vi er startet fra nul faktisk. [...] For mange [indvandrere] som har uddannelser er det svært at etablere et job i det fag som de har haft tidligere.

Rawija har måttet opgive at etablere et job inden for sit oprindelige fagområde, og på det niveau som hun før har arbejdet. Som det fremgår af uddraget, kender Rawija også mange andre højtuddannede indvandrere, som er i samme situation som hende selv.

Jazmin har en uafsluttet bachelorgrad fra Sverige, som hun på interviewtidspunktet er ved at færdiggøre samtidig med, at hun deltager i betalt arbejde. Efter Jazmin påbegyndte universitetsstudierne i Sverige har hun taget en bacheloruddannelse fra det danske Rytmaskonservatorium og haft nogle år på arbejdsmarkedet. Hun har arbejdet freelance som musiker, undervist i musik, haft foredragsvirksomhed og arbejdet som oversætter. En del af disse opgaver har været organiseret gennem hendes eget firma, en del har været honorarbetalt. Ved siden af dette har Jazmin været timeansat som sprogunderviser, det vil sige med kontrakter løbende for et kursus ad gangen. Jazmins arbejdsliv er med andre ord præget af varetagelse af opgaver, der forløber over kortere perioder, uanset om der er tale om timeansættelser, honorarbetalt opgaver eller arbejde organiseret gennem hendes eget firma. Jazmins strukturelle arbejdsforhold er til dels betinget af hendes primære fag, musikken. Uanset at Jazmins arbejdsliv på nogle måder adskiller sig fra de øvrige informanternes, har hun, som vi skal se nedenfor,

nogle af de samme erfaringer omkring diskrimination og marginalisering.

For både Maryam, Rawija og Jazmin gælder det, at de har haft perioder, hvor de har arbejdet selvstændigt og haft eget firma. Jeg placerer det at være selvstændig og have sin egen virksomhed under begrebet betalt arbejde, uanset at man i den situation principielt er sin egen arbejdsgiver. Det at være selvstændig og have sin egen virksomhed kan være et ønske. Men det kan også være en nødvendighed i et samfund, hvor man ikke bliver inkluderet på det eksisterende arbejdsmarked. De af informanterne, der har eller har haft egen virksomhed, synes til tider at være drevet af lyst og visionære ideer og til tider at være drevet af nødvendighed. Nogle gange af begge dele på en gang. Uanset situationen er den enkelte stadig afhængig af at andre ønsker at benytte sig af hendes arbejdskraft eller serviceydelser.

Der findes, som sagt ikke mange studier af etniske minoriteters positioner på det danske arbejdsmarked, endsize af højtuddannede minoritetsetniske kvinders positioner. I et af de mest omfattende studier *Integration eller isolation? Etniske minoriteter på arbejdsmarkedet*, konkluderer A. Ejrnæs (2008) at beskæftigelsesmulighederne for etniske minoriteter generelt er indskrænkede (se afsnit 2.1). Der er, på baggrund af de studier, der findes på området, grund til at tro at informanternes positioner på arbejdsmarkedet afspejler en generel tendens.

På trods af informanternes forskellige uddannelser og arbejdsområder er der nogle fællestræk, der gør sig gældende med hensyn til de positioner de indtager. De fleste er eller har været ansat langt under deres kvalifikationsniveau, og/eller de har ofte projektansættelser eller andre former for korte tidsbegrænsede ansættelser. Alt i alt tendenser der karakteriserer en ringere og mindre fordelagtig tilknytning til arbejdsmarkedet (A. Ejrnæs 2008). For selvom betalt arbejde basalt set er en mulighed for selvforsørgelse, så afhænger informanternes levestandard, ressourceniveau og livsmuligheder også af hvilken position de indtager på arbejdsmarkedet. Den ringere tilknytning til arbejdsmarkedet har altså også nogle materielle konsekvenser i forhold til lønindkomst, manglende pensionsopsparing, bonusudbetalinger og/eller optjening af sociale goder som for eksempel fuld løn under barsel (Lister 2003). De færre materielle ressourcer kan, som den feministiske medborgerskabsteori også påpeger det, have indflydelse på niveauet af samfundsdeltagelse i øvrigt. Derudover synes det også væsentligt at den enkelte afskæres fra den (samfunds)indflydelse, som kan følge med højstatusjobs. I sidste ende påvirker informanternes positioner på arbejdsmarkedet derfor også deres medborgerskabsstatus. I de næste analyseafsnit ser jeg på, hvilke former for diskrimination informanterne oplever. Diskrimination som kan være medvirkende til at fastholde informanterne i marginaliserede positioner på

arbejdsmarkedet.

5.2.2 Kønnen marginalisering og diskrimination

Informanterne møder marginalisering, ekskludering, fordomsfuldhed og manglende anerkendelse i mange former. De anvender af og til begreber som ”diskrimination” og ”barrierer” i forbindelse med deres erfaringer med det danske arbejdsmarked, men ofte på forskellige og mange gange indbyrdes selvmodsigende måder. Ofte anvender de for eksempel begrebet ”barrierer” om noget som faktisk er at betegne som diskrimination (se 3.1.4 om differentieringen mellem de to begreber). Informanterne er også nogle gange i tvivl om, de har været udsat for diskrimination i specifikke situationer, for eksempel i forbindelse med jobsøgning, fordi de ikke kender arbejdsgiverens motiver for afslag eller andre ansøgers kvalifikationer. Flere af informanterne har dog ofte gennem andre hørt om visse virksomheders diskriminatoriske praksisser, eller de kender til hændelser, hvor andre er blevet diskrimineret. Det er, som Jagd (2007: 177) også påpeger det, heller ikke sikkert at informanterne altid oplever diskriminatoriske praksisser som diskriminerende. Selvom jeg her beskæftiger mig med diskrimination i betydningen ulovlig forskelsbehandling, kan jeg derfor ikke altid afgøre, om der i de situationer informanterne beretter om er tale om diskrimination i juridisk forstand, eller præcis hvilken form for diskrimination der eventuelt er tale om.

Jeg har ikke spurgt direkte til informanternes egne erfaringer af kønnen diskrimination på arbejdsmarkedet og det har ikke haft et stort fokus i interviewsamtalerne. Ikke desto mindre er det et tema som dukkede op og som det kan være væsentligt at berøre. Især hvis man tager medborgerskabsnormernes fokus på kønsligestilling i betragtning. Jeg har allerede været inde på, at informanterne er opmærksomme på mange af de eksisterende strukturelle kønnede uligheder i Danmark generelt og på det danske arbejdsmarked især. Flere beskriver nogle af de marginaliserende tendenser, enten gennem egne eller andres oplevelser. Maryam fortæller mig for eksempel om en situation, hvor hun selv har været udsat for direkte diskrimination på baggrund af sit køn. Hun fortæller mig om den første ansættelse hun fik som færdiguddannet og forløbet efter jobsamtalen.

Maryam: Jeg fik efterfølgende at vide, at jeg var nummer to. Den første, de havde ansat, var en kvinde, der var ældre end mig, som havde, implicit i det, fået sine børn. Så endte det med, at hun flyttede til Bergen med sin mand [...] Så de ringede så til mig og spurgte, om jeg ikke ville [...] Men da jeg havde søgt stillingen, og da jeg var kommet til samtale, der var det en fast stilling. Nu blev jeg ansat på en midlertidig stilling, tidsbegrænset, et år.

Det at Maryam i første omgang fravælges til stillingen, tolker jeg ikke nødvendigvis som diskrimination. Men det at hun derefter antages på forringede ansættelsesvilkår, kan være et eksempel på direkte, statistisk diskrimination. En diskrimination som i så fald er knyttet til både køn og alder. Maryam forbinder selv ændringen fra en fastansættelse til en tidsbegrænset stilling med det faktum, at hun er en ung kvinde i den fødedygtige alder, i modsætning til den første kandidat, som var en del ældre end hende selv, og det er muligt at arbejdsgiveren har haft en forventning om, at Maryam på et tidspunkt får børn og skal afholde barselsorlov og derfor ikke har ønsket at fastansætte hende.

Maryam oplever også selve barselsperioden som modsætningsfyldt.

Maryam: Men, og det er også et problem med barslen, fordi du får et knæk som kvinde, altså du bliver skubbet tilbage. Det er jo fantastisk, at man kan komme et år på barsel, men du bliver skubbet tilbage. Det er en af bivirkninger ved det. [...] Du sætter din karriere på standby.

Maryam beskriver barselsorloven som en fantastisk mulighed. Samtidig har barselsorloven en alvorlig konsekvens for hendes og andre kvinders relation til betalt arbejde. Barselsperioden betyder en pause i arbejdslivet, hvor karrieren sættes ”på standby”, som Maryam udtrykker det. Denne pause betyder et ”knæk” eller et ”skub tilbage”. Barselsorloven har således været et problem for Maryam på flere måder. Både forud for ansættelse, hvor barselsorloven stadig kun er hypotetisk, og under en ansættelse, når barselsorloven rent faktisk bliver afholdt og den bliver en stopklods for karrieren. Barselsorloven kan på den måde siges at have en marginaliserende effekt i forhold til deltagelse i betalt arbejde.

En af Jazmins beretninger kaster lys over, hvordan barselsorlov og reproduktion, kan påvirke mænds og kvinders arbejdsliv og karriere forskelligt.

Jazmin: I min første mødregruppe, der sagde tre af kvinderne, at efter de var gået på barsel, bliver mændene indkaldt til samtale hos chefen, som siger, >nu har du jo fået børn, det betyder at du er klar til nye udfordringer, for at kunne gå op på lønskalaen, fordi nu skal du jo tjene penge til den lille familie.< Kvinderne blev kaldt ind til chefen, hvor man sagde, >nu er du jo blevet mor, det vil sige, at du vil jo ikke have lige så meget at gøre, som du har haft, derfor rykker vi dig til et andet job, for du har jo fået børn.<

Jazmin, som flere gange under vores samtale sammenligner danske og svenske forhold, refererer her til

nogle situationer, hun ikke selv har oplevet. Men hun anvender eksemplet for at anskueliggøre over for mig, at der ikke er kønnet ligestilling i Danmark. Hun påpeger (andres) erfaringer af at blive behandlet forskelligt på arbejdsmarkedet i forbindelse med reproduktion og barselsorlov på baggrund af køn. I eksemplet opfordres mændene, der bliver forældre til at præstere mere. De går op på lønskalaen og der bliver forventet mere af dem. Hvorimod kvinderne, der bliver forældre, forventes at drosle ned på arbejdsopgaver og måske overflyttes til en anden, mindre krævende position. Eksemplet som Jazmin giver, vidner om, hvordan den sociale konstruktion og organisation af køn og reproduktion har betydning for formodninger om specifikt kønnede relationer til betalt arbejde, og til værdisættelsen af det betalte arbejde. En central problemstilling for kvinder på arbejdsmarkedet, uanset deres etniske tilhørsforhold, kan altså til stadighed ses relateret til former for kønnet diskrimination knyttet til alder og normer om reproduktion og reproduktivt arbejde, herunder omsorg for børnene. Jakobsen (2008) bekræfter faktisk dette, at det at leve i parforhold med børn har en positiv effekt for danske majoritetsetniske mænds placering i stillingshierarkiet, mens det omvendte er tilfældet for kvinder. Så selvom barselsorloven kun reelt forhindrer kvinders arbejdsmarkedsdeltagelse i en kort periode, har den potentielt konsekvenser for kvinders økonomiske position på længere sigt (Lister 2003:139).

Ligesom Maryam og Jazmin påpeger flere informanter det at få børn, moderrollen og barselsperioden som væsentlige problemstillinger for deres og/eller andre kvinders positioner på arbejdsmarkedet. Selvom de måske ikke selv har haft en oplevelse af diskrimination så tydelig, som den Maryam beskriver ovenfor. Aruzhan, som selv gerne vil have gang i sin karriere, før hun vil have børn, betragter også det at få børn som en faktor, der stiller mænd og kvinder forskelligt på arbejdsmarkedet.

Aruzhan: ... det er stadig væk mændene, der tjener mest og har bedre jobs, netop fordi de ikke har den der forhindring. [...] Netop fordi de kan knokle så meget.

For Aruzhan er børn og barsel en ”forhindring” på arbejdsmarkedet, som mænd ikke møder i samme grad. Det er denne manglende forhindring, der gør at de ”kan knokle så meget”, og som i sidste ende stiller dem bedre end kvinderne. Hvor Maryam og Jazmin er tydeligt frustrerede over det, som de oplever som en uretfærdig forskelsbehandling, ser Aruzhan og nogle af de andre informanter de kønnede uligheder på arbejdsmarkedet lidt mere i en slags common sense perspektiv, hvor reproduktion stiller kvinder og mænd forskelligt på et arbejdsmarked, som opererer efter en bestemt kønnet

præstationslogik. Selvom informanterne altså erfarer og forklarer marginalisering og diskrimination forskelligt, er det noget de oplever. Selvom det tilsyneladende ikke er erfaringer af den kønnede diskrimination, der ligger først for i vores samtaler, er både kønnet diskrimination og i endnu højere grad den kønnede marginalisering, noget informanterne forholder sig til som en faktor for deres relation til og position på arbejdsmarkedet. Nedenfor vender jeg mig mod informanternes oplevelser og erfaringer af racialiseret diskrimination og marginalisering, som synes langt mere fremtrædende.

5.2.3 Racialiseret marginalisering og diskrimination

Den kønnede diskrimination og marginalisering, som informanterne italesætter omhandler primært ansættelsesvilkår, arbejdsopdeling og lønforhold på arbejdsmarkedet. Det forholder sig lidt anderledes med deres italesættelse af racialiseret diskrimination og marginalisering, som langt oftere opleves som en forhindring for overhovedet at komme ind på arbejdsmarkedet eller at komme i betragtning til en bestemt stilling. Jeg beskæftiger mig i dette afsnit hovedsageligt med informanternes erfaringer af at blive sorteret fra, eller slet ikke at komme i betragtning, til stillinger de har søgt. Et par eksempler tager udgangspunkt i situationer, hvor informanterne er blevet kaldt til samtale. Informanterne knytter den racialiserede diskrimination og marginalisering til forskellige aspekter, herunder nationalitet, sprog, udseende, navne og kulturel genkendelighed. Mange af informanterne oplever også racialiseret diskrimination eller marginalisering under deres ansættelser på nuværende eller tidligere arbejdspladser. Jeg har i dette afsnit valgt at fokusere udelukkende på diskrimination og marginalisering i jobsøgningsprocessen.

De fleste informanter oplever, at de bliver sorteret fra på arbejdsmarkedet alene på den baggrund, at de ikke er ”danskere”. Mange er blevet fortalt om virksomheders diskriminatoriske praksisser enten af nogle, som har oplevet konkrete tilfælde af diskrimination, eller andre ansatte som kender til virksomhedernes praksis. Da jeg spørger Aruzhan om hun oplever, at blive diskrimineret, svarer hun:

Aruzhan: ... Kun på den her ... jobsøgningsting. Nogen gange har jeg følt, at jeg blev valgt fra. På grund af min baggrund. Eller ikke at jeg blev valgt fra, men at jeg ikke havde fået en chance. ... Altså den her situation med Deloitte netop, at da jeg fik at vide, at de helst ikke ansætter udlændinge. [...] At de var meget konservative med, hvem det var de ansatte der, og at de skulle helst være danskere.

Aruzhan er den informant der fortæller om de færreste erfaringer med diskrimination på

arbejdsmarkedet. Hun tøver også noget inden hun fortæller mig om sine erfaringer omkring diskrimination. Hun oplever dog i stor udstrækning at bliver frasortet i forbindelse med jobsøgning. I uddraget her beskriver hun netop denne frasortering, hvor hun ikke oplever at blive ”valgt fra” på baggrund af arbejdsgiverens vurdering af hendes specifikke kvalifikationer. Men hvor hun føler, at hun slet ikke har ”fået en chance”, men bliver frasortet på forhånd, på grund af hendes udenlandske eller ikke-danske ”baggrund”. Aruzhan henviser også her til et eksempel, som hun gav mig tidligere i vores samtale, hvor en bekendt, der arbejder i en virksomhed, hvor Aruzhan har søgt en stilling, fortæller hende at virksomheden ”helst ikke ansætter udlændinge”.

Også Naide har fået den slags beretninger fra andre. I hendes tilfælde en ven, som ikke er født og opvokset i Danmark, men som har en dansk studentereksamen med et højt gennemsnit og som søger en praktikplads.

Naide: Han tog til interviewet og [arbejdsgiveren] sagde til ham: >Jeg er ked af det, men hvis jeg skal vælge mellem en dansk og en ikke dansk person, ville jeg vælge en dansk.< Det er virkelig hårdt at høre, fordi du har gjort dig alle de anstrengelser og folk synes ikke at det er nok.

Aruzhan er forholdsvis nedtonet [jeg aflæser Aruzhans nedtonethed som lidt opgivende] i sin fortælling ovenfor, mens Naide i højere grad italesætter det urimelige i situationen. Naides kommentar til den besked hendes ven har fået, kan på en og samme tid forstås som en beskrivelse af vennens og hendes egne følelser og oplevelser. Naide som selv er under uddannelse og ikke har mange positive forventninger til en fremtid på det danske arbejdsmarked, udtrykker, hvordan det er ”hårdt at høre” den besked, fordi den (indirekte) underkender det arbejde, der er lagt i uddannelse og dygtiggørelse. Tilbage står hendes og vennens ikke-danskhed, som det kendetegn det hele står og falder med. De to ovenstående eksempler på direkte institutionel diskrimination er ikke selverfarede, men de betyder noget for informanternes oplevelser af tidligere jobsøgningsprocesser og forventninger til den fremtidige kontakt til arbejdsmarkedet.

For andre af informanterne, for eksempel Adriana, der kommer fra Slovakiet, opleves frasorteringen, ud over at være knyttet til det *ikke* at være dansk, også som knyttet til den specifikke nationalitet. Her kommer vi lidt nærmere ind på nogle af de ekskluderende sociale mekanismer i racialiseret diskrimination og marginalisering. På et tidspunkt under interviewet spørger jeg, om Adriana oplever, at det at være kvinde er udslagsgivende for, om hun bliver indkaldt til jobsamtaler.

Adriana: Kvinde vil jeg ikke sige. Men det har med at gøre, ikke at være dansker, og også faktisk, at jeg kommer fra Slovakiet. Jeg tror, der er noget, hvis du kommer fra England eller Frankrig, så lyder det lidt mere spændende end at komme fra Slovakiet. Så tænker man Ukraine, Polen og sådan nogle mærkelige lande, som man ikke virkelig har lyst til at vide mere om.

Adriana oplever ikke sit køn som en hindring i forhold til arbejdsmarkedet specifikt. Men hun fortæller i interviewet, hvordan hun i andre sammenhænge oplever, at hendes køn og nationalitet tilsammen tillægges bestemte negative betydninger. At folk for eksempel har bestemte forestillinger om hende som ”den slaviske pige, som er glad for at løbe fra fattigdommen” og som ”bare er glad” for at have en dansk kæreste og bo i Danmark. Men hun forstår ikke personligt sit køn som betydningsfuldt for de afslag hun får på sine ansøgninger. Her oplever hun det derimod som afgørende ”ikke at være dansker” og endnu mere specifikt at hun ”kommer fra Slovakiet”. Hendes oprindelsesland skaber negative associationer til andre ”mærkelige” østeuropæiske lande og forbindes på en generaliserende vis med noget fremmedartet og uinteressant, som står i modsætning til for eksempel England og Frankrig, som singulære, ”spændende” vestlige nationaliteter.

Sprog er også ofte et centralt aspekt for racialisering og frasortering i relation til arbejdsmarkedet. I sin afhandling om diskrimination på arbejdsmarkedet fandt Slot (2011: 70-71) at formodninger om ”manglende sprogkunderskaber” i overvejende grad blev brugt som begrundelse for afvisning af minoritetsetniske unge til praktikpladser. Slot (2011: 117-118) mener, at dette mønster formentlig ikke adskiller sig væsentligt fra den praksis, der er at finde på det øvrige arbejdsmarked. Dette bekræftes af A. Ejrnæs (2008: 236). I hans studie finder han at arbejdsgivere og kunder frasorterer etniske minoriteters arbejdskraft på baggrund af stereotype forestillinger om blandt andet deres sproglige inkompetencer og uvilje mod at lære dansk.

De erfaringer og oplevelser som kvinderne beretter om i mine interviews, peger i høj grad i samme retning. Med undtagelse af Maryam, som er født og opvokset i Danmark, og Aruzhan, som kom til Danmark som teenager, beretter de øvrige informanter om sproget som et omdrejningspunkt for den diskrimination og racialisering, som de oplever. Da jeg spørger Rawija, om hun møder diskrimination, svarer hun klart ”ja”. Da jeg efterfølgende spørger ind til hendes oplevelser, giver hun mig følgende eksempel.

Rawija: Hvis jeg har sendt en ansøgning og jeg har et rigtig godt cv, og jeg snakker med dem i telefonen

og de hører, at jeg ikke er dansker, at jeg ikke lyder dansk. Så har jeg fået et >nej<. Jeg ved godt, at man kontakter arbejdsgiver, for at få en samtale.

Interviewer: At man ringer?

Rawija: Det gør jeg ikke. Jeg sender ud, så jeg ikke kontakter dem. At de modtager mig personligt er bedre for mig. Nej, det er diskrimination. Hvis du ikke taler så godt dansk, så er du ikke klog [...] Og det er en del af diskriminationen. Fordi nogle gange taler jeg ikke så godt, men jeg tænker godt. Og jeg skriver stadigvæk bedre end jeg taler.

Det eksempel, som Rawija giver mig, siger både noget om, at der finder en frasortering sted, og det giver også et par mulige forklaringer på mekanismerne bag denne frasortering, som kan give anledning til at betragte det som en diskriminatorisk praksis. Rawija beretter, at hun har søgt en del stillinger som hun har været kvalificeret til, men hvor hun har oplevet, at det at tage en telefonsamtale med arbejdsgiveren har resulteret i en afvisning. Rawija knytter for det første afvisningerne til det at arbejdsgiveren erfarer at hun ”ikke er dansker”, fordi hun ”ikke lyder dansk”. For det andet knytter hun afvisningerne til de stereotype forestillinger arbejdsgiveren kan have om sammenhængen mellem sprog og andre personlige karakteristika. Begge forklaringer finder således sin forankring i Rawijas danske sprog og udtale. Fra min samtale med Rawija, ved jeg, at hun ikke taler et fuldstændigt perfekt dansk. Det skinner igennem på hendes udtale, at hun ikke er født og opvokset i Danmark. Samtidig har jeg uden problemer gennemført et langt interview med hende på dansk. Rawija fremhæver i uddraget at hendes intelligens og skriftlige evner ikke afspejles i hendes talte dansk. Så selvom hun også i løbet af samtalen beskriver, hvordan hun i sit job som fuldmægtig måtte bruge lidt mere tid på det skriftlige dansk end sine majoritetsetniske danske kolleger, har jeg svært ved at forestille mig, at hendes sprogkompetencer ville være en uoverstigelig forhindring i mange arbejdssammenhænge. Rawija beskriver også den strategi, hun benytter, for at imødegå arbejdsgivernes afvisninger. Hun fortæller, at det er bedre for hende at kontakte arbejdsgiveren skriftligt og arrangere et personligt møde, frem for at foretage telefonopkald. At hun har langt mere held med denne strategi, hvor hun mødes ansigt til ansigt med arbejdsgiveren, og har større mulighed for at nuancere det billede arbejdsgiveren måtte få af hende, indikerer også at Rawijas antagelse om baggrunden for afvisningerne, hendes danske sprog og udtale, sandsynligvis er korrekt.

Sprogfærdigheder i dansk kan i visse tilfælde være et retfærdiggjort krav til en ansøgers kvalifikationer (Jagd 2007). Det kan derfor være svært at afgøre, om der i de tilfælde Rawija refererer til, er tale om diskrimination, alt efter om sprogkravet har været et retfærdigt krav fra arbejdsgiver. I

forhold til den kontekst Rawija præsenterer, er det muligt at læse disse frasorteringer som former for statistisk diskrimination, hvor frasorteringen, sådan som Rawija oplever det, sker på baggrund af et førstehåndsindtryk af hendes talte sprog, og hvor det talte sprog øjensynligt er det eneste hun og hendes kvalifikationer vurderes ud fra. Rawija giver også selv et bud på en mekanisme, der kan ligge bag den form for statistisk diskrimination: ”Hvis du ikke taler så godt dansk, så er du ikke klog”, ræsonnerer hun. Hun oplever med andre ord, at der hos nogle arbejdsgivere findes nogle stereotype forestillinger om sammenhængen mellem sprog, udtale og intelligens, som i praksis betyder at hun nogle gange bliver opfattet som uintelligent. Bedømmelsen af sprog og sprogkundskaber, der forbinder nationalitet/ethnicitet, sprog og intelligens, kan på den måde forstås som en racialiseringsmekanisme, der på arbejdsmarkedet kan udmøntes i diskrimination.

Der er selvfølgelig forskel på informanternes sprog og udtale. Fælles for dem som er kommet til Danmark som voksne er imidlertid, at de alle har lagt et arbejde i at lære det danske sprog, og at de er meget opmærksomme på hvilken betydning sproget har for deres muligheder på arbejdsmarkedet. Sprogkundskaber er en central årsag til diskrimination og marginalisering for de fleste af de kvinder, jeg har talt med. Især erfaringer af diskrimination og marginalisering knyttet til det at have en ikke dansklydende udtale, eller ikke at mestre det danske sprog til fuldstændig perfektion, sådan som Rawija beskriver. Når en arbejdsgiver lægger vægt på andre faktorer end ansøgerens individuelle kvalifikationer, og den enkelte ansøger for eksempel vurderes og fravælges på baggrund af en formodning om sprogkundskaberne hos den gruppe hun tilhører, er der tale om statistisk diskrimination (Slot 2011: 70-71, 117-118). Der er selvfølgelig en forskel på, om man frasorterer ansøgere på baggrund af formodninger om manglende sprogkundskaber, uden at have mødt vedkommende, eller om man i mødet med hende knytter sprog og udtale til andre karakteristika, såsom manglende intelligens eller uddannelse. Resultatet her er imidlertid det samme, nemlig en frasortering, der kan karakteriseres som diskrimination.

Førnævnte studie af ”overuddannelse” har også undersøgt sprogkundskaberne hos gruppen af indvandrere, der er ansat i en stilling, der kræver kvalifikationer under deres uddannelsesniveau. Studiet viser at cirka halvdelen har bestået ”Prøve i Dansk 3”, som kan give adgang til almene voksenuddannelser og som er en forudsætning for dansk statsborgerskab. Cirka en tredjedel har desuden bestået ”Studieprøven”, som er den danskprøve med højeste sprogkrav og som kan give adgang til de videregående uddannelser (Kleif et. al 2012: 10). Det vil sige, at det sandsynligvis ikke er på grund af manglende sprogkundskaber, at de ender i ansættelser, der kræver kvalifikationer under

deres uddannelsesniveau. Hvor stor en del af forklaringen på fænomenet ”overuddannelse” som skal findes i diskrimination, er svært at sige. Resultatet af de få studier, der beskæftiger sig med arbejdsmarkedsdiskrimination og de erfaringer som informanterne i dette studie har, tyder imidlertid på at diskrimination kan være en væsentlig årsagsforklaring.

De oplevelser, som jeg her definerer som racialiseret andetgørelse og diskrimination eller marginalisering, hviler også ofte på antagelser baseret på både hudfarve og ”anderledes klingende” navne. På et tidspunkt taler jeg med Aruzhan om hendes jobsøgningsproces. Hun beskriver nogle af sine tilgange og oplevelser som jobsøgende, og hvordan hun har ændret strategier og forsøgt at bruge sit netværk mere, efter hun har oplevet at få rigtig mange afslag.

Aruzhan: Men jeg har da også været frustreret over, at jeg ikke blev kaldt ind til samtaler. ... Og jeg har talt med jobkonsulenten om at det. Og han var sådan, >jamen, det har nok måske noget at gøre med dit navn<. Så hvis jeg hed noget andet så...

I Aruzhans eksempel er det en jobkonsulent og ikke en arbejdsgiver, der forklarer de mange afslag med henvisning til Aruzhans anderledes klingende navn. Aruzhans opgivende afsluttende kommentar, skildrer netop eksklusionens absurde realitet, at afvisningen står og falder med et navn og ikke hendes kvalifikationer. Om jobkonsulenten har ret, er svært at afgøre. Men i en undersøgelse fra 1996 svarede 25% af de adspurgte private virksomheder ”ja” til, at et dansk eller nordisk klingende navn øger en ansøgers chance for at blive kaldt til samtale til en praktikplads (Nævnet for Etnisk Ligestilling). Det er svært at sige, om niveauet er højere eller lavere i dag. Men Aruzhan er ikke den eneste af informanterne, der møder denne form for racialiseret diskrimination. Jazmin, som er født i Sverige af migrantforældre har haft nogle tilsvarende oplevelser.

Jazmin: Jeg har også hørt om elever, som ikke ville have mig. Jeg underviser i svensk og jeg har oplevet at... Jeg mistænker, at kunder har frabedt sig mig, fordi jeg er ikke svensk nok. Fordi jeg ligner ikke en svensker og jeg har ikke et svensk navn. [...] Altså i Danmark skal man se ud på en bestemt måde og man skal have et specielt navn, så er man dansker, eller svensker.

Jazmin har oplevet, at nogle elever ikke ønsker at have hende som underviser, fordi hun ikke fremstår ”svensk nok”. Hun mistænker, at sprogskoler også har afvist hende som underviser på dette grundlag. I denne form for racialisering, som Jazmin oplever, bliver hendes navn og udseendet en indikator for

fremmedhed eller anderledeshed. I Jazmins tilfælde bliver denne fremmedhed tilsyneladende også en indikator for hendes kompetencer indenfor sit undervisningsfag. Flere af informanterne oplever på lignende måder, at arbejdsgivere og/eller kunder afviser deres arbejdskraft på baggrund af ydre karakteristika såsom udseende og navne. Hvis informanternes fornemmelse er rigtige, og det peger den eksisterende forskning på, at den med nogen sandsynlighed er, så er der klart tale om tilfælde af diskrimination.

Ovenfor har jeg beskæftiget mig med former for racialiseret diskrimination og marginalisering, som informanterne oplever som en forhindring for overhovedet at komme i betragtning til stillinger, de har søgt. Jeg vender mig nu mod nogle situationer, hvor informanterne rent faktisk har været kaldt til jobsamtale, og informanternes oplevelser af disse.

Under sin ansættelse som konsulent i en humanitær hjælpeorganisation, skriver Maryam i samarbejde med en anden konsulent en projektbeskrivelse, som skal danne grundlag for skabelsen af et kvindenetværk, noget Maryam har stor erfaring med. Projektet bliver godkendt og Maryam søger den stilling som projektmedarbejder, som bliver slået op. Til jobsamtalen sidder også den konsulent som har samarbejdet med Maryam om projektbeskrivelsen. Maryam forventer at få tilbudt stillingen, men samtalen tager en helt en anden drejning end hun har forventet

Maryam: [den anden konsulent] begyndte at spørge mig, om jeg nu >kunne være sikker på, om jeg kunne arbejde sammen med danske kvinder.< Jeg var jo >mest vant til at arbejde sammen med kvinder med anden etnisk baggrund.< ... Det kunne jeg ikke forstå. Jeg forstod først slet ikke hvad hun mente. [...] Altså jeg havde jo ikke lavet andet end [at samarbejde med frivillige kvinder] og altså dem, der var frivillige, det var jo danske kvinder.

I en samtale med sin chef får Maryam efterfølgende at vide, at hun ikke har fået stillingen. Hvilket ikke overrasker hende efter samtalens forløb.

Maryam: Ja, men så den kommentar han kom med, det var at, >ja, nogen gange så vil folk bare gerne arbejde sammen med nogen de ligner< [...] Det ser jeg klart som diskrimination.

Der er flere ting i spil her. Hvis vi starter med samtaleforløbet, ses den kulturelle andetgørelse foldet ud. Her racialiseres Maryam ud fra logikken: Hvis du ikke er etnisk dansk, har du svært ved at samarbejde med majoritetsetniske danskere. Implicit i den logik ligger forestillingen om en tilsyne-

ladende uoverkommelig forskel mellem personer som er etniske danskere og personer, som ikke er det. Denne forestilling er tilsyneladende så stærk at kollegaen, intentionelt eller ej, overser det faktum, at Maryam faktisk har en del erfaring med at samarbejde med majoritetsetniske danske kvinder. Konsulentens spørgsmål om Maryams samarbejdsevner er måske ikke et uvedkommende for en arbejdsgiver, men forekommer i konteksten usagligt og problematisk, eftersom det hviler på en essentialiseret forestilling om Maryam på baggrund af hendes minoritetsetniske baggrund. Spørgsmålet er i sig selv marginaliserende, og set i relation til det afslag som Maryam ender med at få, kan denne racialiserede marginalisering forstås som en central mekanisme i diskriminationen. Da Maryams chef efterfølgende giver hende afslaget, henviser han (blandt andet) til, at medarbejdergruppen ønsker, at arbejde sammen med ”nogen de ligner”. Han udøver i den forbindelse en direkte institutionel diskrimination med henvisning til en tredjepart, i form af de andre medarbejdere. Den racialisering, der ligger i en sådan udtalelse, bygger på den samme form for formodning om forskelle, som er på spil under samtalen. Men her tydeliggøres en antagelse om en forbindelse mellem Maryams fysiske udseende og fremtræden og hendes indre karakter og evner, når han henviser til at Maryam ”ikke ligner” sine majoritetsetniske kolleger.

Det er ikke mange af informanterne, der fortæller om så klare eksempler på diskrimination med henvisning til tredjepart. Men Maryams erfaringer står ikke alene. Jagd (2007) finder at diskrimination med henvisning til tredjepart er et udbredt fænomen, og at rekruttering efter et såkaldt ”genkendelighedskriterium” også ofte forekommer (ibid.: 170). I sit studie af diskrimination på det danske arbejdsmarked fandt Slot (2011: 73), at de danske arbejdspladser for en stor dels vedkommende mener at, etniske minoriteters manglende kendskab til omgangsformer udgør et problem i højere grad end manglende faglige kundskaber. De hyppigste begrundelser for fravalg af minoritetsetniske ansøgere i Slots studie, er således formodninger om: manglende sprogkundskaber; at beklædning (herunder ”tørklæde”) ikke passer ind og; at minoritetsetniske ansøgere ikke kender omgangsformen.

Der hersker også ofte en usikkerhed blandt informanterne i forhold til, om de afslag, de får, er sagligt begrundede eller tilfælde af diskrimination. Adriana fortæller mig om sin jobsøgningsprocess, hvor hun i samarbejde med en mentor har søgt stillinger i over et år, uden at komme til en eneste samtale.

Adriana: De fleste svar jeg får er >nej<. Og så får jeg også begrundelsen, at jeg mangler en dansk uddannelse.

Da jeg spørger ind til hendes oplevelser af baggrunden for afslagene, giver Adriana mig flere bud. Hun nævner blandt andet arbejdsgivernes manglende kendskab til udenlandske uddannelser og den økonomiske krise, som gør, at der er mange om buddet til den enkelte stilling.

Adriana: Der er rigtig mange danskere der søger de jobs jeg søger, og hvis man kan vælge mellem ... Adriana og Jens Jensen, så ville man have noget, man kender [...] Men jeg ved det ikke, fordi jeg kan ikke ... Jeg kan ikke være i arbejdsgiverens hoved.

Interviewer: Nej, det er svært.

Adriana: Det er heller ikke sikkert, at de siger noget til dig. For måske er det bare nemmere at sige, >årh ved du hvad, du har ikke en dansk uddannelse<. Men man ved aldrig, hvad det er, det drejer sig om. Hvem der har fået jobbet, det ved jeg heller ikke.

De fleste gange får Adriana blot et ubegrundet afslag på sine ansøgninger. I de tilfælde hvor hun har fået en begrundelse, har det været en henvisning til at hun ikke har en dansk uddannelse. Men selv i disse tilfælde hvor Adriana får en begrundelse, er hun i tvivl, om det faktisk er den egentlige årsag til afslaget. Hun giver selv flere bud på baggrundene for afslag. En af disse relaterer sig til hendes udenlandske uddannelse. Andre peger på former for diskrimination, hvor arbejdsgiver vælger det genkendelige, sådan som vi også har set det eksemplificeret ovenfor. Selvom Adriana har flere formodninger om, hvad der *kan* være årsag til afslagene, sidder hun tilbage med en tvivl. Hun kan ikke "være i arbejdsgiverens hoved" og kender med andre ord ikke til arbejdsgiverens motiver. Hun ved heller ikke, hvem der fået jobbet og hvilke kvalifikationer de har. Adriana står tilbage med en usikkerhed, hvor hun føler hun ikke nødvendigvis får den egentlige begrundelse, og hvor hun ikke har mulighed for selv at afgøre det. Adriana fortæller mig i interviewet også om sine overvejelser om at få en dansk uddannelse for dermed måske at øge sine chancer. Set på afstand kan man sige, at uvisheden her handler om, hvorvidt Adrianas udenlandske uddannelse er en *barriere* i form af reelt manglende kompetencer, eller et spørgsmål om diskrimination. Undersøgelsen *En dansk uddannelse er ingen garanti for job* peger på, at det stadig er sværere for minoritetsetniske unge med en dansk uddannelse både at finde et job lige efter færdiggørelsen af uddannelsen og på længere sigt (Clausen og Hummelgaard 2009). Så selvom en udenlandsk uddannelse kan betragtes som en mulig barriere, som den enkelte kan overkomme for eksempel gennem en dansk uddannelse, må man også fokusere på betydningen af diskrimination. Det er netop disse overvejelser Adriana står med.

Opsamlende kan man sige, at informanterne alle oplever marginalisering og diskrimination i forbindelse med deres jobsøgning, som kan knyttes til forskellige former for racialisering. Samtidig er det væsentligt at sige, at informanterne tolker og reagerer forskelligt på disse oplevelser. Ofte oplever informanterne, at de allerede før en vurdering af deres individuelle kompetencer, bliver frasortet fordi de ikke er ”danske”, fordi de ikke ”lyder danske”, ikke ser ”danske” ud, har anderledes klingende navne, eller på grund af deres specifikke nationalitet. En sådan frasortering kan man karakterisere som direkte statistisk diskrimination. Andre gange oplever informanterne, at danskhed og kulturel genkendelighed vægtes og bliver afgørende, der hvor kvalifikationer rent faktisk kommer i betragtning, for eksempel til en jobsamtale. Mange af informanterne oplever racialiseringen i form af negative stereotype forestillinger og formodninger om sprogvanskeligheder, manglende intelligens eller manglende samarbejdsevner og andre negative karakteristika, som knyttes til deres minoritetsetniske position, eller det at de ikke er ”danske”. Samtidig hersker der også ofte en usikkerhed blandt informanterne om, hvorvidt de i de enkelte tilfælde er blevet udsat for diskrimination, eller de er blevet fravalgt på et sagligt grundlag, og om de selv kan gøre noget mere, for at forøge deres chancer på arbejdsmarkedet.

5.2.4 Kønnen og racialiseret marginalisering og diskrimination

Ovenfor har jeg fremdraget og analyseret de former for kønnet og racialiseret diskrimination og marginalisering, som informanterne oplever. I visse situationer giver det imidlertid mening at tale om marginalisering og diskrimination, som værende både kønnet og racialiseret på en og samme tid. Massemedierede og politiske debatter om indvandrerkvinder reproducerer ofte stereotype repræsentationer af indvandrerkvinder som ikke-arbejdende, hjemmegående og undertrykte (Andreassen 2007, Jagd 2007). De ovenstående analyser viser et noget andet billede. De kvinder jeg har talt med mødes dog ofte med lignende forestillinger, som knyttes både til deres etniske baggrund og køn. Det ser jeg på i dette afsnit.

På interviewtidspunktet fungerer Maryam som konstitueret projektleder. Da hun søgte denne stilling blev hun først afvist, for senere at blive ansat som projektmedarbejder. Maryam havde haft kontakt til projektet som selvstændig konsulent og det var en af hendes majoritetsetniske samarbejdspartnere på projektet, som opfordrede Maryam til at søge projektlederstillingen. Maryam fortæller mig om forløbet.

Maryam: Jeg afleverede mit CV, sendte ansøgningen, kom ind til samtalen [...] Bagefter fik jeg at vide, at ... altså hende der havde inviteret mig, hun var super vild med det og hun var helt forundret, hun var helt i konflikt med de andre, fordi det, de havde sagt, var: >jamen det var dog et interessant bud, de kunne godt se mig som aktiv bydelsmor<. [...] Så vi var ude i noget helt andet her. Og det var trods alt en stilling som projektleder.

En ”bydelsmor” er betegnelsen for frivillige, ressourcestærke kvinder, oftest med etnisk minoritetsbaggrund, som arbejder med minoritetsetniske kvinder i de lokalområder, hvor de selv bor. Deres arbejde består i at ”skabe kontakt til, og hjælpe sårbare kvinder, som lever isoleret, som ikke ved meget om det samfund, de lever i”¹¹ (bydelsmor.dk). Maryam beskriver bydelsmødrene og deres indsats i rosede vendinger, men påpeger, som vi også ser det i uddraget, at der er stor forskel på en frivillig indsats som ”aktiv bydelsmor” og en lønnet projektlederstilling. Det er Maryams erfaring at hendes professionelle erfaringer og ekspertviden ofte drages i tvivl på grund af hendes minoritetsetniske baggrund. Hun oplever ofte i professionelle sammenhænge, at hun ikke anerkendes for det hun kan. Jeg læser også denne situation som et tilfælde hvor Maryams kompetencer undervurderes eller ikke anerkendes. Arbejdsgiveren ser hende som en potentiel frivillig bydelsmor frem for en potentiel projektleder. De associationer hun tilsyneladende vækker hos arbejdsgiveren er her både kønnede og racialiserede. Det er netop (nogle af) kendetegnene ved en bydelsmor, at hun har en minoritetsetnisk baggrund og at hun er kvinde. Frem for at blive vurderet på sine kvalifikationer og det hun reelt kan bidrage med som projektleder, reduceres Maryam i første omgang til en, som ikke har det der skal til. Arbejdsgiveren forestiller sig ikke Maryam som en potentiel kollega, der kan indgå i et arbejdsfællesskab bestående af majoritetsetniske kvinder, men placerer hende i en kategori, hvor det der kendetegner hende er hendes køn og minoritetsetniske baggrund. På den måde kan man også se dette som et eksempel på en marginalisering, der ekskluderer den enkelte på baggrund af en ide om forskelle og hvem de ”ligner”.

Maryams oplever også at køn spiller ind på en anden måde i denne situation. Idet hun oplever at medarbejderne på projektet, som i følge Maryam ikke rigtig havde fået projektet ”op at stå”, følte sig truet af den arbejdstilgang Maryam præsenterede til jobsamtalen.

Maryam: Man taler om det dobbelte glasloft. Hvor ét er, at du som kvinde, når du har en uddannelse, når

---

11 Bydelsmødrene er organiseret under Bydelsmødrenes Landsorganisation, som er en privat organisation under Center for Socialt Ansvar. Bydelsmødrenes Landsorganisation er finansieret af Social og Integrationsministeriet, Bikuben Fonden og Københavns Kommune (bydelsmor.dk).

til et vist sted i en mandeverden. Men jeg har oplevet det mere i forhold til, at når der i forvejen er så meget kamp for kvinderne, i forhold til at nå til de her projektleder- eller lederstillinger, så har jeg nået det der dobbelte glasloft, hvor det faktisk er andre kvinder, der stopper for, hvad jeg kan komme til.

Her fokuserer Maryam på det, at hun gør en eller flere andre kvinder rangen stridig i forhold til stillingen som projektleder. Maryam tolker den usaglige behandling som et forsøg på at undergrave hende, som kandidat til stillingen. Køn spiller altså ind som et aspekt af den manglende kønnede ligestilling, eller måske rettere i forlængelse heraf, som en effekt af mænds og kvinders forskellige positionering på arbejdsmarkedet. Maryam italesætter således både et ”dobbelt glasloft”, hvor kvinder holder andre kvinder nede. Hun beskriver, hvordan hendes etnicitet og køn bliver omdrejningspunktet, når hun vælges fra. Maryams erfaringer og forklaringer peger netop på hvordan køn og etnicitet kan forstås som samvirkende. Uanset motivet for at marginalisere Maryam til posten som projektleder, er den kønnede og racialiserede kategorisering af hende som en potentiel ”bydelsmor” central. Kategoriseringen er tilmed virkningsfuld i den forstand, at det tilsyneladende er legitimt at bruge den, med det resultat at Maryam faktisk ikke får jobbet.

Jeg har allerede beskæftiget mig med kulturel genkendelighed, som en faktor for diskrimination og marginalisering i informanternes beretninger. Nogle gange bliver de stereotype forestillinger informanterne mødes med først synlige i situationer, hvor en (formodet) kulturel uigenkendelighed transformeres til en større grad af genkendelighed. Nedenfor ser jeg på nogle af informanternes erfaringer af dette. Da jeg taler med Adriana om at få afslag på jobansøgninger, spørger jeg hende, om hun oplever, at der er nogle bestemte fordomme knyttet til det, at hun er en kvinde fra Slovakiet.

Adriana: Det synes jeg. Det tror jeg. Det kan jeg i virkeligheden ikke vide, men det tror jeg nok. Også når jeg snakker med folk. Sådan >okay hvor kommer du fra? < Jeg siger, jeg kommer fra Slovakiet. >Åh fint nok. Og hvad har du så lavet? Nåh, har du læst i Frankrig<. Og det bliver sådan en helt anden ting pludselig. Og der kan man godt fornemme, at der er, ja, (griner) der er forskel på, hvor man kommer fra. [...] Eller det her at [man bliver spurgt], >hvad laver du< og jeg siger, jamen, jeg er sekretær ... Og så kommer der lidt mere diskussion og så pludselig afklarer jeg noget med jura og så bliver man helt begejstret. Der er bare så meget diskrimination hele tiden i det.

Adriana fortæller mig her om nogle af de forventninger og formodninger, hun møder primært udenfor arbejdsmarkedet. Selvom hun er i tvivl, har hun på fornemmelsen, at arbejdsgivere også ofte har disse

fordomme. Adriana er flere gange blevet mødt med formodningen om, at hun som østeuropæisk kvinde ikke er veluddannet og da slet ikke uddannet i Frankrig. Hun oplever at folk bliver overraskede over, at hun har taget sin uddannelse i Frankrig, eller at hun er uddannet jurist, og at folk pludselig ser hende i et andet og mere positivt lys. Der sker et skift i den måde andre forholder sig til hende, når de får lidt mere af vide om hende. Overraskelsen og begejstringen indikerer, at der med Adrianas etniske/nationale relation til Slovakiet tilsyneladende følger et sæt af forestillinger. Forestillinger om hendes uddannelsesniveau, såvel som en forestilling om geografisk/national identificering eller orientering, som ikke stemmer overens med et længerevarende uddannelsesophold i Frankrig. I forrige afsnit nævnte jeg, hvordan Adriana oplever at folk forestiller sig, hende som ”den slaviske pige” der bare er ”glad for at løbe fra fattigdommen” og glad for have en dansk kæreste og bo i Danmark. Ingen af disse forestillinger stemmer overens med den livshistorie, de erfaringer og de ambitioner som Adriana har. De peger derimod i langt højere grad mod en stereotyp om den fattige, ikke-uddannede slaviske kvinde, som er rejst fra sit hjemland på grund af (eller med hjælp fra) en dansk mand, som hun er mere eller mindre afhængig af. En (forestilling om en) kvinde og et liv, som måske ikke er kulturelt genkendelig for en etnisk majoritetsdansker. Jeg læser derfor den overraskelse og begejstring, som Adrianas samtalepartnere udtrykker, som et tegn på det skift der sker i samtalepartnerens opfattelse af Adriana, når hun går fra at blive opfattet som en uigenkendelig stereotyp fremmed, til et individ med genkendelige træk og erfaringer.¹² Adriana oplever folks reaktioner på afklaringen af hendes uddannelsesniveau og hendes (uddannelsesmæssige) tilknytning til et andet vesteuropæisk land, som en form for validering af hende som person. Men hun oplever den, som hun siger, også netop som et udtryk for diskrimination. Der ligger en bekræftelse og anerkendelse i, at blive set som den person man er, med den livshistorie man har. Men transformationen fra uigenkendelighed til genkendelighed, fra stereotyp til individ, synliggør også de marginaliserende antagelser, som Adriana tilsyneladende i første omgang mødes med og som virker reducerende og andetgørende. Antagelser og forestillinger som måske netop motiverer diskrimination og marginalisering på arbejdsmarkedet.

En del af de andre informanter oplever som Adriana, at folk bliver overrasket over deres uddannelsesniveau. Aruzhan er bare en af dem, og ligesom Adriana oplever hun, at hendes relation til en dansk mand spiller ind på, hvordan hun bliver opfattet, også i forbindelse med jobsamtaler.

Aruzhan: Til jobsamtaler bliver jeg også spurgt: >Jamen, drikker du øl?< Og du ved: >forstår du dansk

---

¹² Genkendeligheden bygger på sin vis også på stereotype antagelser om delte og velkendte erfaringer, som danner grundlag for konstruktionen af et fælles ”vi”.

humor?< Og det er sådan lidt, okay, hvorfor er det relevant? Men, ja det er klart de vil jo gerne have en som ligner dem selv mest. [...] Der var det selvfølgelig en fordel, at jeg talte godt dansk. Og det var en fordel, at jeg havde en dansk kæreste. At jeg var ligesom dem. Jeg var ikke ... ja, ikke for anderledes. Det har jeg følt, at det betyder lidt alligevel [...] Så indirekte spørger de ind til min livsstil. Hvordan er jeg. Er jeg meget konservativ og så videre. Men altså, jeg har en mistanke om, at det er fordi at, ... nogen steder [vil de helst ansætte] nogen som man også kan være social med. Og de ved jo ikke, hvordan jeg er.

Aruzhan udtrykker under interviewet en mistanke om at arbejdsgivere, på grund af hendes navn, som også anvendes i mellemøsten, tror at hun er muslim, og at de af den grund spørger ind til for eksempel hendes alkoholvaner. Uanset om Aruzhan aflæses som muslim eller ej, aflæses hun tydeligvis som en der ikke "ligner" majoritetsetniske danskere og en som måske ikke kan begå sig på arbejdspladsen. Dette ser jeg i hvert fald som en mulig og sandsynlig motivation for, at arbejdsgiveren spørger ind til hendes livsstil og aspekter af denne, som kan gøre hende (kulturelt) genkendelig. Aruzhan bliver stillet en række spørgsmål, som ikke virker særlig relevante for hendes evner til at varetage de stillinger, hun har ansøgt. Hun forklarer det da også selv med, at arbejdsgiveren sandsynligvis prøver at finde en medarbejder "som ligner dem selv mest" og som man "kan være social med". Bag dette motiv og de spørgsmål som de afføder, ligger der imidlertid en mængde racialiserede antagelser. I modsætning til de tidligere eksempler spiller køn og (heteronormativ) seksualitet her en rolle for den måde, hvorpå Aruzhan oplever, at hun bliver mere genkendelig for arbejdsgiveren. Hun opfatter det som en "fordel" at have en dansk kæreste, da det bliver en indikator for, at hun er mere "ligesom dem". Arbejdsgiveren ved, som Aruzhan selv siger, ikke hvordan hun er. Men spørgsmålene i sig selv indikerer, at arbejdsgiveren har nogle helt specifikke forestillinger om både *at* hun er anderledes og *hvordan* hun måske er anderledes, for eksempel at hun er muslim og måske derfor ikke drikker øl eller at hun ikke forstår dansk humor. Anthias og Yuval-Davis (1992: 5) har netop beskrevet det at gifte sig ind i en etnisk gruppe, som noget, der giver en form for legitimitet og tilhørsforhold i gruppen. Aruzhan er ganske vist ikke gift med sin kæreste, men parforholdet, som en kønnet og heteronormativ konstellation, knytter Aruzhan til en ide om Danmark og danskhed. Det giver hende et tilhørsforhold til det danske og en øget genkendelighed. Parforholdet bliver, som hun selv siger, et tegn på, at hun ikke er "for anderledes".

Aruzhan beretter altså om jobsamtaler, hvor kønnede og racialiserede forestillinger er i spil. Forestillinger som Aruzhan må forholde sig til og løbende forhandler. Alligevel knytter hun ikke dette

til de afslag hun får efter jobsamtalerne. Jeg spørger hende, hvilke begrundelser hun får på afslagene.

Aruzhan: ... Altså de afslag jeg har fået, der har det mest været fordi, der har været en anden, som har været lidt bedre, eller lidt mere kvalificeret. Så der har ikke været noget personligt i det overhovedet. Jeg har fået meget positiv feedback. Så det er mere det der med at komme til samtale, ikke. Når jeg først kommer til samtale, så går det meget godt, for så er folk sådan meget: >Nåh ja, men du er også rigtig god<. Og jeg får altid gode ting at vide, selvom jeg ikke får stillingen.

Begrundelserne for afslag efter jobsamtalerne er typisk relateret til Aruzhans kvalifikationer og at en anden ansøger har været bedre kvalificeret. Aruzhan konstaterer, at der ikke er ”noget personligt” i begrundelserne, og hun oplever at begrundelserne for afslag er reelle. Hun fokuserer på den positive feedback, hun modtager. Det tolker jeg netop som et udtryk for hendes tiltro til, at hun er blevet bedømt ud fra saglige kriterier og ikke er blevet udsat for diskrimination. Selvom Aruzhan lige har beskrevet for mig, hvordan hun kønnes og racialiseres under jobsamtalen gennem irrelevante spørgsmål, der ikke har noget at gøre med hendes kvalifikationer, betvivler hun ikke oprigtigheden i begrundelserne. Som beskrevet ovenfor oplever Aruzhan imidlertid at racialiseret diskrimination spiller en rolle, når hun får afslag uden at blive kaldt til samtale. Der sker med andre ord et skift i Aruzhans oplevelser af årsagerne til afslag. Når hun *ikke* kommer til samtale forbinder hun i højere grad afslaget med former for diskrimination. Når hun *har* været til jobsamtale oplever hun at afslaget bygger på en saglig begrundelse. Som hun selv beskriver det, ligger udfordringen for hende i ”det der med at komme til samtale”. Når hun først er der, så ”går det meget godt”. At det går godt knyttes til den positive feedback. At arbejdsgiveren bekræfter Aruzhan i hendes evner og udtrykker, at hun er ”rigtig god”. Det er klart at Aruzhan også netop har mulighed for at imødekomme og forhandle de stereotype forestillinger arbejdsgiveren måtte sidde med, når hun sidder ansigt til ansigt overfor vedkommende til en samtale, og at arbejdsgiveren også har fokus på hendes kvalifikationer, eftersom hun er blevet kaldt til samtale. Men jeg hæfter mig alligevel ved, at der er en tendens til dobbelttydighed, som jeg finder på tværs af interviewmaterialet. En dobbelttydighed der udspiller sig i relation til informanternes oplevelser af, hvornår de forbinder afslag og afvisninger med diskrimination, og hvornår de forbinder afslag og afvisninger med andre faktorer. Informanterne udtrykker i mange tilfælde tvivl om, hvorvidt de er blevet udsat for diskrimination eller afvist på et sagligt grundlag, og de er generelt lidt hurtigere til at definere *andres* oplevelser som tilfælde af diskrimination, end når det drejer sig om deres egne oplevelser. Derudover er mange af informanterne også tilbøjelige til at give mere uklare eller

modstridende beskrivelser og forklaringer jo tættere man kommer på deres egen person og oplevelser, hvor de har været i tættere kontakt med arbejdsgiveren, for eksempel i en jobsamtale, eller forklaringerne ændrer karakter, ligesom vi ser det hos Aruzhan.

Jeg forsøger ikke hermed at sige, at visse dele af informanternes oplevelser er mere rigtige end andre. Men det er bemærkelsesværdigt, at diskrimination nogle gange forsvinder helt eller delvist som årsagsforklaring på en afvisning, selv i situationer, hvor informanterne har mødt stereotype forestillinger hos arbejdsgiveren. Måske kan dette skyldes informantens forsøg på at undgå den stigmatisering, som kan følge med positionen som diskriminationsoffer (Slot 2011: 62). Måske er det en måde ikke at fremmedgøre sig selv yderligere, eller måske er det lettere at finde individualiserede begrundelser såsom manglende kvalifikationer berettigede i situationer, hvor man rent faktisk har mødt arbejdsgiveren og har haft mulighed for at indgå i en dialog. Uanset hvad forklaringen måtte være, lader det til, at denne dobbelttydighed er en del af de forhandlinger informanterne foretager i positionen mellem inklusion og eksklusion på det arbejdsmarkedet.

Forestillinger og kategoriseringer som er *både* racialiserede og kønnede har også betydning for en del af den marginalisering og diskrimination, som informanterne erfarer på arbejdsmarkedet. Ofte bliver disse forestillinger først synlige i interaktioner med andre i det øjeblik informanten bryder med forestillingen og dermed skifter position fra (formodet) kulturel uigenkendelig til i højere grad at opfattes som kulturel genkendelig. Racialiserede og kønnede forestillinger, der knytter til informanternes heteroseksuelle relationer til danske mænd, viser sig også at spille en rolle for, hvordan informanterne opfattes. Disse relationer kan både gøre informanterne mere og mindre genkendelige og kan dermed have både en inkluderende og ekskluderende effekt.

5.2.5 Delkonklusion

Jeg har i dette analyseafsnit forsøgt at besvare spørgsmålet om, hvilke former for marginalisering og diskrimination informanterne erfarer i relation til arbejdsmarkedet. Først og fremmest gør der sig nogle ensartede tendenser gældende i forhold til de positioner informanterne indtager på arbejdsmarkedet. To informanter deltager ikke på interviewtidspunktet på det danske arbejdsmarked. Den ene har fundet arbejde i udlandet og den anden er under uddannelse. Ser man på de positioner, som informanterne indtager eller har indtaget på det danske arbejdsmarked gælder, at de fleste er eller har været ansat i stillinger under deres kvalifikationsniveau. Derudover er informanterne i overvejende grad ansat i projektansættelser eller andre korte, tidsbegrænsede ansættelser. Samlet set

tendenser, der karakteriserer en mindre fordelagtig tilknytning til arbejdsmarkedet og som i sig selv kan betragtes som en form for marginalisering med økonomiske og sociale konsekvenser.

Informanterne har forskellige oplevelser af marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet og er ofte i tvivl om, hvorvidt de har været udsat for diskrimination eller ej. Jeg har analyseret deres italesættelse af etnicitet og køn som medvirkende til den marginalisering og diskrimination. Informanterne italesætter den manglende ligestilling mellem mænd og kvinder på arbejdsmarkedet og generelt i samfundet. De forholder sig desuden til denne ulighed som en faktor for deres relation til og position på arbejdsmarkedet. Enkelte beskriver også egentlige oplevelser af direkte diskrimination relateret til køn.

Erfaringer af racialiseret marginalisering og diskrimination på arbejdsmarkedet spiller en langt større rolle i informanterne beretninger. Alle informanterne oplever racialiseret marginalisering og diskrimination i forbindelse med jobsøgning. De oplever ofte at blive frasorteret fordi de ikke er ”danske”, uden at deres kvalifikationer er blevet vurderet. Til jobsamtaler oplever informanterne at danskhed og kulturel genkendelighed vægtes og bliver afgørende for de afslag de får. Ofte erfarer informanterne racialiseringen i form af negative stereotype forestillinger og formodninger om sprog-vanskeligheder, manglende intelligens eller manglende samarbejdsevner og andre negative karakteristika, som knyttes til deres minoritetsetniske position.

Forestillinger og kategoriseringer som er både racialiserede og kønnede spiller også en rolle i relation til den erfarede marginalisering og diskrimination. Ofte bliver kønnede og racialiserede stereotype forestillinger først synlige i interaktioner med andre, i det øjeblik informanten bryder med forestillingen og dermed skifter position fra (formodet) kulturel uigenkendelig til i højere grad at opfattes som kulturel genkendelig. Racialiserede og kønnede forestillinger, der knytter til informanternes heteroseksuelle relationer til danske mænd, viser sig også at have betydning for, hvordan informanterne opfattes. Disse relationer kan både gøre informanterne mere og mindre kulturelt genkendelige og kan dermed have både en inkluderende og ekskluderende effekt.

6. KONKLUSION

På baggrund af kvalitative interviews har jeg inddraget seks minoritetsetniske kvinders levede erfaringer i en analyse af betalt arbejde og medborgerskab i Danmark. Jeg har udvalgt tre centrale medborgerskabsnormer: selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling, som er knyttet til betalt arbejde i den danske velfærdsstat. I kritisk dialog med feministiske og postkoloniale perspektiver på medborgerskab og nation, har jeg i første analysedel forsøgt at svare på spørgsmålet om, hvordan informanterne forholder sig til disse medborgerskabsnormer. I anden analysedel har jeg set på hvilke former for marginalisering og diskrimination informanterne erfarer i relation til arbejdsmarkedet. Her har jeg fokuseret analysen omkring kategorierne etnicitet og køn og sammenspillet mellem disse.

Først og fremmest kan jeg konkludere, at informanterne deltager i den medborgerskabspraksis, som betalt arbejde er, og at de opfatter betalt arbejde som en naturlig og vigtig del af deres tilværelse. Selvforsørgelse er en central norm for samtlige af informanterne, og den giver i praksis informanterne en øget økonomisk sikkerhed og øgede ressourcer i bredere forstand.

Informanterne identificerer sig også med normen om reciprocitet i velfærdsstaten og opfylder deres del af den gensidige relation ved netop at deltage i betalt arbejde, være selvforsørgende og betale skat. De oplever imidlertid også at de står udenfor det solidariske fællesskab i forhold til at blive behandlet lige på arbejdsmarkedet, selvom de i praksis lever op til de normer, som definerer det. Denne manglende reelle gensidighed opleves både som frustrerende og smertefuld af mange af informanterne.

Normer om kønsligestilling vækker i høj grad genklang hos informanterne. De identificerer sig med idealer om kønsligestilling og knytter betalt arbejde tæt til dette ideal. De forstår blandt andet selvforsørgelse som afgørende for kvinders selvbestemmelse, uafhængighed og status både på arbejdsmarkedet og i hjemmet. Informanterne påpeger også en del af den strukturelle kønnede ulighed, som gør sig gældende på det danske arbejdsmarked.

Informanterne forstår altså betalt arbejde både som en materiel ressource og en positiv identitet, og de identificerer sig med de normer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling, som knyttes til betalt arbejde. I den politiske og samfundsmæssige kontekst fungerer informanternes italesættelser af deres identifikation med medborgerskabsnormerne samtidig som en positionering indenfor rammerne af medborgerskabet og som en oparbejdelse af et legitimt tilhørsforhold til nationalstaten. Betalt arbejde spiller således en central rolle i informanternes liv, og betydningen af informanternes identifikation med de skitserede medborgerskabsnormer skal forstås på både et materielt plan, som et

spørgsmål om materielle og sociale ressourcer og på et symbolsk plan, som et spørgsmål om tilhørsforhold til medborgerskabskategorien.

Jeg har set på spørgsmålet om marginalisering og diskrimination, først i form af de marginaliserede positioner informanterne indtager på arbejdsmarkedet og dernæst i form af den marginalisering og diskrimination, som de oplever i deres interaktion med arbejdsmarkedet. Ser man på de positioner, som informanterne indtager eller har indtaget på det danske arbejdsmarked gælder, at nogle er eller har været ansat i stillinger under deres kvalifikationsniveau. Derudover er nogle af informanterne ansat i projektansættelser eller andre korte, tidsbegrænsede ansættelser. Samlet set forhold, der karakteriserer en mindre fordelagtig tilknytning til arbejdsmarkedet og som i sig selv kan betragtes som en form for økonomisk og social marginalisering.

Informanterne oplever desuden forskellige former for marginalisering og diskrimination i deres interaktion med arbejdsmarkedet, også selvom de ikke altid har indblik i arbejdsgiverens motiver for afslag, eller viden om andre ansøgere kvalifikationer, og i den forbindelse af og til udtrykker tvivl om omfanget af den deciderede diskrimination. De italesætter i høj grad en generel kønnet marginalisering og diskrimination, som relaterer til den manglende ligestilling mellem mænd og kvinder på arbejdsmarkedet (og generelt i samfundet). Informanterne forholder sig til denne ulighed som en faktor for deres relation til og position på arbejdsmarkedet, og nogle få beskriver egentlige oplevelser af direkte diskrimination relateret til køn.

Erfaringer af racialiseret marginalisering og diskrimination spiller en langt større rolle i informanternes beretninger. Det drejer sig især om oplevelser af racialiseret marginalisering og/eller diskrimination i forbindelse med jobsøgning. Informanterne oplever ofte, at de bliver frasortet, fordi de ikke er ”danske”, uden at deres kvalifikationer er blevet vurderet. Til jobsamtaler oplever informanterne at danskhed og kulturel genkendelighed vægtes og bliver afgørende for de afslag de får. Ofte erfarer informanterne racialiseringen i form af negative stereotype forestillinger og formodninger om sprogvanskeligheder, manglende intelligens eller manglende samarbejdsevner og andre negative karakteristika, som knyttes til deres minoritetsetniske position.

Forestillinger og kategoriseringer som er *både* racialiserede og kønnede spiller også en rolle i relation til den erfarede marginalisering og diskrimination. Ofte bliver kønnede og racialiserede stereotype forestillinger først synlige i interaktioner med andre, i det øjeblik informanten bryder med forestillingerne og dermed skifter position fra en (formodet) kulturel uigenkendelighed til en højere grad af kulturel genkendelighed. Racialiserede og kønnede forestillinger, der knyttes til informanternes

heteroseksuelle relationer til danske mænd, viser sig også at have betydning for den marginalisering informanterne oplever. Disse relationer kan både gøre informanterne mere og mindre kulturelt genkendelige og kan dermed have både en inkluderende og ekskluderende effekt.

Informanterne i dette studie identificerer sig altså i vid udstrækning med medborgerskabsnormerne relateret til betalt arbejde, og de deltager i den normative praksis som betalt arbejde er. Samtidig indtager informanterne nogle marginaliserede positioner på arbejdsmarkedet og oplever forskellige former for kønnet, racialiseret samt kønnet og racialiseret marginalisering og diskrimination, som kan ses som begrænsende for deres adgang til betalt arbejde.

7. DISKUSSION

Dette studie synliggør nogle modsætningsforhold mellem informanternes egne oplevelser og erfaringer på den ene side og forståelser af relationen mellem betalt arbejde og medborgerskab på den anden. Jeg vil her skitsere disse modsætningsforhold. I den sammenhæng vil jeg også pege på nogle forskningsmæssige refleksioner og perspektiver, som dette studie peger frem mod.

7.1 Inklusion og eksklusion i medborgerskabet

Min konklusion fremhæver et paradoks, som kan siges at karakterisere samtlige informanternes erfaringer og positioner. På den ene side deltager informanterne i betalt arbejde. De deltager dermed i en central medborgerskabspraksis og lever op til den medborgerskabsnorm, som er så afgørende for (forestillingen om) den danske velfærdsstat. Derudover vurderer informanterne arbejde som noget positivt og identificerer sig i høj grad med normer om selvforsørgelse, reciprocitet og kønsligestilling, som også er knyttet til normen om betalt arbejde. På den anden side udsættes informanterne for racialiseret og kønnet diskrimination og marginalisering, som i et vist omfang udelukker dem fra den grad af arbejdsmarkedsdeltagelse, som de selv ønsker og evner. Diskriminationen og marginaliseringen stiller dem desuden dårligere i forhold til deres position på arbejdsmarkedet. Denne relativt ringere arbejdsmarkedstilknytning kan på det materielle plan betyde en økonomisk marginalisering, som kan betragtes som en svækkelse af medborgerskabet. På det symbolske plan kan informanterne samtidig ses som afskåret fra fuldt ud at få lov at indtage en plads i den normative relation til nationalstaten som medieres af betalt arbejde. Udførsel af pligten til deltagelse i betalt arbejde og identifikation med medborgerskabsnormerne peger på en inkludering i medborgerskabet på et henholdsvis praktisk og symbolsk niveau. Samtidig betyder diskrimination og marginalisering, herunder marginaliserede positioner på arbejdsmarkedet, en reel ekskludering fra medborgerskabet.

Kvinderne i dette studie oplever desuden, at der er nogle sammenhænge mellem betalt arbejde og kvinders position i samfundet og i hjemmet. De oplever arbejdsmarkedsdeltagelse som både selvstændiggørende og mulighedsskabende. Men de erfarer også, at deres personlige identifikation med betalt arbejde ikke rækker til at overkomme de stereotype billeder af minoritetsetniske kvinder, som de blandt andet støder på i mødet med arbejdsmarkedet. Heri ligger der endnu et paradoks. Nemlig det, at stereotype forestillinger om ”den undertrykte indvandrer kvinde” (Andreassen 2007), kan have en negativ betydning for minoritetsetniske kvinders arbejdsmarkedsdeltagelse og dermed kan ende med at

blive en hindring for (en højere grad af) kønnet ligestilling i både i den offentlige og den private sfære. Det specifikke for de minoritetsetniske kvinder, som jeg har interviewet, og det der karakteriserer dem som gruppe i forhold til (forestillingen om) den majoritetsetniske dansker, er dermed den fremmedgørelse de møder og det arbejde, de gør for at legitimere deres position i relation til arbejdsmarkedet, medborgerskabskategorien og nationalstaten.

7.2 Metodologiske overvejelser og forskningsmæssige perspektiver

Det er aldrig muligt at opnå en neutral position som interviewer, som sikrer den rigtige, mest ærlige, ligefremme indgang til informanterne og empirien (Gunaratnam 2003). Jeg kan ikke vide, hvordan min position er blevet aflæst af informanterne eller hvordan det har påvirket interviewet. Men den har utvivlsomt haft en betydning for empiriproduktionen. Ligeledes har mit valg af informanter haft en betydning for studiet. Havde jeg opsøgt informanterne ad andre kanaler end gennem de forskellige netværk på Facebook, hvor jeg cirkulerede mit opslag, havde jeg muligvis fået kontakt til andre minoritetsetniske kvinder. Kvinder som måske i højere grad stod udenfor sociale og faglige netværk, eller kvinder med sprogvanskeligheder, som muligvis ville have bidraget med andre perspektiver end de som fremkommer i analysen.

Jeg har valgt at tage et kritisk teoretisk udgangspunkt og det har også haft betydning for analysen. Med dette udgangspunkt har jeg i højere grad taget afsæt i det marginaliserede perspektiv og taget kønnet og racialiseret marginalisering og diskrimination som en overordnet ramme for mine tolkninger af informanternes udsagn. Med mere gængs hermeneutisk tilgang ville jeg være gået anderledes til værks og have gransket informanternes udsagn for at påpege flere *forskellige* perspektiver og tolkninger.

Informanternes beretninger om diskrimination og marginalisering underbygges af den eksisterende forskning som beskæftiger sig med diskrimination på arbejdsmarkedet (Slot 2011, A. Ejrnæs 2008, Jagd 2007) eller med medborgerskab og betalt arbejde (Jagd 2007). Men der mangler som allerede nævnt i høj grad forskning på diskriminationsområdet i Danmark. Jeg har her valgt at tage udgangspunkt i informanternes egne oplevelser og erfaringer af diskrimination og marginalisering. I en samfundskontekst hvor minoritetsetniske kvinder, og etniske minoriteter i det hele taget, ofte problematiseres, mistænkeliggøres og forstås ud fra stereotype forestillinger, er det vigtigt at lade dem selv komme til orde. Men det er ikke nødvendigvis nok. Derfor tror jeg, at en bredere anerkendelse af diskriminationsproblemet i den danske kontekst *også* kræver et større forskningsmæssigt fokus på

diskrimination i et juridisk perspektiv. Enheden for Antidiskrimination, som blev etableret under Ankestyrelsen i 2011, har blandt andet til opgave at kortlægge etnisk diskrimination på og uden for arbejdsmarkedet. Enheden forventer netop at offentliggøre en kortlægning af anlagte og afgjorte domme og nævnsafgørelser om diskrimination på baggrund af etnicitet i juni 2015 (ast.dk). Desuden kan der være brug for forskning som fokuserer på arbejdsmarkedsaktører, såsom arbejdsgivere og jobkonsulenter, og som kan give indblik i deres motiver og forklaringer af frasortering af etniske minoriteter.

Dette studie demonstrerer, at identifikation med medborgerskabsnormerne ikke nødvendigvis sikrer kulturel genkendelse og/eller inklusion i den nationale forestillingsverden, der knytter medborgerskab og betalt arbejde. Studiet peger derimod både på inkluderende og ekskluderende effekter af medborgerskab og anskueliggør nogle af de måder, hvorpå forestillinger om medborgerskab, etnicitet og køn kan have materielle konsekvenser for minoritetsetniske kvinder og etniske minoriteter i det hele taget. Jeg har på den måde set det symbolske og det materielle niveau som sammenhængende. Studiet åbner dermed op for en mulighed for at se på hvordan kommunitariske medborgerskabsforståelser i en racialiseret kontekst fungerer normativt, selvrefererende. Som en slags selvopfyldende profeti, med økonomiske materielle konsekvenser. I forlængelse heraf mener jeg, at det er muligt at definere medborgerskabet, som jeg her har relateret det til betalt arbejde, som et *etnonormativt* medborgerskab. Et etnonormativt medborgerskab som både er konstitueret af og konstituerende for (forestillinger om) en etnisk dansk identitet og nationalstat. Dette kunne på den ene side udvide vores forståelse af medborgerskabsbegrebet. På den anden side kunne det være et argument for en politisk strategisk anvendelse af transnationale forståelser af medborgerskab.

Jeg inddrager i studiet analyser af informanternes forhandling af tilhørsforhold, primært gennem italesættelsen af identifikation med medborgerskabsnormerne. Men jeg medtager kun i begrænset omfang analyser af de måder, hvorpå informanterne forhandler deres kønnede og racialiserede positioner på arbejdsmarkedet. For eksempel deres forhandlinger af arbejdsidentitet, deres strategier for at imødegå den diskrimination de udsættes for på arbejdsmarkedet samt tilegnelsen af kulturel genkendelighed. Et større fokus på sådanne forhandlinger kunne hjælpe til en bedre belysning af de stereotype forestillinger som minoritetsetniske kvinder mødes med. Det ville også i endnu højere grad rette fokus mod informanterne som aktive, handlende, selvstændige individer og eventuelt modvirke den generelle offergørelse, som minoritetskvinder som gruppe udsættes for og som også er en risiko med det diskriminationsperspektiv som dette studie anlægger. Jeg har anvendt Puars (2007)

assemblagebegreb og dele af elementerne i hendes teori om normative kategoriers intra-aktion i processer af inklusion og eksklusion i relation til nationalstaten. Puar anvender også begreber som ”meddelagtighed” og ”indlemmelse” i den nationale forestillingsverden. En granskning af minoritetsetniske kvinders forhandlinger kunne netop pege på, hvordan de også er meddelagtige i reproduktionen af ”danske” medborgerskabsnormer. Det kunne endvidere åbne op for en undersøgelse af, hvad der foregår i rummet mellem inklusion og eksklusion på arbejdsmarkedet. Hvordan den enkelte indlemmes eller afvises, for eksempel gennem tilegnelsen og tilskrivelsen af bestemte former for kulturel genkendelse.

Som Anthias og Yuval-Davis (1992) hævder, er kvindekategoriens relation til nationalstaten yderst kompleks, idet (den majoritetsetniske) kvinde kan ses som deltager i et etnisk afgrænsningsprojekt, der på en gang privilegerer hende i relation til anderledes positionerede kvinder, men samtidig marginaliserer hende gennem usynliggørelsen af hendes reelle underordning i samfundet. Kvindekategorien kan således ses anvendt som en ressource for nationalstatens etniske afgrænsning (ibid.: 114). I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, hvordan kvinders generelle marginalisering i det danske samfund og specifikt på det danske arbejdsmarked usynliggøres i, hvad jeg vil kalde en operationalisering af ”indvandrerkvinden” som offer. Gennem denne manøvre usynliggøres både minoritetsetniske kvinders differentierede positioner, den kønnede og racialiserede ekskludering og marginalisering mange minoritetsetniske kvinder oplever på arbejdsmarkedet og den kønnede marginalisering som også er en realitet for majoritetsetniske kvinder. Forestillingen om en ”dansk” kønsligestilling som en medborgerskabsnorm, der relaterer til betalt arbejde i velfærdsstaten, tager på den måde både minoritetsetniske og majoritetsetniske kvinder som gidsler (Buchardt 2002). På samme måde overser et ensidigt fokus på racediskrimination i relation til arbejdsmarkedet også de former for kønnet diskrimination, som er en realitet for både minoritetsetniske og majoritetsetniske kvinder. En sammentænkning af feministisk og anti-racistisk forskning og politik er, som Yuval-Davis (1997) påpegede det for snart 20 år siden, derfor til stadighed helt centralt for en transformativ vidensproduktion.

8. REFERENCER

Litteratur

- Ahmed, Sara (2004). *The cultural politics of emotion*. New York: Routledge
- AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark (2002). *Integrationsforskningen i Danmark 1980-2002*. København: Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.
- Andersen, Henrik Lindegård (2013). *Forklarende analyse af ikke-vestlige indvandreres arbejdsmarkedstilknudning*. København: Det Nationale Institut for Kommuner og Regioners Analyse og Forskning.
- Andreassen, Rikke (2005). *The mass media's construction of gender, race, sexuality and nationality. an analysis of the danish news media's communication about visible minorities from 1971-2004*. Ph.d.-afhandling, University of Toronto. Toronto: University of Toronto
- Andreassen, Rikke (2007). *Der er et yndigt land: medier, minoriteter og danskhed*. København: Tiderne skifter.
- Anthias, Floya og Nira Yuval-Davis (1992). *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London: Routledge.
- Arbejdsmarkedsstyrelsen (2001). *Undersøgelse af flaskehalse på det danske arbejdsmarked*. København: Arbejdsmarkedsstyrelsen.
- Back, Les (2007). *The art of listening*. Oxford: Berg.
- Borchorst, Anette (2009). *Scandinavian gender equality: competing discourses and paradoxes* (FREIA paper no. 69). Aalborg: FREIA – Feminist Research Center in Aalborg.
- Buchardt, Mette (2002). ”De andres kamp”. når feminismen udøver herredømme, i: Leonora Christina Skov (red.), *De røde sko – feminisme nu*, s. 131-152. København: Tiderne Skifter.
- Carbin, Maria og Sofie Tornhill (2004). Intersektionalitet – ett oanvändbart begrepp?. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 24 (3), 111-114.
- Christensen, Ann-Dorte og Birte Siim (2010). Citizenship and politics of belonging – inclusionary and exclusionary framings of gender and ethnicity. *Kvinder, køn og forskning*, 19 (2-3), 8-17.
- Clausen og Hummelgaard (2009). En dansk uddannelse er ingen garanti for job. *Samfundsøkonomen*, (1), 40-43.
- Coole, Diane (1996). Is class a difference that makes a difference?. *Radical philosophy*, 77 (3), 17-25.
- Dahl, Karen Margrethe (2005). *Etniske minoriteter i tal* (SFI Arbejdspapir 3:2005). København:

Socialforskningsinstituttet.

- Dahl, Karen Margrethe og Vibeke Jakobsen (2005). *Køn, etnicitet og barrierer for integration. fokus på uddannelse, arbejde og foreningsliv*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Deding, Mette og Jakobsen, Vibeke (2008). *Employment among immigrant women and men in denmark – the role of attitudes* (SFI working paper 8:2008). København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Ejrnæs, Anders (2008). *Integration eller isolation? etniske minoriteter på arbejdsmarkedet*. København: Nyt fra samfundsvidenskaberne.
- Ejrnæs, Morten (2001). *Integrationsloven – en case, der illustrerer etniske minoriteters usikre medborgerskabsstatus* (AMID Working Paper Series 1:2001). Aalborg: AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark.
- Emerek, Ruth (2003). *Integration – eller inklusion? den danske diskussion om integration*. (AMID Working Paper Series 31:2003). Aalborg: AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark.
- Emerek, Ruth og Helle Holt (2008a). Indledning, i: Ruth Emerek og Helle Holt (red.), *Lige muligheder – frie valg? om det kønsopdelte arbejdsmarked gennem et årti*, 13-26. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Emerek, Ruth og Helle Holt (2008b). Det kønsopdelte danske arbejdsmarked, i: Ruth Emerek og Helle Holt (red.), *Lige muligheder – frie valg? om det kønsopdelte arbejdsmarked gennem et årti*, 27-65. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Fraser, Nancy (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history. *New Left Review* 56, 97-117.
- Goul Andersen, Jørgen (2006). *Immigration and the legitimacy of the scandinavian welfare state: some preliminary danish findings* (AMID Working Paper Series 53:2006). Aalborg: AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark.
- Grauslund, Pia (2005). *En analyse af medborgerskabsbegrebet ud fra et integrationsperspektiv* (Arbejdsrapport nr.11). Aarhus: Afdelingen for Antropologi og Etnografi – Moesgård.
- Gunaratman, Yasmin (2003). *Researching 'race' and ethnicity. methods, knowledge and power*. London: SAGE
- Hall, Stuart (2000). Conclusion: the multi-cultural question, i: Barnor Hesse (red.), *Un/settled multiculturalisms: diaspora, entanglements, 'transruptions'*, 209-241. London: Zed Books.
- Haraway, Donna J. (1991). Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective, i: Donna J. Haraway, *Simians, cyborgs, and women. the reinvention of*

- nature*, 183-201. London: Free Association Books.
- Hesse, Barnor (1997). White governmentality. urbanism, nationalism, racism, i: Sallie Westwood og John Williams (red.), *Imagining cities. scripts, signs, memories*, 85-102. London: Routledge.
- Hjarnø, Jan og Torben Jensen (1997). *Diskrimineringen af unge med indvandrerbaggrund ved jobsøgning: dansk national rapport efter oplæg fra ILO*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Insin, Engin F. og Patricia K. Wood (1999). *Citizenship and identity*. London: Sage
- Jacobson Pettersson, Helene (2010). *Active citizenship – an alternative approach*. (Fremlagt 2010).
- Jakobsen, Vibeke (2008). Hvilke job har indvandrere? betydningen af uddannelse, familie og opholdstid for jobtype, i: Ruth Emerek og Helle Holt (red.), *Lige muligheder – frie valg? om det kønsopdelte arbejdsmarked gennem et årti*, 189-220. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Jagd, Christina Bækkelund (2007). *Medborger eller modborger? dansksomaliernes kamp for at opbygge en meningsfuld tilværelse i det danske samfund – gennem et arbejde*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet. København: Københavns Universitet.
- Jæger, Mads Meier og Jon Kvist (2004). Det sociale medborgerskab, i: Ida Elisabeth Koch og Hatla Thelle (red.), *Sociale menneskerettigheder*, 55-72. København: Akademisk Forlag.
- Kleif, Helle Bendix, Jacob Ladenburg, Nuri Cayuelas Mateu og Chantal Pohl Nielsen (2012). *Overuddannelse blandt etniske minoritetsborgere i københavns kommune. en kvantitativ og kvalitativ kortlægning*. København: Det Nationale Institut for Kommuners og Regioners Analyse og Forskning.
- Kvale, Steinar (1997). *Interview. en introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lister, Ruth (2003). *Citizenship. feminist perspectives*. 2.udgave, New York: New York University Press.
- Lykke, Nina (2003). Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 23 (1), 47-57.
- Lykke, Nina (2008). *Kønsforskning. en guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. København: Forlaget Samfundslitteratur
- Melby, Kari, Anna-Birte Ravn og Christina Carlsson Wetterberg (2009). A nordic model of gender equality? introduction, i: Kari Melby, Anna-Birte Ravn og Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Gender equality and welfare politics in scandinavia. the limits of ambition?*, 1-24. Bristol: The

Policy Press.

- Mikkelsen, Flemming (2008). *Indvandring og integration*. København: Akademisk Forlag.
- Ministeriet for Flygtninge Indvandrere og Integration (2007). *Medborger i danmark. en håndbog for nye borgere om det danske samfund*. 2. udgave, København: Ministeriet for Flygtninge Indvandrere og Integration.
- Mohanty, Chandra Talpade (2003). *Feminism without borders. decolonizing theory, practicing solidarity*. London: Duke University Press.
- Møller, Simon Skovgård og Anders Rosdahl (2006). *Indvandrere i job. marginalisering og beskæftigelse blandt ikke-vestlige indvandrere og efterkommere*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Nielsen, Helene Pristed (2008). *Etniske minoritetskvinders medborgerskab i danmark* (AMID Working Paper Series 63:2008). Aalborg: AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark.
- Nævnet for etnisk ligestilling (1996). *Praktikpladssituationen for etniske minoriteter*. København: Nævnet for etnisk ligestilling.
- Ong, Aihwa (1996). Cultural citizenship as subject-making: immigrants negotiate racial and cultural boundaries in the united states. *Current anthropology*, 37 (5), 737-762.
- Puar, Jasbir K. (2005). Queer times, queer assemblages. *Social text*, 23 (3-4), 121-139.
- Puar, Jasbir K. (2007). *Terrorist assemblages. homonationalism in queer times*. Durham: Duke University Press.
- Ramazanoglu, Caroline og Janet Holland (2002). *Feminist methodology: challenges and choices*. London: SAGE Publications.
- Regeringens Arbejdsgruppe for Bedre Integration (2011). *Medborgerskab i danmark*. København: Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.
- Siim, Birte (2000). *Gender and citizenship. politics and agency in france, britain and danmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siim, Birte (2007). The challenge of recognizing diversity from the perspective of gender equality: dilemmas in danish citizenship. *Critical review of international social and political philosophy* 10(4), 491-511.
- Siim, Birte (2013). Gender, diversity and migration: challenges to nordic welfare, gender politics and research. *Equality, Diversity and Inclusion*, 32 (6), 615-628.
- Simonsen, Dorthe Gert (2006). *Kønnets grænser*. København: Center for Kønsforskning.

- Skjeie, Hege og Birte Siim (2000). Scandinavian feminist debates on citizenship. *International political science review*, 21 (4), 345-360.
- Slot, Line Vikkelsø (2011). *Diskrimination på arbejdsmarkedet – og hvad så? en undersøgelse af etnisk betinget diskrimination og en diskussion af proaktive tiltag til bekæmpelse heraf*. Ph.d.-afhandling, København: Københavns Universitet.
- Socialforskningsinstituttet (2005). *Etniske minoriteter – et nyt proletariat?* (Social Forskning, Temanummer 2005). København: Socialforskningsinstituttet.
- Togeby, Lise (2003). De etniske minoriteters medborgerskab, i: Lise Togeby, *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*, 9-22. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Wadensjö, Eskil og Christer Gerdes (2004). Immigrants and the public sector in denmark and germany, i: Torben Tranæs og Klaus F. Zimmermann (red.), *Migrants, work, and the welfare state*, 319-356. Odense: University Press of Southern Denmark
- Winter, Søren (2005). Et etnisk proletariat og de politiske konsekvenser, i: Socialforskningsinstituttet, *Etniske minoriteter – et nyt proletariat?* (Social Forskning, temanummer 2005), 7-13. København: Socialforskningsinstituttet.
- Yuval-Davis, Nira (1997). *Gender and nation*. London: Sage.
- Yuval-Davis, Nira (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies* 13 (3), 193-209.
- Yuval-Davis, Nira og Pnina Werbner (1999). Introduction: women and the new discourse of citizenship, i: Nira Yuval-Davis og Pnina Werbner (red.), *Women, citizenship and difference*, 1-31. London: Zed.

Online ressourcer

ast.dk (Ankestyrelsens hjemmeside): www.ast.dk

- <https://ast.dk/om-ankestyrelsen/organisation/antidiskriminationsenheden> (tilgået d. 23. maj 2015)
- <https://ast.dk/om-ankestyrelsen/organisation/antidiskriminationsenheden/mere-viden> (tilgået d. 23. maj 2015)
- <https://ast.dk/om-ankestyrelsen/organisation/antidiskriminationsenheden/mere-viden/kortlaegninger-pa-det-etniske-omrade> (tilgået d. 23. maj 2015)

bydelmor.dk (Bydelsmødres hjemmeside): www.bydelmor.dk

- <http://bydelsmor.dk/Om-Bydelsmoedre/Om-bydelsmoedrene> (tilgået d. 29.april 2015)
- <http://bydelsmor.dk/Om-Bydelsmoedre/Hvem-hjaelper-Bydelsmoedrene> (tilgået d. 29.april 2015)

kvinfo.dk (KVINFOs hjemmeside): www.kvinfo.dk

- <http://kvinfo.dk/om-kvinfo/hvad-er-kvinfo> (tilgået d. 25. maj 2015)
- <http://kvinfo.dk/mentor/om-mentornetvaerket> (tilgået d. 25. maj 2015)

nyidanmark.dk (Ny i Danmark - den officielle portal for udlændinge og integration):

www.nyidanmark.dk

- http://www.nyidanmark.dk/da-dk/Ophold/borgere_fra_eu_og_norden/eu_og_eos-statsborgere/eu_og_eos-statsborgere.htm (tilgået d. 25. maj 2015)

socialdemokraterne.dk (Socialdemokraternes hjemmeside): <http://www.socialdemokraterne.dk>

- www.socialdemokraterne.dk/da/alle-skal-bidrage/ (tilgået d.18. maj 2015)

Interviews

Intervieweneudskrifterne er ikke tilgængelige for granskning.

Adriana, interviewet d. 16. februar 2012

Aruzhan, interviewet d. 5. marts 2012

Jazmin, interviewet d. 8. marts 2012

Maryam, interviewet d. 16. marts 2012

Naide, interviewet d. 21. februar 2012

Rawija, interviewet d. 6. marts 2012

9. BILAG

Interviewguide

Beskrivelse af projektet
Anonymisering
Tilladelse til interview
Tilladelse til optagelse
Ret til ikke at svare samt at afbryde

Baggrund

- Livshistorie (nationalitet, alder, år i Danmark, religion)
- At komme til Danmark
- Status i Danmark (statsborgerskab)
- Uddannelsesbaggrund

Betalt arbejde

- Har du et arbejde nu? / hvilket arbejde har du nu?
- Hvad betyder det at have et arbejde, for dig? Er det vigtigt? Og på hvilken måde?
- Hvilke jobs har du haft før
- Oplever du at du har et typisk "kvindejob"?
- Har du et job der stemmer overens med dine kvalifikationer?
- Hvad er dit drømmejob?
- Kan du beskrive din jobsøgningsproces (metoder, strategier)
- Hvilke oplevelser har du med jobsøgning (samtaler, afslag)
- Hvad er dine oplevelser af arbejdsløshed? (økonomiske konsekvenser, andres reaktioner)
- Hvilke forventninger har du til fremtiden? Har de ændret sig siden du kom til Danmark?
- Hvordan er dine chancer for at få det job/karriere du ønsker?
- Hvad oplever du er den største forhindring i forhold til at få det job du gerne vil have?
- Oplever du at du bliver diskrimineret? (på baggrund af køn, etnicitet)
- Møder du nogle fordomme på din nuværende arbejdsplads? (hvilke)
- Møder du nogle fordomme når du kommer ud til en potentiel arbejdsgiver? Fx til jobsamtale? (hvilke)
- Føler du generelt du bliver mødt med specifikke forventninger eller fordomme? (på grund af køn, nationalitet, etnicitet, kultur, religion, andet)

Medborgerskab/integration

- Hvordan bliver man integreret i et samfund? Hvad vil det sige?
- Føler du dig integreret? (hvordan, hvorfor, hvorfor ikke)
- Føler du at der er en sammenhæng mellem integration på arbejdsmarkedet og integration i resten af samfundet?

- Er arbejde vigtigt for kvinders ligestilling? Hvordan?
- Hvad skal der til, for at man kan kalde sig medborger i Danmark?
- Føler du dig som medborger?
- Føler du at du hører til i Danmark? Eller et andet sted?
- Oplever du at andre opfatter dig som en der hører til i Danmark?
- Hvordan definerer du dig selv? (dansker, nydansker, udlænding, etnisk minoritet, indvandrer, immigrant, flygtning)

Er der noget du gerne vil tilføje?

Tak for deltagelsen
Må jeg vende tilbage med spørgsmål
Snowball